

ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ

ਬਨਾਮ

ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਲਈ

ਲੇਖਕ : ਧਰਮ ਸਿੰਘ

ਸਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

≡ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ ਬਨਾਮ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ≡

ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸਟੀਕ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਲਈ

ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ :
ਧਰਮ ਸਿੰਘ

ਸਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਸਮਰਾਲਾ ਰੋਡ, ਖੰਨਾ-141401
ਫੋਨ : 01628-32065 ਪੀ.ਪੀ.

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ :
Sahj Samadhi Vrs. Sunn Samadhi

By :
Dharam Singh

ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ : 1999
1000 ਕਾਪੀਆਂ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਸਚ ਖੇਜ ਅਕੈਡਮੀ
ਸਮਰਾਲਾ ਰੋਡ, ਬੰਨਾ-141401
(ਪੰਜਾਬ)

ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ :-
ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ
ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ-147301
ਫੋਨ : 01765-54454

ਛਾਪਕ :-
ਐਕੂਰੇਸ਼ੀਆ ਪ੍ਰਿੰਟ ਗ੍ਰਾਫਰਜ਼
ਪਟਿਆਲਾ ।

ਮੁੱਲ : 160 ਰੁਪਏ

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ)

ਨਾਰਦ ਬਚਨ ਬਿਆਸ ਕਹਤ ਹੈ
 ਸੁਕ ਕਉ ਪੁਛਹੁ ਜਾਈ ॥
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਮੈ ਰਮਿ ਛੁਟਹੁ
 ਨਾਹਿ ਤ ਬੂਡੇ ਭਾਈ ॥ (੧੧੦੩)

ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ (ਨਿਰਾਕਾਰੀ) ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਰੰਧਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਵੇਦ ਮਤ (ਗੁਰਮਤਿ) ਤੋਂ ਦਿਸਾ ਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅੰਦਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਦਿਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਕਤੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਨਾਰਦ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਿਆਸ ਜੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੁਕਦੇਵ ਸੁਆਮੀ ਨੇ ਭੀ ਉਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਘਟ ਘਟ ਅੰਦਰ ਵਸ ਰਹੇ ਰਾਮ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ, ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਗੋਤੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖਾ ਹੀ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਵੈਦਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਮੱਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦਿਸਾ ਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਮਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਮਤ (ਸਨਾਤਨ ਮਤ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ Warning ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਰੰਧ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :-

ਬੇਦ ਕੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਭਾਈ ॥
 ਸਾਂਕਲ ਜੇਵਰੀ ਲੈ ਹੈ ਆਈ ॥ (੩੧੯)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਓਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਲਉ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੈਦਿਕ ਮਤ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਇਹ ਮਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਤਰਾਂ ਨਰੜ ਦੇਣ ਲਈ ਰੱਸੇ ਅਤੇ ਸੰਗਲ ਭੀ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਯਕੀਨ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਇਸ ਮਤ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਇਆ (ਭਵਸਾਗਰ) ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦੇਣਾ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਵਾ ਦੇਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਓਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਦ ਵੀ ਹੁਣ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸੇ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ (ਮਨਮਤ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਚਰਚਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸ ਕਾਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਪਿੱਛੇ ਭਗਤਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜੋਗੀਆਂ ਜਾਂ ਪੰਡਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨੀਚਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਜਗਤ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਦਾ ਜਨਮ ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਅਰਥ ਦੇਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੇਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸੱਚ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੰਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੱਚ ਦੀ ਗਲ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਭਾਵ ਨਾ ਕੱਟੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ (ਮੱਤ) ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰਕ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ, ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ, ਸੱਚ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਿਆ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬੁੱਧੀਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੁਝਿਆ ਨਹੀਂ ਉਹ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਭੀ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵੱਡੇ ਵਿਕਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ। ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਲਭ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਲਾਭ ਘੱਟ ਅਤੇ ਹਾਨੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਐਸੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਭ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਐਸੀ ਵਿਦਿਆ ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨ 'ਨਾਮ' ਦਾ, ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਨਾਮ ਇਕੋ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ

ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਸ਼ੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਨਾਰਦ, ਵਿਆਸ, ਜਾਂ ਸੁਕਦੇਵ ਵਰਗੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਮੱਤੇ ਹੋਏ, ਦੂਸਰੀ ਗਲ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਾ ਖਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਬੁਧੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਅਉਗਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਗਲ ਹੋਰ ਹੈ । ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਕੁਰਿਆਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਦ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਅਵਿਦਿਆ ਆਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਅਤੇ ਮਨ ਮਤੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ (ਫਾਸਲਾ) ਪਾੜ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ :-

‘ਅਵਿਦਿਆ ਸਿਉ ਹਿਤੁ ਕੀਨ ॥ ਬਿਬੇਕ ਦੀਪ ਮਲੀਨ ॥’

ਅਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ, ਮਨ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਮਲੀਨ ਹੋ ਗਈ, ਭਾਵ ਜਨਮ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਜਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਬਿਬੇਕ ਕ ਬੁੱਧੀ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਸੰਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਲਈ, ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਗਿਆਨ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅੜਿੱਕਾ ਹੀ ਬਣੇਗੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਭੈਣ-ਭਾਈ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼, ਪੁੰਨ-ਪਾਪ, ਸਵਰਗ-ਨਰਕ, ਤੇਰ-ਮੇਰ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਜੰਮਣਾ-ਮਰਨਾ, ਮਾੜਾ-ਚੰਗਾ, ਹਾਨੀ-ਲਾਭ, ਜਸ-ਅਪਜਸ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਲਏ ਹਨ, ਉਹ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਤਾਂ ਤੀਰਥ, ਇਸ਼ਨਾਨ, ਦਾਨ, ਨਾਮ, ਪੂਜਾ, ਜਪ, ਸਿਮਰਨ, ਤਪ, ਸੇਵਾ, ਸਾਧਨਾ, ਵਰਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਰਹਿਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਫਰਜ਼ੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਤਰ ਲੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਡੰਬਰੀ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਾਗਲਾਂ ਦੀ ਦੁਨਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਰਦਾਨਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਝੂਠ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਿਹਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੜ ਵੱਟੀ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਖੁਲ੍ਹੇ-ਆਮ ਐਲਾਨੀਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰੱਥ ਸਮਝਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਝੂਠ, ਸੱਚਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਭੀ ਸੱਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਜੋਗ-ਮਤ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਆਖ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਘਟੀਆ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਫਰਮਾਨ (ਹੁਕਮ) ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ 'ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਿਹ ਸੇਇ ॥' ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਸਤੇ (ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ) ਤੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਰਸਤੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤਦ ਹੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਛਕੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਛਕਾਵੇ। ਵਿਹਲਾ ਰਹਿ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਅੱਡਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸੱਚ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕਬੂਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਭੇਖ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਇਹਨਾਂ ਵਿਹਲੜ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੰਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਸੰਤ ਹੀ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਕਪਟ ਭਰੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਖਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸੰਤ ਵੀ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਸੇ ਇਸ਼ਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਿੰਮੇ ਹਨ।

ਜੋਗ ਮਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗਲ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਸਹਿਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੋਸ਼ਟਿ ਆਰੰਭੀ ਰੱਖੀ। ਇਸ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵੀ 'ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥' ਹੈ। ਅੰਤਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿਧ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮਜ਼ਮੂਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਤਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਤਾਂ ਖੋਜ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ (ਬਿਦੇਹੀ) ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਪਤ ਦੇਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਖੋਜ ਲਿਆ, ਜਾਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਵਿਧੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਅਰਥ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ 'ਆਵਾਜ਼' ਜਾਂ 'ਧੁਨੀ' ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਰਥ ਤੋਂ ਕਾਰਨ ਜੋਗੀ ਦਿਸਾ ਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਬਣਦਾ ਹੈ, 'ਸਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼' ਕਿਸੇ ਭੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਾਣਸ ਨੂੰ ਗੁਰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਧੁਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਭਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਭਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ :-

'ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥' (੧੫੦)

ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋਗੀ ਸੁਣਦੇ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਸਾਰਥਕ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਮਝੀ ਅੰਦਰ ਸੁਰਤੀ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਭੁੱਖ ਫਿਰ ਜਾਗ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਕੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਡੋਬ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਮੋਹ ਤੋੜ ਲੈਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਸੂਝਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ।

ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਜ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਨਵੰਬਰ 1998 ਦੇ 'ਗੁਰਮਤਿ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅੰਕ ਵਿਚ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਸੰਸਥਾ ਛਾਪਦੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜੋ ਪਰਚਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਮੱਤ ਨਾਲ ਜਿਆਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੜੀ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਸੋ ਫੀਸਦੀ ਸੱਚੀ। ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮਨ ਮੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਮਤੀਏ ਕਦੇ ਭੀ ਸੱਚ ਦੀ ਮੱਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਰੇਆਮ ਹੀਆ (ਹੌਸਲਾ) ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਮੱਤ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਵਟਾ ਕੇ ਘੁਸ-ਪੈਠ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰਦੇ ਭੇਤੀ ਬਣਕੇ ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਢਾਅ ਲਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਰਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇ ਚਿਟਕੱਪੜੀਏ ਮਾਲਾਧਾਰੀ, ਨਕਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਨਕਲੀ ਸੰਤਾਂ, ਇਕ ਸੌ ਅੱਠ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਅੱਠ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਪੰਚੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੇਵਲ ਮਾਸ ਅਤੇ ਸੁਰਾਬ ਛੁਡਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਮਾਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਆਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ (ਸੁਰਾਬ ਬਾਰੇ ਜਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਆਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਗਰੰਥ ਜਾਂ ਧਰਮ ਅਜੀਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੋਵੇ)। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਚਾਰ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ, ਇਸਾਈ, ਬੋਧੀ (ਬੁਧਮੱਤ) ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਇਕ ਪਰਸੈਂਟ ਹਿਸਾ ਵੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, 'ਜਿਥੇ ਬੋਲਣਿ ਹਾਰੀਐ ਤਿਥੇ ਚੰਗੀ ਚੁਪ ॥'

ਕੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਭੀ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਭੀ ਫੋਟੋਆਂ ਉਤੇ ਬਾਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਇਹੀ ਗੱਲ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾ ਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬੂਠ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਠੇਕਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਉਹੀ ਗਲ ਪਰਚਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਖੇ। ਜਦ ਕਿ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਮੇਲ ਕਦੇ ਭੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ (ਭਾਸ਼ਾ) ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਅੰਤਰ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ

ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਤੱਕ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਸ ਅੰਤਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕੇ, (ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ, ਉਹ ਸਨਾਤਨੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ (ਭੇਖ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸੋਧ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ (ਦਸਿਆ) ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਥਾਉਣ ਵੇਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਸੂਥ ਸਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਅਰਥ ਕੇ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚੀਆਂ ਮੰਨ ਕੇ ਪਰਵਾਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, 'ਸੋਧੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਗਲ ॥' 'ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਸੁਧਾਧੁਰ ॥' ਕੀਨੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਇਕ ਆਖੁਰ ॥' ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਰਾਮ ਨਾਮ (ਤੱਤ-ਗਿਆਨ) ਸਰੂਪ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਭੀ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸੌਵਾਂ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਗਾਂ ਦੀ ਸਾਜਿਸ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਤੱਕ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇ-ਚੈਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਪੈਂਤੀ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਵੇਦਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਥਾਉਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ (ਸਹਿਜ ਸਮਾਧ) ਬਨਾਮ ਜੋਗ ਮੱਤ (ਸਿੰਨ ਸਮਾਧ) ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿਸਨੂੰ ਪੜਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਮੱਤ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੁਰਸਿਖ ਪਾਸ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਧੰਨਭਾਗ ਸਮਝਾਂਗੇ। ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਇਸ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਦਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗ ਕੇ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਦੇ ਜੂਲੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮੂਲ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਕਰੇਗਾ।

ਧਰਮ ਸਿੰਘ (ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ)
ਸਮਰਾਲਾ ਰੋਡ, ਖੰਨਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਕਾਸੀ ਮਤ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ 'ਨਾਦ ਵੇਦ ਬੀਚਾਰ' ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਪੇਸ਼ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਉਸ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜਕਲ ਦੇ ਸਿਖ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਟੋਲਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੇ 40—45 ਸਾਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਖ਼ਤ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ 'ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ', ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਖੋਜ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅਡੇ ਅੱਡ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਵਿਵਾਦ-ਗੁਸਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪੂਰੀ ਢਿਠਕ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਗੁਰੂਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਖੰਨਾ, ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਕੁਝ ਗੁਰਮੁਖ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਭੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵਾਲੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਭੀ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਕੁਝ ਲੇਖ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਾਏ ਹਨ ਜੋ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸੱਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ', ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ: ਜਿਥੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ 300 ਸਾਲਾ ਵਿਸਾਖੀ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਤਕਨੀਕ ਹੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਮਝਣਾ । ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਨ, ਪਰ 500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਸਨ। ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਤ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ। ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਰਥ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਦਰਅਸਲ ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਲੱਭਣੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਪਾਪ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਨਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ, ਤੇ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੱਚ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਨਮੱਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਸਾਲੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਨਵੰਬਰ 1998 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ 40 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨਮੱਤੀਏ, ਦਲੀਲ ਸਹਿਤ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਾਂਗ ਦੇ ਜੋਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨਮਤ ਚਾਲੂ ਰਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਵੱਡੇ ਸਿਖ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਗੁਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਮ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝਣ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕਰਨ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ 'ਨਾਦ ਵੇਦ ਬੀਚਾਰ' ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਸਮਝੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਗਾ। ਸਮਝ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਕਰਕੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ

ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਕੁਝ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੋਗੇ । ਜੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਪ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਖੁਲ੍ਹਣਗੇ । ਦਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਤੇ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਹੋਰ ਵਡਮੁੱਲੇ ਹੀਰੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ
ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ

ਸਮਰਪਿਤ

ਉਹਨਾ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ
ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਸਿਰ ਤੇ ਕਫਨ
ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਪੰਥਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ ਹੋਏ
ਹਨ ।

ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ
ਬਨਾਮ
ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ॥ ੧ ॥ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ॥

"ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਮ ਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੯੩੮ ਤੋਂ ੯੪੬ ਤਕ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

'ਸਿਧ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਪਿਛਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਤ-ਭੇਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਤ-ਭੇਦ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸਿਧ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ 'ਪਰਮੇਸ਼ਰ' ਮੰਨ ਲਏ, ਇਸ ਪਿਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹੈ।

"ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀ ਅਰੁ ਜੰਗਮ ਏਕੁ ਸਿਧੁ ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ॥
"ਪਰਸਤ ਪੈਰ ਸਿਝਤ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਅਖਰੁ ਜਿਨ ਕਉ ਆਇਆ ॥

ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ "ਏਕੁ ਸਿਧੁ" ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ "ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ" ਆਮ ਸਿਧਾਂ ਜੋਗਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੁਲੇਖਾ ਇਹ ਖਾਧਾ, ਕਿ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਆਇਆ ਲਫਜ਼ "ਸਿਧੁ" ਅਤੇ 'ਸਿਧ - ਸਾਧਿਕ' ਵਿਚ ਆਇਆ ਲਫਜ਼ 'ਸਿਧ' ਇਕ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕੋ ਅਰਥ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਦੋਨੋਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਸਿਧ' ਲਫਜ਼ ਦਾ (ਧ) ਮੁਕਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ "ਏਕੁ ਸਿਧੁ" ਲਫਜ਼ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਧ" ਲਫਜ਼ ਨਾਲ ਔਕਤ(_) ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ 'ਸਿਧੁ' ਲਫਜ਼ ਨਿਰਾਕਾਰ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ 'ਸਿਧ' ਦਾ (ਧ) ਮੁਕਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਲਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ "ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ" ਦੇ ਕਰਤਾ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ "ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ", "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਦੇ ਅਰਥ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਦੂਸਰੀ ਦਲੀਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਤੇਤੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੈ।

"ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥"

ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਪ੍ਰੋ:ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਉਹੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਭੀ 'ਸਿਧ' ਲਫਜ਼ ਦਾ (ਧ) ਮੁਕਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਧ' ਮੁਕਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਜਗ੍ਹਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਝਮੇਲਾ ਜਾਣ -ਬੁੱਝ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਲਫਜ਼ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਜਗ੍ਹਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਤੇਤੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚ "ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ" ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣੀ ਹੀ ਸਿਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। "ਬੁਧ ਬਦਲੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ। ਭਾਵ ਮਨਮੱਤ, ਮਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਸਿਧੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਬਦਲ ਜਾਣ ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। "ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ" ਦੇ ਭੀ ਇਹੋ ਅਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ 'ਨਾਮਿ ਰਤੇ' ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਗੱਲ (ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ) ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੱਚਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰੋਧਾ-ਭਾਸ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਤੇਤੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚ ਆਖੀ ਹੈ।

"ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਵੇਕਾਰੁ ॥" (ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਇਸਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗੇ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੀਣਾਂ ਦਾ ਬੋਲਣਾ (ਬਿਨਾ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ) ਤਾਂ ਝੱਖ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਹੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਹੈ। ਇਥੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਠੀਕ ਦਿਸ਼ਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

"ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰ ਆਸਣਿ ਬੈਠੇ ਸੰਤ ਸਭਾ ਜੈਕਾਰੇ ॥
ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਾਚਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ ॥
ਮਸਤਕੁ ਕਾਟਿ ਧਰੀ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਆਗੈ ਦੇਉ ॥
ਨਾਨਕ ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ਸਹਿਜ ਭਾਇ ਜਸੁ ਲੇਉ ॥੧॥"

ਸਾਰੇ ਸਿਧ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪੋ ਅਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੈਠ ਗਏ । ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅੰਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ । ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਇਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਖੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ' ਮੰਨਕੇ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈਕਾਰ ਆਖ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ "ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਾਚਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ" ਆਖ ਕੇ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧ-ਭਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਿਸਨੇ ਕਿ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੇ ਅਸਲ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਚਰਚਾ ਛਿਤਨ ਦਾ ਆਭਾਸ ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੋਗ ਮੱਤ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਸੱਚ ਤੋਂ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਰਿਧ-ਸਿਧ (ਮਾਯਾ) ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ । ਸੱਚ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਾ (ਹਿਰਦਾ) ਖੋਜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਸ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਾ (ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ) ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਦਿਸਾ-ਹੀਨ ਹੋਏ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਖੋਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਜੋਗੀ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ (ਮੱਤ-ਭੇਦ) ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਮੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਜੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੀ ਸਮਧਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਸੱਚ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਜਾਣਾ । ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਪੱਕੀ ਮੱਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕੱਚੀ ਮੱਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਿਧ ਕੇਵਲ ਇਕ ਭੇਖ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਿਧ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । "ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈ" ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਗਾਵਤ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇ,

ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ।

"ਮਸਤਕੁ ਕਾਟਿ ਧਰੀ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਆਗੈ ਦੇਉ ॥
ਨਾਨਕ ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ਸਹਜ ਭਾਇ ਜਸੁ ਲੇਉ ॥"

ਇਥੇ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈ ਨਾ ਬੋਲਣ ਕਰਕੇ, ਸਿਧਾਂ ਵਲੋਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਉਤਰ ਵਜੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਅਨੁਸਾਰ "ਸੰਤੁ ਰਾਮੁ ਹੈ ਏਕੋ" ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਧਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਦੀ ਆਤ ਲੈ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਜੈ, ਆਪਣੇ ਮੁਖੋਂ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿਣੀ ਜਾਂ ਕਹਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜਤਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗਵਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹੀ ਪਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜੋਗਿਆਂ ਨੇ, ਇਸ ਗੋਸਟੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਜੋਗੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੈ (ਜਿੱਤ) ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਤੁ' ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਪਰਬਾਏ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਤੁ' ਦੇ 'ਤੋਂ' ਅੱਖਰ ਨੂੰ () ਔਕਤ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭੀ 'ਸਾਧੁ' 'ਸਿਧੁ' 'ਸੰਤੁ' ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ () ਔਕਤ ਸਹਿਤ ਆਏ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹ ਸਾਰੇ (ਜੋਤ - ਸਰੂਪ) ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬਾਏ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜੇ ਆਪ 'ਸਾਧੁ' ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸਾਧ ਕੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਕੇ 'ਸਾਧੁ' ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਿਧੁ' ਜਾਂ 'ਸੰਤੁ' ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਇਸ ਇਤਰਾਜ਼ ਤੋਂ ਚਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸੰਤ ਸਭਾ ਕੀ ਜੈ' ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਕੀ ਕਮੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ "ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਾਚਾ ਅਪਰ-ਅਪਾਰੋ" ਨਵਾਂ ਜੈ-ਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਸੱਚ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅੰਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮੱਤ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਸੰਤੁ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ

ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਗਿਆਨ-ਖਤਗ ਗੁਰਮਤਿ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਿਆਨ-ਖਤਗ ਨਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਆਓ ਇਸ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੀਏ । ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਰੂਪੀ ਗਿਆਨ-ਖਤਗ ਦੀ ਧਾਰ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਇਸ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਖਤਗ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ 'ਸੰਤ' ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅਵੱਸ਼ ਮਿਲੇਗਾ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਦੀ ਖਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਕੇ ਸਹਿਜ (ਗਿਆਨ) ਦੀ ਖਿੱਚ (ਭਾਇ) ਪਰਗਟ ਹੋ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਜਸ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਹੀ ਫੁਟ ਨਿਕਲੇਗਾ ।

"ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜਾ ਕਉ ਫੁਰੀ ਤਬ ਕਾਹੂ ਸਿਉ ਕਿਆ ਕਾਜ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗਲਤ ਅਤੇ ਠੀਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਪੜਦੇ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਧਾਕ, ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਗਲਤ ਆਖਣ ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਯਤਨ-ਸ਼ੀਲ ਹਨ । ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖਾਸ ਪੰਗਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਪਰਚਾਰਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਇਸ ਲਈ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਉਂ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਭੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ।

"ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ॥

ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥"

"ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਮਹਾਂਵਾਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਹੈ । ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ । ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਸੇ ਗੋਸਟੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪਦੇ

ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, "ਸਬਦੈ ਕਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸੁਣਿ ਤੂ ਅਉਧੂ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਇ" ਜਿਸਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਅਵਧੂਤ ਜੋਗੀ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ (ਜੋਗ) ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।

"ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ॥

ਇਸ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ 'ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ, ਜੋ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋਈ ਜੀਵ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਇਥੇ ਲਿਖਿਆ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ 'ਬਿਨੁ' ਸ਼ਬਦ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੀਵ 'ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹਨ । ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਇ" ਆਖ ਕੇ ਇਸ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ 'ਸੁਰਤਿ' ਨੂੰ ਮੋੜੀਏ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਕਿਉਂ ਕਿ ਸੁੱਚ ਤਾਂ ਸੱਚ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੈਲ ਤਾਂ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਹੁਣ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । "ਕਿਆ ਭਵੀਐ" ਭਾਵ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭੁਵਾ ਦਈਏ, ਉਲਟਾ ਲਈਏ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਈਏ ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਪਲਟ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਕਥਨ ਜੋਗੀ ਭੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਉਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਅਲੱਗ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਹੀ ਪਾੜਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, "ਕਿਆ ਪਤੀਐ ਕਿਆ ਗੁਣੀਐ ॥ ਕਿਆ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨਾਂ ਸੁਣੀਐ ॥ ਪੜੇ ਸੁਣੇ ਕਿਆ ਹੋਈ ॥ ਜਉ ਸਹਜ ਨ ਮਿਲਿਓ ਸੋਈ ॥" ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿ ਜਬਾਨੀ ਕਲਾਮੀ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਪੈਂਤਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਬੜੇ ਹੀ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਫਿਰ ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਣਾ, ਦੋਨਾ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ ।

ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਲਟ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੁਆ ਕੇ ਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਕੀ ਖਾਲੀ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ? ਕੀ ਖਾਲੀ ਤਰਿਥਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਣ - ਫਿਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੋਹ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਜਦ ਕਿ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿਰਦਾ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸੁੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਅਬ ਮਨੁ ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ ਹੂਆ ॥ ਤਬ ਜਾਨਿਆ ਜਬ ਜੀਵਤ ਮੂਆ ॥" ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ - ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਮੇਰਾ ਮਨ, 'ਸਨਾਤਨ ਮੱਤ' ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੱਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮੱਤ, (ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ) ਤਿਆਗ ਕੇ 'ਹਰਿ ਕਾ ਮਾਰਗ' ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਉਲਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਲਟ ਕੇ ਸਨਾਤਨ ਮੱਤ (ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ) ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਫ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨ-ਮੱਤ ਆਖਦੀ ਹੈ । ਮਨ-ਮੱਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕੇ ਮਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਵੱਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਲੋਂ ਪਲਟ ਕੇ ਮਨ-ਮੱਤ ਵੱਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਦਮ ਉਲਟ, ਪੂਰਬ ਤੇ ਪਛੱਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਹਨ ।

ਇਕ ਮਨ-ਮੱਤ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਮਨ-ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਪਲਟਣਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸੰਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਮਨ ਦਾ ਪਲਟ ਜਾਣਾ

ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਥੇ ਮਨ ਪਲਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਵਲ ਰਸਤਾ ਹੀ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦਾ ਵਹਾਉ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦਾ ਵਹਾਉ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵਹਾਉ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

"ਕਬੀਰ ਜਿਹ ਮਾਰਗਿ ਪੰਡਿਤ ਗਏ ਪਾਛੈ ਪਰੀ ਬਹੀਰ ॥
ਇਕ ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਤਿਹ ਚੜਿ ਰਹਿਓ ਕਬੀਰ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਇਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਸ ਲਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ (ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ) ਕੋਈ ਭੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧੋਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਤੇ ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਮਨ ਭਾਂਉਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗੋ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਉ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜਿਸ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਉਪਰ ਚਲਣ ਲਈ ਸੋਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾਂ ਬਾਪ, ਭੈਣ ਭਾਈ, ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਇਕ ਕਠਪੁਤਲੀ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਆਪ ਹੀ ਖੇਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਤੋਂ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲਾ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਪਨਾਉਣਾ ਹੀ ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਰਲਦਾ-ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਉਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਉਚੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਭੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ (ਕਮਜੋਰ) ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦਾ ਵਹਾਉ ਨਿਮਾਣ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਗੋਲਾ ਜਦੋਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਸੋਚ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ 'ਰਾਮ' ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨ-ਮੱਤਾਂ ਰੂਪੀ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਆਂ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਧੋ-ਸਾਧੋ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉਤਲੀ ਕਲਾਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਉਤੇ ਵਿਸਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜੋਰੀਆਂ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੱਗੇ ਨੰਗੀਆਂ

ਦਿਸਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਇਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾ ਕੇ, ਮੂਰਖ ਅੰਧਘੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ ਬਣਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਿਚ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੇ ਬੁੱਧ ਬਲ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਉਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਜਨ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨੋਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ 'ਅਸਿਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ' ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੁਰ-ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ ਬਣਾ ਕੇ, ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ (ਗੁਰੂ) ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਆਵਾਜ ਉਠਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਮੱਤ ਦੇ ਅਖਾਉਤੀ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਪਰਕੋਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਉਸ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਤੇ ਉਤਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕੋਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਭੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਰਬ ਸੋਸ਼ਟ ਮੱਤ ਵਜੋਂ ਕਬੂਲ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ । ਇਹੋ ਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ "ਕਿਆ ਭਵੀਐ" ਆਖ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਖੋਜ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਜਿਸ ਚੀਜ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਖੋਜਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ । ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਸੋਚ ਸੋਚ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਜੋਗੀ ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਧੀ ਦੋਰਾਨ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੇ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ! ਹਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਉਪਰੋਕਤ ਕੋਈ ਭੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸਕਦਾ । ਜੋਗੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ

ਰੋਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਭੀ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਹੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ "ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੋ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ" ਆਖਿਆ ਹੈ । ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਕੇਵਲ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ "ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ ॥" ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਜੋਗ-ਮੱਤ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਉਲਟਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸੁਰਤ ਰੋਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਅਕਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਅਕਲ ਨੂੰ ਠੱਪ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਦੋਨੋ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਦਮ ਉਲਟ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਨ । ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਪਲਟਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਮਨ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਟਕ ਕੇ ਜੋਗੀ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ । ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਸੁੱਚੇ ਬਣ ਗਏ ਹੋ? ਕਿਆ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਢੰਗ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

"ਕਵਨ ਤੁਮੇ ਕਿਆ ਨਾਉ ਤੁਮਾਰਾ ਕਉਨੁ ਮਾਰਗੁ ਕਉਨੁ ਸੁਆਓ ॥
 ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ ॥
 ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਬਾਲੇ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੋ ॥
 ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਸੁਣਿ ਬੈਰਾਗੀ ਕਿਆ ਤੁਮਾਰਾ ਰਾਹੋ ॥ ੨ ॥"

ਚਰਚਾ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ 'ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈ' ਬਾਰੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਪਰ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕੌੜੀ ਦਵਾਈ ਵਾਂਗੂ ਪੀ ਲਿਆ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਹਾਉ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਜੋਗੀ, ਬੁਖਲਾਹਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ । ਇਕ ਬੇ-ਚੈਨੀ ਜਿਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਅੰਦਰ ਫੈਲ ਜਾਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਰਪਟ ਨਾਉਂ ਦਾ ਜੋਗੀ ਚਲਾਕੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਚਰਚਾ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਣ ਲਈ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕੀ ਸੱਦਦੇ ਹੋ ? ਭਾਵ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੇ ਜਾਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਰਗ ਕੀ ਹੈ ? ਭਾਵ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰ

ਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ (ਸੁਭਾਓ) ਕੀ ਹੈ। ਚਰਪਟ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡਾ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦੱਸ ਦਿਉ। ਚਰਪਟ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਠੋਸ ਅਤੇ ਵਜਨਦਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਐਸੀ ਮੱਤ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਉਤੱਰ ਹੁੰਦਾ। ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਮੱਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਗੋਰਖ-ਪੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੋਰਖ-ਪੰਦੇ ਦਾ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਰਥ ਪਾਣੀ ਰਿਤਕਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਰਿਤਕੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨਾ, ਸਿਰ ਖਪਾਈ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਦੋਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨ ਬਹਿਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਪਾਣੀ ਰਿਤਕਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਕਦੇ ਪੂਰਨ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਭਰਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਮਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ, ਪਾਣੀ (ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ) ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਦੁੱਧ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਨਿਰੋਲ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਮੱਖਣ (ਤਤ-ਸਾਰ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਇਹ 'ਹਰਿ ਕਾ ਬਿਲੋਵਨਾ' ਪੂਰਨ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ, ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ (ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਲੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :-

"ਹਰਿ ਕਾ ਬਿਲੋਵਨਾ ਬਿਲੋਵਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥
ਸਹਜਿ ਬਿਲੋਵਹੁ ਜੈਸੇ ਤਤੁ ਨ ਜਾਈ ॥" (ਪੰਨਾ ੪੭੮)

ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਉਦੋਂ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲਾ ਤਤੁ-ਗਿਆਨ, ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਅਤਿ ਗੰਭੀਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਜੋਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੈਰ-ਪੈਰ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰਨਿੰਗ ਵਜੋਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ ਲੈਣਾ, ਮੂਰਖਤਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਬਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਆਮ ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਸ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਮਾਰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਬੋਤਾ ਬਹੁਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਸੋਟੀ ਉੱਤੇ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਮਰਜੀਵਤਾ (ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ) ਹੀ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ।

"ਕਬੀਰ ਕਸਉਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਝੂਠਾ ਟਿਕੈ ਨਾ ਕੋਇ ॥
ਰਾਮ ਕਸਉਟੀ ਸੇ ਸਹੈ ਜੋ ਮਰਜੀਵਾ ਹੋਇ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ ਪਰ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਨ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਗੁਸਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ, ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ-ਮੱਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਹ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਵਾਹੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਕਿਉਂ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲਗਦਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤਿਅੰਤ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਜਿਸਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜਤਾਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ (ਮਨ ਮੱਤਾਂ) ਦਾ ਹੀ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮਨ ਸਤਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ, ਉਪਰਲੀ ਸਟੇਜ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਆਪ ਪਬਲਿਕ ਦਾ ਸੋਸਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਸੁਆਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇਕੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੁਢਾਂਦਾਂ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਲਤੀ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਪਰ ਮਨ-ਮੱਤ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਝੋਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਇਹੋ ਹੀ ਇਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਨੇ ਤਾਂ ਗੋਸਟੀ ਨੂੰ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਉ" ਕਹਿਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਸੰਤ ਮਾਰਗ

ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਮੱਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਵੀ ਇਸੇ ਮੱਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ "ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਕੱਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੇਤ, ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ ।

ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਚਰਪਟ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ । ਜੋਗੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬੈਠਣ ਦਾ ਆਸਣ (ਤਰੀਕਾ) ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋ । ਬਾਹਰ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਚਰਪਟ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾਉ । ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

"ਘਟਿ ਘਟਿ ਬੈਸਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਹੀਐ ਚਾਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ ॥
 ਸਹਜੇ ਆਏ ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜਾਏ ॥
 ਆਸਣਿ ਬੈਸਣਿ ਬਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਚੇ ਸਚਿ ਸਮਾਏ ॥ ੩ ॥

ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ "ਘਟਿ ਘਟਿ" ਦਾ ਅਰਥ, ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਘਟ (ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਹਿਰਦੇ) ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਿਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪਿੱਛਲਗੂ ਅਰਥ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਹੀ ਇਕ ਸਰੀਰ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਗੁਪਤ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ-ਧਾਰੀ ਮੰਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੀ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਤਨ ਵਿਚ ਮਨ-ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

"ਘਰ ਮਹਿ ਘਰੁ ਦੇਖਾਇ ਦੇਇ ਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥
 ਪੰਚ ਸਬਦ ਧੁਨਿਕਾਰ ਧੁਨਿ, ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

"ਭੈ ਤੇ ਨਿਰਭਉ ਡਰਤਾ ਫਿਰੈ ॥ ਹੋਦੀ ਕਉ ਅਣਹੋਦੀ ਹਿਰੈ ॥
 ਦੇਹੀ ਗੁਪਤ ਬਿਦੇਹੀ ਦੀਸੈ ॥ ਸਗਲੇ ਸਾਜਿ ਕਰਤ ਜਗਦੀਸੈ ॥" (ਪੰਨਾ ੯੦੦)

ਮਨ-ਮਤੀਆ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਮੱਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਆਲ-ਪਤਾਲ ਹੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਥੇ 'ਘਟਿ ਘਟਿ' ਲਫਜਾਂ ਵਿਚਲੇ ਦੋਨੋਂ ਟੈਂਕੇ ਅੰਖਰ, ਸਿਹਾਰੀ ਸਹਿਤ ਹਨ । ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੂਸਰਾ ਸਰੀਰ (ਘਟਿ) ਮਨ-ਮੰਦਰ ਜੋ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਵਾਲ ਅੰਦਰ, ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਦੀ, ਸੁਰਤ ਜੁੜਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਬਾਰੇ, ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਾਸ਼ੀ ਮੰਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸਾਡੇ ਟੀਕਾ ਕਾਰ, ਸਭ ਆਲ ਪਤਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਐਸਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ, ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਅੰਦਰਲੇ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਪਰਾਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਜੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦੋ ਸਰੀਰ ਮੰਨਣ (ਦੇਹੀ ਗੁਪਤ ਬਿਦੇਹੀ ਦੀਸੈ) ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਣਾ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਉਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੇ ਹਿਰਦੇ (ਘਟਿ) ਅੰਦਰ ਟਿਕਾ (ਰੋਕ) ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ (ਤੁਰੀਆ ਪਦ) ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਹ ਸਦ-ਜੀਵਨ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ, ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, "ਚਾਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ" । ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ, ਸਹਜ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧ ਲੈਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ (ਉਪਦੇਸ਼) ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਆਸਣ, ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਤਿ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਸਦਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਿਜ-ਸਰੂਪ, ਗੁਪਤ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ (ਸਮਝ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅੰਦਰਲੀ ਦੇਹੀ ਜੋੜ-ਸਰੂਪ, ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਮਨ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਸਮੇਤ ਉਸੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਲਈ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਭਗਤੀ (ਭੇਦ-ਭਗਤੀ) ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਚਰਪਟ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ, ਮੁਦ੍ਰਾ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਸਹਜੇ ਆਏ" ਆਖ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਘੇਰ ਕੇ ਮੌੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ' ਸੁਰਤ ਨੂੰ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜ ਕੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ "ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਦੀਜੈ ਬੰਧੁ ॥ ਉਡੈ ਨ ਹੰਸਾ ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ ॥" ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨਿਰੰਤਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ, ਮਨ ਪੰਛੀ ਉਡਣੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਡਣੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਇਆ ਮਨ, ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਨ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ (ਮਨ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਣਾ) ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਮਰਨਾ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਹਜ ਸਮਾਧ ਇਕ ਦਮ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਮਾਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਛੋਟਾ (ਘੱਟ) ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਅਕਲਪਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਰੋਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਕਲਪਨਾ ਛੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੇ ਭੀ ਵੱਡੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਕੰਮ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ ਧਾਰ ਕੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਤਾਂ ਜਨਮ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ, ਜਦੋਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਿਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਸਹਜੇ ਆਏ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨ ਹਰ ਵਕਤ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜਾਏ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਤ (ਸੁਰਤ) ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਗਿਆਨ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਸਦਾ ਰਜਾਏ' ਭਾਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।

"ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੇ ॥

ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧੁ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੇ ॥

ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ॥
ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ॥ ੪ ॥"

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਗੱਲ, ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ ਲਗਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਪਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਉਤਰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਦੇ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਸੀ, ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣੀ।

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ "ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ॥" ਭਾਵ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਉਤਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਵਾਲ ਉਹ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜੋਗੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਮਤਲਬ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਫਰੇਬ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਖੰਡ ਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਮੈਂ ਇਹੋ ਮੰਨ ਲਵਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਜਵਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਮੇਰੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੀ ਉਹੀ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਅਕਲ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਭੀ ਸ਼ੰਕਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਦੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਕਿ ਚਰਪਟ ਨਾਉਂ ਦਾ ਇਹ ਜੋਗੀ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ, ਗੋਸਟੀ ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਲੱਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ" ਕਿ ਹੇ ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਬਹਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝਾ? ਉਹ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉਤਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ" ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ, ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਤੋਂ ਅਲਿਪਤ ਰਹਿ ਕੇ, ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ "ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੋ" ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਪਿੱਛੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ' ਆਖਿਆ ਸੀ। ਚਰਪਟ ਨੇ 'ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੋ' ਆਖ ਕੇ, ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੋਸਟੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਤੇ ਭੀ ਬਹਿਸ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ, ਵਿਚਾਰ ਗੋਸਟੀ ਦੀ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਸਖਤ ਖਿਲਾਫ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :-

"ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਰਹਸਿ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰਾ ॥

ਖੋਜੀ ਉਪਜੈ ਬਾਦੀ ਬਿਨਸੈ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਾ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਗੁਰਮਤਿ ਮਨ ਖੋਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, "ਬੰਦੇ ਖੋਜ ਦਿਲ ਹਰ ਰੋਜ ਨਾ ਫਿਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥" ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਸ ਰਸਤੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ-ਦੇਹੀ ਜ਼ਾਨਣੀ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਤਤੁ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ। ਇਸਨੂੰ ਹੀ "ਖੋਜੀ ਉਪਜੈ" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ, ਪਹਿਲਾ ਗਿਆਨ ਭੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਆਖੀ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਬੁਠ ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ, ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਬੁਠਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ॥

ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੇ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੇ ॥

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਏ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੇ ॥ ੫ ॥"

ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੰਵਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੰਵਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ(ਆਲਮ) ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੰਵਲ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਫਿਰ ਭੀ

ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਕੰਵਲ ਦੇ ਸਿੱਤੋਖ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਰਗਾਈ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਤੇ ਤੈਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਉਡ ਕੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ (ਖੰਭ) ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦੇ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪੰਛੀ, ਮੁਰਗਾਈ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਆਪਣੀ ਕੰਜ ਛੱਡ ਕੇ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੁਰ-ਸਬਦ (ਨਾਦ) ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਸਦਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਕਾਲ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੀ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਸੰਸਾਰੀ ਗਿਆਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੁੰਨ-ਮ-ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੁਰਤ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨ-ਮਤਿ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਤਿਆਗ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

"ਪਹਿਲੀ ਕਰੂਪਿ ਕੁਜਾਤਿ ਕੁਲਖਨੀ ਸਾਹੁਰੈ ਪੇਈਐ ਬੁਰੀ ॥
 ਅਬ ਕੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜਾਨਿ ਸੁਲਖਨੀ ਸਹਜੇ ਉਦਰਿ ਧਰੀ ॥
 ਭਲੀ ਸਰੀ ਮੁਈ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰੀ ॥
 ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਜੀਵਉ ਮੇਰੀ ਅਬ ਕੀ ਧਰੀ ॥" (ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਦੁਰਮਤਿ ਰੂਪੀ ਸੁਰਤ (ਸੋਚ) ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੁਰਤ (ਸੋਚ) ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਰਪੰਚ ਉਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਔਖੀ ਘੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਬੰਧ ਦਿਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਹੜੀ ਸੁਰਤ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਬੰਧਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ" ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਜੀਵ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੁਰਤ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਵਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਹ ਸੱਚ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਹ ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :-

ਹਰਿ ਕੀਆ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ ਗੁਰਿ ਮੀਤਿ ਸੁਣਾਈਆ ॥
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਈਆ ॥ ੧ ॥
 ਆਇ ਮਿਲੁ ਗੁਰਸਿਖ ਆਇ ਮਿਲੁ ਤੂ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਹਰਿ ਭਾਵਦੇ ਸੇ ਗੁਰੂ ਤੋ ਪਾਏ ॥
 ਜਿਨ ਗੁਰ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਤਿਨ ਘੁਮਿ ਘੁਮਿ ਜਾਏ ॥ ੨ ॥" (ਪੰਨਾ ੭੨੫)

ਉਹ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਘੁਮ-ਘੁਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਘੁਮ-ਘੁਮ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਸਤੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ (ਮਹਾਨਤਾ) ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸੰਸਾਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲੇ -ਪਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂ, ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਘੁਮ- ਘੁਮ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

"ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੇ ॥
 ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਏ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੇ ॥"

ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਇਕਾਂਤਿ' ਲਫਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ' ਇਕਾਂਤਿ ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ, ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹਟਵੇਂ ਹਨ। (ਇਕ+ਅੰਤ)=ਇਕਾਂਤਿ ਭਾਵ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਕਿ ਜੋਗ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਘੁਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਜਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਦੂਜਾ ਪਣ) ਦਵੈਤ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਦੁਚਿੱਤੀ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ 'ਇਕਾਂਤਿ' ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ "ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ" ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ 'ਇਕਾਂਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ, ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਾਂਤਿ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਦੁਚਿੱਤੇ ਕੀ ਦੁਇ ਥੂਨਿ ਗਿਰਾਨੀ ਮੇਹ ਬਲੇਡਾ"

ਟੂਟਾ ॥ ਤਿਸਨਾ ਛਾਨਿ ਪਰੀ ਧਰ ਉਪਚਿ ਦੁਰਮਤਿ ਭਾਂਡਾ ਫੂਟਾ ॥" ਭਾਵ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਜਦੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਰੂਪੀ ਬੰਸ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸੀਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦਾ ਬੰਸ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਾਇਆ - ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਬੋਲਾ (ਬਲੈਡਾ) ਗਿਰ ਕੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਾਇਆ - ਮੋਹ ਬੋਲੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤਣੀ ਹੋਈ ਤਿਸਨਾ ਰੂਪੀ ਛੰਨ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਰੂਪੀ ਭਾਂਡਾ ਫੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ (ਭਲੀ ਸਰੀ) ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ (ਮਰੀ) ਮਰ ਗਈ, (ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰੀ) ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬੁਧੀ (ਮਨ-ਮੱਤ) ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ 'ਇਕਾਂਤਿ' ਹੋ ਕੇ ਵਸਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਸ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਮੁਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਆਸਾਂ (ਇਛਾਵਾਂ) ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ, ਸੰਸਾਰੀ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਰਿਧ ਸਿਧ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ, ਕੇਵਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ" ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ, ਉਸ 'ਅਗੰਮੁ ਅਗਾਧਿ' ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਦੇਖ (ਸਮਝ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਸ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਘੁਮ - ਘੁਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਨਿਆਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਭੀ ਨਿਆਰੀ ਹੈ । ਇਥੇ "ਨਿਵੈ ਸੁ ਗਉਰਾ ਹੋਇ" ਅਤੇ "ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ ॥ ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ ॥" ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਜਿਥੇ ਪਰਵਾਨ ਹੈ, ਉਥੇ "ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ ਮਿਰਗਾਹਿ ॥ ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਬੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ ॥" ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕਪਟ ਰੱਖ ਕੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਥੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਨੀਵਾਂ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ ਵਾਂਗ, ਜਿਹੜਾ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵੇਲੇ ਝੁਕਦਾ ਹੈ ਵਰਗਾ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

"ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਪੂਛਉ ਸਾਚੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥
 ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਦੁਆਰੋ ॥
 ਇਹੁ ਮਨੁ ਚਲਤਉ ਸਚ ਘਰਿ ਬੈਸੈ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੋ ॥
 ਆਪੋ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਕਰਤਾ ਲਾਗੈ ਸਾਚਿ ਪਿਆਰੋ ॥ ੬ ॥"

ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ (ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਨਿਜ-ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ "ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ" ਕਹਿਕੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ, ਕਿਸੇ ਮੰਦ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਗੇ ।

ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੁੱਛੀ ਗਈ ਗੱਲ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਚਰਪਟ ਦੇ ਇਕੋ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ ਖਾਸ ਲਫਜ਼ ਪਕੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਤਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਲਕਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ । ਜੇ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ "ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਬਾਲੇ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੇ " ਵਿਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਜੋਤਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਏ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਦੇ ਵਿਚਲਾ ਸਵਾਲ "ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੇ" ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਹੀ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਹੱਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਭੰਬਲ-ਭੂਸੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚਰਪਟ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਹੁਣ ਤੀਸਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਹੜਾ ਚਰਪਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ "ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ" ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ (ਨਿਜ-ਘਰ) ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਸੁਖ ਸਹਜ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ (ਅਗਨ-ਸਾਗਰ) ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਨ-ਚਿਤ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ (ਗੁਰ+ਦੁਆਰੇ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਹ ਘਰ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਹੀ ਵੱਸਦਾ ਹੋਵੇ, ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਹੀ ਜਿਥੇ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਤਿੰਨੇ ਗੱਲਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ - 2 ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਗ-ਮੋੜ ਦਾ ਰਸਤਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਸਤੇ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤੇ (ਨਿਸ਼ਾਨੇ) ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਹੋ ਕੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਧੌਕੇ ਖਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੋਗੀ ਐਸਾ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭਗਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸਮਝ ਕੇ ਭੀ ਇਸ

ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਗਾੜਨ ਦੇ ਹੀ ਯਤਨ ਆਰੰਭੀ ਰੱਖੇ, ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭੀ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਜੋਗੀ, ਮਾਇਆ-ਧਾਰੀ ਪਰਪੰਚੀ ਕੂੜ-ਕਪਟ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਯਤਨ-ਸ਼ੀਲ ਸਨ।

"ਇਹ ਮਨੁ ਚਲਤਉ ਸਚ ਘਰਿ ਬੈਸੈ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੈ ॥
ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਕਰਤਾ ਲਾਗੈ ਸਾਚਿ ਪਿਆਰੈ ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਚੰਚਲ (ਨਾ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ) ਮਨ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬੁਠੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਨਾਮ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੌੜੇ ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮਨ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਪਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਹਿਰਦਾ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਮਨ ਦਾ ਮੋਹ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ 'ਨਾਮ-ਰਸ', ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਿਖਿਆ ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਨਫਰਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਦਲਣ ਉਪਰੰਤ, ਮਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਪਰਚਾ ਪਾ ਕੇ, ਟਿਕ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਮਝਾਈ ਹੈ। ਜੋਗ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭੀ ਮਸਲਾ ਮਨ ਦੇ ਟਿਕ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀ ਲੋਕ, ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਸੁਰਤ ਜਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਲੈਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨ ਦੇ ਸਦਾ ਟਿਕ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪੰਜੇ ਗਿਆਨ ਇਦੰਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਟਿਕਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਟਿਕਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਹਿਰਦਾ ਸਥਾਨ' ਹੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਸੁਪਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਲਈ 'ਇਤਾ ਪਿੰਗੁਲਾ' ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ, ਕੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਮਨ ਤੱਕ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਰਨ

ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਕੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਭੀ ਅਤਿ ਜਰੂਰੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਲਈ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਸੌਰਠਿ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ :-

"ਧਨੁ ਧਨੁ ਭਾਗ ਤਿਨਾ ਸੰਤ ਜਨਾ ਜੋ ਹਰਿ ਜਸ ਸੁਵਣੀ ਸੁਣਤਿਆ" ਭਾਵ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਤ ਜਨ (ਗੁਰਸਿੱਖ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਸੁਣ ਲੈਣਗੇ ਉਹ ਧੰਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਹੁਣ ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਐਸੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਫਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਮਾਧੀ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਸਤੋਂ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਹੀ ਜੁੜੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਸੋ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਲੁਪਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ । ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਆਸ ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਕ ਖਿਆਲ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਸਲੋਕ ਮ:੩ ॥ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਹੋਵਈ ਨਾ ਸੁਖੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੈ ਮਨਮੁਖੀ ਜਾਸਨਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇ ॥ ੧ ॥

ਮ:੩ ॥ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਨਾਵੈ ਨੋ ਸਭਿ ਖੋਜਦੇ ਬਕਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲੈ ਮਿਲਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪੈਨਣੁ ਖਾਣੁ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ ਧਿਗੁ ਸਿਧੀ ਧਿਗੁ ਕਰਮਾਤਿ ॥

ਸਾ ਸਿਧਿ ਸਾ ਕਰਮਾਤਿ ਹੈ ਅਚਿੰਤੁ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਦਾਤਿ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਏਹਾ ਸਿਧਿ ਏਹਾ ਕਰਮਾਤਿ ॥ ੨ ॥

(੫: ੬੫੦)

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੌਖਣੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨਮੁਖੀ, ਆਪਣਾ ਹੀਰਾ

ਜਨਮ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ । ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਇਛਾ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਰੋਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਜੋਤ ਜੋਤ ਕੇ ਬਕ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਨਾ ਸੁਣਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੋਖਣੇ ਰਹਿ ਗਏ । ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਮਿਲਣਾ ਸੀ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਿਨਾਂ ਰਿਧ ਸਿਧ ਜਿਸਦਾ ਸਬੰਧ ਪੈਨਣ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਸਿਧੀ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰਭੈਅ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਾਤ ਅਚਿੰਤ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਿਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਕਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਜੇ ਜੋਗੀ ਕਿਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜੋਗੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸੇ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਰਿਧ ਸਿਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ-ਦਾਰ ਆਖਦੇ ਰਹੇ ।

"ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ ॥

ਕੰਦ ਮੂਲੁ ਆਹਾਰੇ ਖਾਈਐ ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੇ ॥

ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ਸੁਖੁ ਫਲ ਪਾਈਐ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ॥

ਗੋਰਖ ਪੁਤ੍ਰੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਇ ॥ ੭ ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਪਰ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗੋਰਖ ਦੇ ਚੋਲੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਜੋਗ-ਮਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ (ਹਾਟੀ) ਖੁਰਾਕ ਕਰਕੇ (ਬਾਟੀ) ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਤੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ (ਕੰਦ-ਮੂਲ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ । ਉਹ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਉਹ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤ (ਵਿਧੀ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ, ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜੋਗ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।

ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਲਈ ਦੱਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਰਪਟ ਜੋਗੀ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜ (ਜੋਗ) ਜਾਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਜੋਂ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁਤਰ ਸਾਗਰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ (ਨਿਜ-ਘਰ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਤਿਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਹੱਲ ਦੱਸਿਆ । ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੇ" ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਭਾਵ ਮਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਮ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਨੇ ਇਥੇ "ਕੰਦ ਮੂਲ ਆਹਾਰੇ" ਭਾਵ ਕੰਦ ਮੂਲ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ।

ਹੁਣ ਇਥੇ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਖੜਾ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਜਿਸਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ, ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜੋਗ-ਮੱਤ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਤਰ (ਫਰਕ) ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਫਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਭੀ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨੇ, ਤਨ ਵਿਚਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ । "ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ" ਜਿਸਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੇ ਮਨ ਨਾਲ ਜੋਗ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਥੇ ਤਾਂ ਮਨ ਖੁਦ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੀ ਕਿਸੇ ਧੁਨੀ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਕੇ, ਉਸ ਧੁਨੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਗਿਆਨ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਧੀ ਮਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਮਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਜਿਸਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗ-ਜੁਗਤਿ ਦੀ ਵਿਧੀ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਮਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਹਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਵਿਧੀ "ਮਨ ਜੀਤੋ ਜਗ ਜੀਤ" ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਯਥਾ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ :-

ਮ:੩ ॥ ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਅਜਿਤੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ ॥

ਤਿਸ ਨੋ ਸੁਖੁ ਸੁਪਨੈ ਨਹੀ ਦੁਖੇ ਦੁਖਿ ਵਿਹਾਇ ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਪਤਿ ਪਤਿ ਪੰਡਿਤ ਬਕੇ ਸਿਧ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇ ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਵਸਿ ਨ ਆਵਈ ਬਕੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥
 ਭੇਖ ਧਾਰੀ ਭੇਖ ਕਰਿ ਬਕੇ ਅੰਠਿਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਇ ॥
 ਮਨ ਕੀ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਣਨੀ ਹਉਮੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇ ॥
 ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਭਉ ਪਾਇਆ, ਵਡਭਾਗਿ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਇ ॥
 ਭੈ ਪਾਇਐ ਮਨੁ ਵਸਿ ਹੋਆ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਇ ॥
 ਸਚਿ ਰਤੇ ਸੇ ਨਿਰਮਲੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ॥
 ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਨਾਉ ਪਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਸਮਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੪-੬੪੫)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਪੋਥੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਸਮਾਧੀਆਂ ਲਗਾ-2 ਕੇ ਬੱਕ ਗਏ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਨਾ ਤਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੀ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਭੇਖ ਧਾਰੀ ਲੋਕ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਰਮ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣਕੇ, ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਣ ਦਾ ਭੈ (ਡਰ) ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੰਕਾਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿਰਦਾ (ਮਨ) ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੋਤ (ਸੁਰਤ) ਜੋਤ ਕੇ ਸਮਾਅ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਗਏ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਗਏ । ਪਰ ਮਨਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਜਿਤਿਆ ਨਹੀ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸੁੱਖ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਦੁੱਖ ਹੀ ਬਿਹਾਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

"ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਭੁਲਾਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਈ ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ ॥
 ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ॥
 ਖੰਡਿਤ ਨਿਦਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥ ੯ ॥"

ਜੋਗ ਮੱਤ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ "ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ" ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ 'ਹਾਟੀ-ਬਾਹਰਲਾ ਸਰੀਰ', 'ਬਾਟੀ-ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭੋਜਨ' ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅੰਦਰਲੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ 'ਹਾਟੀ-ਹਿਰਦਾ' ਅਤੇ 'ਬਾਟੀ-ਮਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ -ਗਿਆਨ ਭੋਜਨ' ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ 'ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ' ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਜੋਗ ਨੂੰ ਗਲਤ ਨਹੀ ਮੰਨਦੇ, ਗਲਤੀ ਸਿਰਫ ਸਬਦ ਭੇਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਿਸਾ ਹੀਣ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਾਲ ਮਨ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਚੇਲਾ, ਗੋਰਖ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੇ' ਆਖ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਭੀ ਜੋਗ ਮੱਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ (ਗਿਆਨ-ਜੋਗ) ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਗਿਆਨ ਜੋਗ (ਗੁਰਮਤਿ) ਦੇ ਹੀ ਮੁੱਦਈ (ਹਾਮੀ) ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੱਤ ਭੇਦ ਸਮਝ ਕੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਯਤਨ - ਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਉਹ ਜੋਗ ਮੱਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਭਟਕੀ ਹੋਈ ਮੱਤ ਹੀ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਸਦਾ ਅੰਤਰ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਮਨ ਹੋਰ ਜਿਆਦਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਲਈ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੇ, ਅਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਭੋਜਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਭੀ ਹੋਵੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਘੁੰਮਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਕੰਦ ਮੂਲ ਭੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਉਦਮ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਮਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਟਿਕਾਉਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਅਵਿਦਿਆ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੌਂ ਜਾਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਮਾਤਰ (ਅਲਪ ਅਹਾਰ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭੀ ਜਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੱਤ ਵਿਚਾਰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਜਾਗ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਤਾਂ ਹਿਰਦੇ (ਹਾਟ), 'ਪਟਣ-ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜਾਰ' (ਸੱਚ-ਖੰਡ) ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜੋ 'ਹਾਟੀ-ਬਾਟੀ' ਕਰਕੇ ਨਿਆਰੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਭੁੱਖ ਜੋ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਉਠਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭੁੱਖਾ ਮਨ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ

ਲਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਕੇਵਲ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ, ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਸੁਖ - ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੰਨ ਭੀ ਲਈਏ ਫਿਰ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘਰ - ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਮੀ ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਕਿਤੇ ਭੀ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਹਾਡੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਸਹੀ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਤੋਂ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਆਲ ਪਤਾਲ ਹੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ। ਜਦ ਕਿ ਤੁਸੀਂ "ਸਾਚ-ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਸਾਚ-ਸਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਜੋਗ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੋਲਿਆਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹੈ।

"ਸਲੋਕ ਮ:੩ ॥ ਮਇਆ ਮਮਤਾ ਮੋਹਣੀ ਜਿਨਿ ਵਿਣੁ ਦੰਤਾ ਜਗੁ ਖਾਇਆ ॥
 ਮਨਮੁਖ ਖਾਧੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਬਰੇ ਜਿਨੀ ਸਚਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥
 ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜਗੁ ਕਮਲਾ ਫਿਰੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ॥
 ਪੰਧਾ ਕਰਤਿਆ ਨਿਹਫਲੁ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਸੁਖਦਾਤਾ ਮਨਿ ਨ ਵਸਾਇਆ ॥
 ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਤਿਨਾ ਕਉ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਨ ਕਉ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿ ਪਾਇਆ ॥"
 (ਪੰ:੬੪੩)

" ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿੰਦ੍ਰਾ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ ॥
 ਬਾਰਹ ਅੰਤਰਿ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਇਕ ਪੰਥਾ ॥
 ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਈਐ ਪੁਰਖਾ ਬਾਹੁਤਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਈਐ ॥
 ਨਾਨਕ ਬੋਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥੯॥

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਨਸ਼ਾ ਕਰਕੇ ਗੋਸਟੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ

ਸਕਾਰਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ ਤਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਤਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਇਸ ਉਤੇ ਅਸਰ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ "ਕਬੀਰ ਸਾਚਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਆ ਕਰੈ ਜਉ ਸਿਖਾ ਮਹਿ ਚੂਕ ॥ ਅੰਧੇ ਏਕ ਨ ਲਾਗਈ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਜਾਈਐ ਫੁਕ ॥" ਭਾਵੇਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਖਪਾਈ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੀ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ ਅਗੋਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸਿਖ ਉਸ ਬਾਸ ਦੀ ਪੋਲੀ ਨਲਕੀ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਫੁਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਘੋਰ ਅੰਧ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਗੁਸਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਦੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜਾ ਨਾ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੋਘ (ਬੱਦਲ) ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਵਰਸਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਹ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਗਿਆਨ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੁਮਾਰਗ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਜੋਗੀ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਭੀ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਕਮ-ਸੇ-ਕਮ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਖੰਡ-ਵਾਦ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੇ ਘਟਣ ਕਰਕੇ, ਆਮ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਡੁੱਬਣ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਕਿ ਇਹ ਦੰਭੀ ਗੁਰੂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਘਟ ਹੀ ਕਬੂਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਭੀ ਉਹ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਪੂੰਛ ਨੂੰ ਸਿਧੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਕਹਾ ਸੁਆਨ ਕਉ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸੁਨਾਏ ॥ ਕਹਾ ਸਾਕਤ ਪਹਿ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਏ ॥੧॥
 ਰਾਮ ਰਾਮ ਰਾਮ ਰਮੇ ਰਮਿ ਰਹੀਐ ॥ ਸਾਕਤ ਸਿਉ ਭੂਲਿ ਨਹੀ ਕਹੀਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਕਉਆ ਕਹਾ ਕਪੂਰ ਚਰਾਏ ॥ ਕਹ ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਦੂਧੁ ਪੀਆਏ ॥੨॥
 ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧਿ ਹੋਈ ॥ ਪਾਰਸੁ ਪਰਸਿ ਲੋਹਾ ਕੰਚਨੁ ਸੋਈ॥੩॥
 ਸਾਕਤੁ ਸੁਆਨ ਸਭੁ ਕਰੇ ਕਰਾਇਆ ॥ ਜੇ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਸੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ॥੪॥
 ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਲੈ ਲੈ ਨੀਮੁ ਸਿੰਚਾਈ ॥ ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਉਆ ਕੇ ਸਹਜ ਨਾ ਜਾਈ ॥੫॥

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਸੁਨਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ । ਸਾਕਤ ਹਰੀ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨਮਤੀਆ ਹਰ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਜਿਹਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਹਰੀ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਾਕਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਹਿਜ ਧਿਆਨ (ਮਗਨ) ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕਊਆ ਕਪੂਰ ਦਾ ਚੋਗਾ ਕਿਵੇਂ ਚੁਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਗਾਹਕ ਹੈ । ਸੋਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਭੀ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਜਹਿਰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਕਤ ਗਿਆਨ ਲੈਕੇ ਉਸਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਹੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਲੋਹਾ ਪਾਰਸ ਨੂੰ ਛੂਹ ਜਾਵੇ ਉਹੀ ਸੋਨਾ ਬਣਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੇ ਉਸਤੇ ਅਸਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਾਕਤ ਤੇ ਸੁਆਨ (ਹੰਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਕੁੱਤਾ) ਸਭ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਨਿੰਮ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਭੀ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸਦਾ ਕੌੜਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਸੁਆਨ ਸਾਕਤ ਕਊਆ ਬਿਸੀਅਰ ਅਤੇ ਨਿੰਮ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜਿਆਦਤੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਉਪਜ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਜਾਂ ਸਿਖੀ ਸੇਵਕੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿਧ ਕਰਦਾ । ਪਰ ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤਰਕਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਜੋਗੀ ਲਾ-ਜਵਾਬ ਹੋਜਣ ਉਪਰੰਤ ਜੋਗੀ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਣਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਤਾਂ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਜੋਗ ਮੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦਾ ਸਿਕਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਮਨਾਇਆ ਹੋਈਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਚੱਲ ਕੇ ਆਓ। ਜੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜੋਗ ਮੱਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਰਾਜ ਕੋਈ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਐਸਾ ਮੂਰਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਘੜੀ ਤਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵੋ।

"ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿਦ੍ਰਾ ਮੁਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ"

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭੇਖ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦਰਸਨੀ ਭੇਖ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਵੋ। ਉਸ ਦਰਸਨੀ ਭੇਖ ਵਾਲੇ ਜੋਗੀ ਜਟਾ-ਚੂਟ, ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮੁਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਅਤੇ ਗੋਦਤੀ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਦਰਸਨੀ ਭੇਖ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਕੁਲ ਬਾਰਾਂ ਧੁਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖੀ ਧੁਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਜਾਉਗੇ।

"ਬਾਰਹ ਅੰਤਰਿ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਇਕ ਪੰਬਾ"

ਫਿਰ ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਧੁਣਿਆਂ ਦੇ ਜੋਗੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਬ-ਸ਼ੇਸ਼ਟ (ਗੁਰੂ) ਜੋਗੀ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਇਹ ਪੰਬ ਹਿੰਦੁਸਤਨ ਦੇ ਛੇ ਮੁੱਖੀ ਪੰਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। "ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਈਐ ਪੁਰਖਾ ਬਾਹੁਤਿ ਚੇਟ ਨ ਖਾਈਐ" ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲਈਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਕਾਲ ਦੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਚੋਟ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੇ ਟੁਕ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੋਂ ਆਖਿਆ। "ਨਾਨਕ ਬੋਲੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ" ਕਿ ਨਾਥ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਜੁਗਤੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲੀ ਜੋਗ ਜੁਗਤੀ ਤਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੁੱਝ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

**"ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿੰਰਤਰਿ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਦੂਰਿ ਕਰੀ ॥
ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਝ ਪਰੀ ॥
ਖਿੰਬਾ ਝੋਲੀ ਭਰਿਪੁਰਿ ਰਹਿਆ ਨਾਨਕ ਤਾਰੈ ਏਕੁ ਹਰੀ ॥
ਸਾਚਾ ਸਹਿਬੁ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ਪਰਖੈ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ਖਰੀ ॥੧੦॥"**

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਦਰਸਨੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲੈਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਉਤਰ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਰਦਾ । ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਬਿਨ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਨਿਰੰਤਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੜੀ ਹੋਈ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਨਿਰੰਤਰ ਮੁਦ੍ਰਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸਮਝ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੱਲ ਖਿੰਬਾ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਦੀ, ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਸੰਬੰਧ ਤੁਹਾਡੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਭੇਖ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਿੰਬਾ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਦੋਵੇਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਦੁਇ ਬੈਲ ਬਿਸਾਹੇ ਪਵਨੁ ਪੁੰਜੀ ਪਰਗਾਸਿਓ ॥ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਗੁਣਿ ਭਰੀ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਇਨ ਬਿਧਿ ਟਾਂਡ ਬਿਸਾਹਿਓ ॥" ਇਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰੂਪੀ ਗੁਣ, ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਦੀ ਝੋਲੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਦੀ ਝੋਲੀ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਗੁਰਮੁਖ ਇਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਦੇ ਹਨ ।

"ਕਿਨ ਹੀ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ ਕਿਨ ਹੀ ਲਉਗ ਸਪਾਰੀ ॥
 ਸੰਤਹੁ ਬਨਜਿਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਐਸੀ ਖੇਪ ਹਮਾਰੀ ॥ ੧ ॥
 ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਬਿਆਪਾਰੀ ॥
 ਹੀਰਾ ਹਾਥਿ ਚਤਿਆ ਨਿਰਮੇਲਕੁ ਛੂਟਿ ਗਈ ਸੰਸਾਰੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਸਾਚੇ ਲਾਏ ਤਉ ਸਚ ਲਾਗੇ ਸਾਚੇ ਕੇ ਬਿਉਹਾਰੀ ॥
 ਸਾਚੀ ਬਸਤੁ ਕੇ ਭਾਰ ਚਲਾਏ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ॥ ੨ ॥
 ਆਪਹਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਆਪੇ ਹੈ ਪਾਸਾਰੀ ॥
 ਆਪੈ ਦਹ ਦਿਸ ਆਪ ਚਲਾਵੈ ਨਿਹਚਲੁ ਹੈ ਬਿਆਪਾਰੀ ॥ ੩ ॥
 ਮਨੁ ਕਰਿ ਬੈਲੁ ਸੁਰਤਿ ਕਰਿ ਪੈਂਡਾ ਗਿਆਨ ਗੋਨਿ ਭਰਿ ਡਾਰੀ ॥
 ਕਹਤੁ ਕਬੀਰੁ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੰਤਹੁ ਨਿਬਹੀ ਖੇਪ ਹਮਾਰੀ ॥ ੪ ॥

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਜੋਗੀ ਦੀ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਝੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਜੋ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਣ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਰੂਪੀ ਬਲਦ ਉਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਦੀ ਗੁਣ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ ਜਾਂ ਲੋਹਾ ਸਪਾਰੀ ਜਿਹੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ

ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ-ਪਦਾਰਥ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪਦਾਰਥ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਝ ਭੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਝੋਲੀ ਗਿਆਨ ਪਦਾਰਥ ਬਿਨਾਂ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਸਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੋਦਤੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਸੁਰਤ, ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਜੁੜੀ, ਹੋਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰਣ (ਖਜਾਨਾ) ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਟਾ ਕੇ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵ ਸਚਾ ਗਿਆਨ ਜਦੋਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਖਰੇ ਅਤੇ ਖੋਟੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਈ ਗਲਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

" ਉਧਉ ਖਪਰੁ ਪੰਚ ਭੂ ਟੋਪੀ ॥ ਕਾਇਆ ਕੜਾਸਣੁ ਮਨੁ ਜਾਗੋਟੀ ॥
ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੰਜਮੁ ਹੈ ਨਾਲਿ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ॥ ੧੧ ॥"

ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਹੋਥ ਵਿਚਲਾ ਖੱਪਰ ਭੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਅਸਲੀ ਖੱਪਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਕੋਈ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਈਦਾ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਜੇਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਭੀ ਇਸ ਖੱਪਰ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਕੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਉਲਟੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਏ ਹੋ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵਲੋਂ ਪਲਟ ਕੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕਾਇਆ(ਸਰੀਰ) ਦੀ ਟੋਪੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਅੰਦਰਲੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਕੜਾਸਣ (ਟੋਕ) ਬਣਾ ਲਵੋ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨੂੰ (ਜਾਗੋਟੀ) ਜਗਾ ਕੇ ਸਹਜ-ਸਮਾਧ ਲਗਾ ਲਵੋ । ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਦੇ ਜੋਗੀ ਬਣ ਜਾਉਗੇ । ਇਹੀ ਜੋਗ ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਹਜ-ਜੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਰੂਪ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਜੋਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋਗ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ

ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਲੀਨ ਤਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਮਨ ਨੇ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੀਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਬੋਝਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦਾ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਹਿਲਾ ਗਿਆਨ ਭੀ ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਸਮਾਅ ਜਾਣਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਗੁਰ-ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਬੋਝਾ ਗਿਆਨ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਬਹੁਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

"ਕਵਨੁ ਸੁ ਗੁਪਤਾ ਕਵਨੁ ਸੁ ਮੁਕਤਾ ॥ ਕਵਨੁ ਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਜੁਗਤਾ ॥
ਕਵਨੁ ਸੁ ਆਵੈ ਕਵਨੁ ਸੁ ਜਾਇ ॥ ਕਵਨੁ ਸੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ ੧੨ ॥"

ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਚਰਚਾ ਭੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਹਤਵ-ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਜਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰਕ ਭੋਖ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਧ-ਬਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਗੋਸਟੀ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕਾਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਐਸੀ ਕੋਈ ਕੱਚੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ । ਹਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ । ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆਨ-ਜੋਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਭੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਭੀ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।

ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, "ਕਵਨੁ ਸੁ ਗੁਪਤਾ" ਭਾਵ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹਤਾ ਕਿ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੁਪਤਾ ਭਾਵ ਇਕ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । "ਕਵਨੁ ਸੁ ਮੁਕਤਾ" ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ 'ਗੁਪਤਾ' ਅਤੇ 'ਮੁਕਤਾ' ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਹਨ । "ਕਵਨੁ ਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਜੁਗਤਾ" ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰਕੀਬ (ਜੁਗਤੀ) ਨਾਲ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਭੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । "ਕਵਨੁ ਸੁ ਆਵੈ ਕਵਨੁ ਸੁ ਜਾਇ" ਤੋਂ ਜੋਗੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ

ਕਿ ਜੀਵ ਜਨਮ ਕਿਉਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ । "ਕਵਨੁ ਸੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ" ਇਹ ਜੀਵ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :-

"ਘਟਿ ਘਟਿ ਗੁਪਤਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਾ ॥ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸਬਦਿ ਸੁ ਜੁਗਤਾ ॥
ਮਨਮੁਖਿ ਬਿਨਸੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ ॥ ੧੩ ॥

ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਪਤ ਆਖਦੇ ਹੋ ਉਹ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਮਨ ਆਪ ਹੁਦਰਾ ਚਲਣਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੱਤ ਨਾਲ ਜੁਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਰੂਪ, ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੁਆਰਾ ਸਿਸ਼ਟੀ ਰਚ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਜੇ ਦੀਸੈ ਸੇ ਤੇਰਾ ਰੂਪੁ ॥ ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਗੋਵਿੰਦ ਅਨੂਪ ॥" ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਗੁਪਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀਵ ਆਪਣੀ ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਅਧੀਨ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਗੋਤ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੱਤ (ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ) ਲੈਕੇ, ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ (ਆਪਣੇ ਕੁ-ਗਿਆਨ) ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ, ਸਚ ਸਰੂਪ ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਨੁਕਤਾ ਨਹੀਂ ਉਠਾ ਸਕਣਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਗੁਪਤਾ' ਆਖ ਕੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਗਿਆਨ ਖਤਗ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਘਟਿ ਭਾਵ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ (ਸ਼ਬਦ) ਕਿਵੇਂ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਸੁਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਪਤਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਭੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਵੇ । ਜਿਸਤੋਂ ਸਿੱਧ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਮਾਇਆ -ਰੂਪ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਉਸਨੂੰ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜਦ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਭੀ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੂਰਤ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਹੀ ਜੁੜੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਸੁਰਤ ਕਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਜੁਤਕੇ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਇਹੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਜੋਗ-ਮੋਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

"ਕਿਉ ਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ ॥
 ਕਿਉ ਕਰਿ ਖੋਇਆ ਕਿਉ ਕਰਿ ਲਾਧਾ॥
 ਕਿਉ ਕਰਿ ਨਿਰਮਲੁ ਕਿਉ ਕਰਿ ਅੰਧਿਆਰਾ ॥
 ਇਹੁ ਤਤ ਬੀਚਾਰੈ ਸੁ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ॥੧੪॥"

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਤਨੇ ਸੁਖਸ਼ਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੋਗ-ਮੋਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਗਲਤ ਸਿਧ ਕਰ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਸੀ । ਇਤਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲਾ-ਜਵਾਬ ਹੋਇਆ ਲੋਹਾਰੀਪਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੋਗ-ਮੋਤ ਵਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । "ਇਹੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਸੁ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ " ਕਹਿਕੇ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ, ਤਤ-ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਉਤਰ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਸਹੀ (Final) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਉਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜਿੰਨੇ ਭੀ ਜਵਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਭੀ ਕਿੰਤੂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪਰ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਭੀ ਗੱਲ ਐਸੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲਤ ਸਿਧ ਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ । ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਖਸ਼ਮ ਸਵਾਲ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੋਟ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਰਸਤਾ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਵਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੋਤ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਣ । ਇਹੀ ਗੱਲ ਜੋਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

"ਕਿਉ ਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ" ਆਖ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵ ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਗੋਤ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਪੈ ਗਿਆ । ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ ਫਿਰ ਮਾਇਆ-ਰੂਪੀ ਸੰਪਣੀ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਗਲ ਗਈ । "ਕਿਉ ਕਰਿ ਖੋਇਆ" ਇਸ ਜੀਵ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਰਤਨ ਕਿਵੇਂ ਗੁਆ ਲਿਆ । "ਕਿਉ ਕਰਿ ਲਾਧਾ" ਹੁਣ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਗਿਆਨ ਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ । "ਕਿਉ ਕਰਿ ਨਿਰਮਲੁ" ਇਹ ਜੀਵ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ । "ਕਿਉ ਕਰਿ ਅੰਧਿਆਰਾ" ਅਤੇ ਜੀਵ ਅੰਦਰ (ਅਗਿਆਨਤਾ) ਅੰਧਕਾਰ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲਵਾਂਗੇ ।

ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ । ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਉਲਝਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਭੀ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਮੱਤ ਇਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲੀਲਾਂ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਧਰਮ ਚਰਚਾ, ਗ਼ੋਰਖ ਧੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਇਸਦਾ ਸਹੀ ਉਤਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ (ਹੋਰ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ) ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਸਹੀ ਉਤਰ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਪਣਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਆਪਣੇ ਜਵਾਬ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ । ਇਸਤੋਂ ਅਗਲਾ ਗੋਸਟੀ ਦਾ ਭਾਗ, ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜੋਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਗਿਆਨ-ਵਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

"ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ ॥
 ਮਨਮੁਖਿ ਖੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਧਾ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲੈ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮੇਟਿ ਸਮਾਇ ॥ ੧੫ ॥"

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ " ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ" ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ "ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ" ਕਿ ਖੋਟੀ ਮੱਤ (ਮਨ-ਮੱਤ) ਅਤੇ ਮਨ ਜਿਹੜੇ, ਸੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਚਿੰਤ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੇ ਫਿਰ ਜਾਗ ਪੈਣ ਭਾਵ ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ ਸੱਪਣੀ ਜੇ ਫਿਰ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਉਲਟ ਰਸਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਉਤੇ ਚਲਕੇ ਜੀਵ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਰਤਨ ਖੋ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੂਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਸੁਰਤੀ ਨਾਮ-ਰਸ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਸਾਰ, ਜੀਵ ਦਾ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ (ਮੇਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਬਲੁ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ" ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਜੋਗੀ ਦਾ "ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਖੋਇਆ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਲਾਧਾ" ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ "ਮਨਮੁਖਿ ਖੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਧਾ" ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ ਦੇ ਜਾਗ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਮਨਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵੱਲ ਇਸ ਨੇ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਈ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ । ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਇਸਦੇ ਹਿਰਦੇ(ਬ੍ਰਹਮੰਡ) ਵਿਚ ਛਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਨਮੁਖਤਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਗਿਆਨ-ਰਤਨ ਖੋ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਜੇ ਇਹ ਜੀਵ ਗੁਰਮੁਖ

ਬਣ ਜਾਵੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਸਦਾ ਗਿਆਨ ਰਤਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਵਿਚੋਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਇਸਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਨੇਰਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ "ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੈ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ" ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਧਕਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। "ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮੋਟਿ ਸਮਾਇ" ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਜੀਵ ਦੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾ ਕੇ, ਸਹਜ ਸਮਾਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹਉਮੈ ਚੋਗ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਭਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਗਿਆਨ ਭਰਮ ਦਾ ਬੀਜ-ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ ਹਉਮੈ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਕੁਰ ਬਣ ਕੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ" ਇਹ ਹਉਮੈ ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਟਾਹਣੇ ਹਨ, ਜਿਸਤੋਂ ਅਗੇ ਛੋਟੇ ਟਾਹਣੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਪਤੇ ਫੁੱਲ ਫਲ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਭਰਮ (ਅਗਿਆਨਤਾ) ਰੂਪੀ ਜੜ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਫਲਦਾ-ਫੁਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਛ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਧੰਨਿ ਜਨਮੁ ਤਾਹੀ ਕੇ ਗਣੈ ॥ ਮਾਰੈ ਏਕਹਿ ਤਜਿ ਜਾਇ ਘਣੈ ॥" ਕਿ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਧੰਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸਨੇ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਸਮਸਤ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਕਬੀਰ ਏਕ ਮਰੰਤੇ ਦੁਇ ਮੁਏ ਦੋਇ ਮਰੰਤਹ ਚਾਰਿ ॥ ਚਾਰਿ ਮਰੰਤਹ ਛਹ ਮੁਏ ਚਾਰਿ ਪੁਰਖ ਦੁਇ ਨਾਰਿ ॥" ਭਾਵ ਕਿ ਇਕ ਦੇ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜ ਵੱਡੇ ਵਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਛੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਅਤੇ ਦੋ ਇਸਤਰੀ ਵਾਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਹੀ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਛੇਵਾਂ ਭਰਮ, ਉਹਨਾਂ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਮਨ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਹੰਕਾਰ-ਸਰੂਪ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵਿੱਢੀ ਰੱਖਿਆ। ਜਿਥੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਸੀ, ਉਥੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡਾ ਧੋ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮਨ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜਦੋਂ ਸਵਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਮਨ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ । ਜਿਵੇਂ :-

"ਪਾਨੁ ਪਤਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥ ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਾਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅੰਗਬੁਧਿ ਬਾਧੇ ॥ ੧ ॥ ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ ॥ ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨ ਮਾਹੀ ॥ ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ ॥ ੨ ॥ ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ ਬਸਿਓ ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ ॥ ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਇਹ ਬਿਧਿ ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ ॥ ੩ ॥ ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਦਾਨੁ ਦਾਤਾਰਾ ॥ ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਮਿ ਬਹੁ ਅਰਪੇ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਦੁਆਰਾ ॥ ੪ ॥ ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ ॥ ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਚਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥ ੫ ॥ ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ ਏ ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥ ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ ॥ ੬ ॥ ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਰਾਜਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕਰਿਆ ਹੁਕਮੁ ਅਫਾਰਾ ॥ ਸੇਜ ਸੋਹਨੀ ਚੰਦਨੁ ਚੋਆ ਨਰਕ ਘੋਰ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ॥ ੭ ॥ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ ਜਿਸੁ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ ॥ ੮ ॥ ਤੇਰੇ ਸੇਵਕੁ ਇਹ ਰੰਗਿ ਮਾਤਾ ॥ ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੧-੬੪੨)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਯਤਨ (ਸਾਧਨ) ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਖਰੀਆਂ-2 ਮੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਪਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਸਾਧਨ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਵਿਧੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਤੇ ਜੀਵ ਢਹਿ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਇਸ ਜੀਵ ਦੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਹੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਬਦ - ਭੇਦ ਦਾ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਮਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਬਣ ਜਾਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਖਰੀ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ

ਜਦ ਅਸੀਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਖਿਆਲ ਮਾਲੂਮ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਅਰਥ ਖੋਜ ਕੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ ਨਿਕਲਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਹੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਅਰਥ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲ ਪਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਣ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਭੀ ਇਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਮ ਦਾ ਕਾਲਾ ਚਸ਼ਮਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਦੱਸ (ਸਮਝਾ) ਕੇ ਉਤਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਭਰਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਇਸ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਗੁੱਥੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ, ਐਸਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚੁੱਪ ਧਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਉਹ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਭੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਕੋਈ ਭੀ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਕਿੰਤੂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਭਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਦੀਜੈ ਬੰਧੁ ॥ ਉਡੈ ਨ ਹੰਸਾ ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ ॥

ਸਹਜ ਗੁਫਾ ਘਰੁ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਭਾਵੈ ਸਾਚਾ ॥ ੧੬ ॥"

ਜੋਗੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਪਲਭਧੀ ਜਾਂ ਟੀਚਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਨ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ। ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਸਹਜ-ਸਮਾਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। "ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਉਪਾਧਿ ਰਹਤ ਫੁਨਿ ਬਡੈ ਭਾਗਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ॥ ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਰਿਦੈ ਧਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਭੈ ਭਾਗੀ ॥" ਇਥੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ 'ਸਹਜ ਸਮਾਧੀ' ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਹੁਣ ਉਪਾਧੀ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੁੜ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਰਮ ਹੀ

ਸੀ ਜੋ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਲਫਜ਼ 'ਉਪਾਧਿ ਰਹਿਤ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਉਪਾਧੀ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਪਾਧੀ ਤੋਂ ਵਰਜਨ ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣੀਦਾ, ਪੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਉਪਾਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਹਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਪਾਧੀ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਹਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ, "An Ideal brain is devil's workshop" ਵਿਹਲਾ ਦਿਮਾਗ ਸੈਤਾਨ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਹੈ। ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਵਿਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਉਪਾਧੀ ਰਹਿਤ' ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ, ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਇਸਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਤੋਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਸੰਤੋਖੀ ਮਨ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਭੱਜਿਆ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਨਿਰੰਤਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਭੀ ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਸਮਝਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਹਜ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਹਿਰਦੇ (ਨਿਜ-ਘਰ) ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਚੇ ਦਾ ਘਰ ਜਾਣ (ਸਮਝ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

"ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗਿਰੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ॥
 ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥
 ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ ॥
 ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਬੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ ॥੧੭॥"

ਪਿਛੇ ਚੌਧਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਹੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਚਾਰੀਪਾ ਇਕ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੰਕਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ, ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਦੇ

ਰਹਿਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਦਾਸੀ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹੋ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ (ਹਾਲਤਾਂ) ਵਿਚ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਣਿਆਂ ਬੰਦਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਤਾਂ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਹੀ ਲੋੜ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਅਧੂਰਾ ਹੋਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਦਲੀਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਗੋਸਟੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਵਾਲ ਇਹ ਸੀ "ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ" 'ਭਵੀਐ' ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਅਸਲੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਜੋਗੀ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ । ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਮੋੜ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵੱਲ ਲਿਆਉਣ ਲਈ; ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੁੰਨ ਸਮਾਪ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਸਵਾਲ ਅੱਗੇ ਜੋਗੀ ਲਾ-ਜਵਾਬ ਹੋ ਗਏ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਚਲਕੇ ਅਸੀਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਰਸਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਖੁਦ ਘਰ-ਬਾਰ (ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ) ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਖੁਦ ਭੀ ਆਪ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਇਕ ਸਵਾਲ ਜਾਂ ਸੰਕਾ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਬੰਦਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਉਤਰ ਮੰਗਿਆ । "ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ" ਲੋਚਾਰੀਪਾ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਛੱਡਕੇ ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦੇ ਹੋ । "ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ" ਇਹ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਰਾਜ ਹੈ । "ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ" ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਵਣਜ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਣਜ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । "ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਸਾਬੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ" ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰੋਗੇ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ -ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਤਰਕ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਸਨ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ । ਤਾਂ ਕਿ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਕੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਤਕਤੀ ਜੱਬੋਬੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਉਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਬਣਾਉਂਦੀ ਰਹੇ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ॥ ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ ॥
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ ॥ ੧੮ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰਕ, ਸੱਚ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ) ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਸ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਸਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ । ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੋਟਾਂ(ਕਮੀਆਂ)ਸਨ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ 'ਕਮੀ ਜਾਂ ਗਲਤੀ' ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਭੀ ਕਮਿਤ ਤੇ ਕੋਈ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ "ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ" ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਗੋਤ (ਜਮ ਦਾ ਭੈਅ) ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕਮਿਤ ਬਦਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭੂ ਫੜੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਮੱਤ ਦਾ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਸਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਹਵਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਆਹੁਤੀ ਦੇ ਕੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਕੁ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਇਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਮੱਤ ਉਤੇ ਪੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ" ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਾਰਨ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੋਸਟੀ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਭੀ ਸਾਡਾ ਇਹੀ ਮੰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-

ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਜਾਈਏ ।

"ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ" ਇਹ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸੰਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਵੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । "ਕਹਿ ਕਬਰਿ ਅਬ ਜਾਨਿਆ ਸੰਤਨ ਰਿਦੈ ਮਝਾਰਿ ॥ ਸੇਵਕ ਸੇ ਸੇਵਾ ਭਲੇ ਜਿਹ ਘਟ ਬਸੈ ਮੁਰਾਰਿ ॥" ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਹਾਂ । "ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ" ਉਸੇ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨਾਲ ਵਣਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਕੇਵਲ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਨ-ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । "ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ॥"

"ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪੁਰਖਾ ਜਨਮ ਵਟਾਇਆ ॥ ਕਾਹੇ ਕਉ ਤੁਝੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ॥
ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ॥ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ॥
ਬਿਨੁ ਦੰਤਾ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰ ॥ ੧੯ ॥"

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਸੀ, "ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ" ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਗਾਈ ਅਤੇ ਕਮਲ ਜਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਜਲ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਮਨਮੁਖ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣਾਂ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਭੀ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਹੀ ਭੇਦ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ । "ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪੁਰਖਾ ਜਨਮ ਵਟਾਇਆ" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ । ਅਸੀਂ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਜਿਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਭੀ ਮੱਤ ਦੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਹੀ ਵਟਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੰਸਾਰੀ ਜਨਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ

ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਪੰਜ ਤਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਮੱਹਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਲਿਆ । "ਕਾਹੇ ਕਉ ਤੁਝੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ" ਅੱਗੇ ਜੋਗੀ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰੀ ਫੁਰਨਾ ਉਠਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਫੁਰਨੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮਨ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਭੀ ਮਨ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਨਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੌਤਾ ਬਹੁਤ ਆਰਜੀ ਅਸਰ ਉਹਨਾਂ ਫੁਰਨਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਮਨ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਕਿਥੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਜਾਂ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿਤਾ, ਇਸਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ । "ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ" ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਸਾ ਤੇ ਮਨਸਾ ਕਿਵੇਂ ਖਾ ਲਈ, ਇਹ ਆਸਾ ਅਤੇ ਮਨਸਾ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮਮਤਾ ਤਾਂ ਨਾਗਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਖਾ ਗਏ । "ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ" ਇਹ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇੰਨੀ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੀ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਕਿਹੜੀ ਐਸੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

"ਬਿਨੁ ਦੰਤਾ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ" ਇਕ ਸਾਡੀ ਸ਼ੰਕਾ ਇਹ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰ (ਲੋਹਾ) ਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ । ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੀ ਸ਼ੰਕਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਕਰਾਉ । "ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰ" ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ।

"ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥ ਅਨਹਤਿ ਰਾਤੇ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ॥
ਮਨਸਾ ਆਸਾ ਸਬਦਿ ਜਲਾਈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ॥
ਤੈ ਗੁਣ ਮੇਟੇ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਤਾਰੁ ॥ ੨੦ ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਭਾਵ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਮਨ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਇਕ ਰਸ ਹਿਰਦੇ (ਨਿਜ-ਘਰ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਟਿਕਿਆ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :-

"ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਭੁ ਦੁਖੁ ਹੈ ਖੋਟਾ ਇਹੁ ਵਾਪਾਰਾ ਰਾਮ ॥
ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਬਿਖੁ ਖਾਵਣੀ ਬਹੁ ਵਧਹਿ ਵਿਕਾਰਾ ਰਾਮ ॥
ਬਹੁ ਵਧਹਿ ਵਿਕਾਰਾ ਸਹਸਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰਾ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਤਿ ਖੋਈ ॥
ਪਤਿ ਪਤਿ ਪੰਡਿਤ ਵਾਦੁ ਵਖਾਣਹਿ ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸੁਖੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਕਦੇ ਨ ਚੁਕੈ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਿਆਰਾ ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਭੁ ਦੁਖੁ ਹੈ ਖੋਟਾ ਇਹੁ ਵਾਪਾਰਾ ॥" (ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਦੁਖ ਰੂਪ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਨ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਵਿਕਾਰ ਵਧਦੇ ਫੁਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ (ਅਵਗੁਣਾਂ) ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ 'ਭੈ' (ਚਿੰਤਾ) ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਬੇ-ਇੱਜਤੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਹਿਤ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਟਿਆ ਕਰਦਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਖੋਟਾ ਵਪਾਰ, ਦੁਖ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਧੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਨਫਰਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਰੁਕ ਕੇ ਬਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿਹਲਾ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਸਨੂੰ 'ਅਨਹਤ ਰਾਤੇ' ਅਨਹਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਨਹਤ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਨਿਰੰਤਰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ (ਪਰਪੰਚ) ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਖੇਡ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪਰਚੰਡ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਤ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰਮੁਖ ਨਿਰੰਤਰ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ, ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖ ਦੇ ਚੇਲੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ "ਬਿਨੁ ਦੰਤਾ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ" ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਵਤਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਡੱਪਣ ਦਾ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਕਹਾਵਤਾਂ ਪਿਛੇ ਫੁੱਪਿਆ ਰਹੱਸ ਉਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਹੁਣ ਸੰਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ 'ਸਾਰ' ਕਿਸੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੋਗੀ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਨੂੰ 'ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਨੇ ਚਬਾਉਣੇ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਕਿ 'ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਨੇ ਚਬਾਉਣੇ' ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਨੇ ਖਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ - ਭੇਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ - ਭੇਦ ਤੋਂ ਗੁਸਤ ਜੋਗੀ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਸਾਰ' ਲੋਹਾ ਖਾਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਤੈ ਗੁਣ ਮੇਟੇ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ" ਆਖ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਸਮਝਾਏ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਮਨ, ਤੈ ਗੁਣੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਨਾਂ, 'ਰਜੇ ਤਮੋ ਸਤੋ' ਗੁਣਾਂ ਅਧੀਨ ਕਰਮ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਉਸਨੂੰ ਤਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰੋਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਦਾ ਪੜਦਾ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਹੇ। ਉਸਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਭੇਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਤਤ-ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਿਆ (ਖਾਧਾ) ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ "ਰਜ ਗੁਣ ਤਮ ਗੁਣ ਸਤ ਗੁਣ ਕਹੀਐ ਇਹ ਤੇਰੀ ਸਭ ਮਾਇਆ ॥ ਚਉਥੇ ਪਦ ਕਉ ਜੋ ਨਰੁ ਚੀਨੈ ਤਿਨ ਹੀ ਪਰਮ ਪਦ ਪਾਇਆ ॥ ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਸੁਚਿ ਸੰਜਮ ਸਦਾ ਰਹੈ ਨਿਹਕਮਾ ॥ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਰੁ ਮਾਇਆ ਭ੍ਰਮ ਚੂਕਾ ਚਿਤਵਤ ਆਤਮ ਰਾਮਾ ॥ ਜਿਹ ਮੰਦਰਿ ਦੀਪਕੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਅੰਧਕਾਰੁ ਤਹ ਨਾਸਾ ॥ ਨਿਰਭਉ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਭ੍ਰਮ ਭਾਗਾ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਦਾਸਾ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਇਹ 'ਰਜੇ ਤਮੋ ਸਤੋ' ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਸੁਚ ਸੰਜਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਨਸਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਉਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹ ਤਤ-ਸਾਰ 'ਗਿਆਨ ਭੋਜਨ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਨ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੀਪਕ ਜਲ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਜੇ ਤਮੋ ਸਤੋ ਤਿਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਨੋਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭਉ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਤਾਰਨ-ਹਾਰਾ ਆਪ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਬੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੋ ॥
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਕਬੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੋ ॥
ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ ਜਲਾਈਅਲੇ ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ॥
ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਆਸਣੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਛੇਦੇ ਬੈਰਾਈਐ ॥
ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਾਰੈ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਹੋਵੈ ਵਾਸੋ ॥
ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਿਆ ਤਿਸੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੋ ॥ ੨੧ ॥"

ਇਸ ਪਦੇ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਅੱਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿ ਹੈ । ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ (ਆਦਿ) ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਦੱਸੋ । ਇਹ ਜਤ ਮਾਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ (ਘਰ) ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਜੇ ਕਬਨ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੋਲ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਣ । ਜਿਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਦੱਸਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ । ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਕਾਲ ਦਾ ਡੰਡਾ ਕਿਵੇਂ ਜਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਾਲ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਹਜ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣੀ ਰਹੇ । ਇਹ ਵਿਧੀ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਵੇਂ ਭਜਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਜਹਿਰ ਨੂੰ ਨਸਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਸੁਰਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਵਿਚੋਂ ਪਛਾਣ ਲਵੇ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਚਣ-ਹਾਰੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਗੱਲ (ਤੱਥ) ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਮਝ ਲਵੇਗਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ ।

ਜੋਗ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਾਣ - ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾਤੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਧੀ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਕਾਲ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਸੁਰਖਿਆ ਦਾ ਉਪਾਅ ਜੋਗ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ । ਮੱਤ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਐਸਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ

ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਜੋਗੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਿਨਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਭਾਵ ਇਸ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਦੇ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਅਮਰਾ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਸਰੀਰ (ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ) ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਕਿੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਭੈਅ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ।

"ਕਹਾ ਤੇ ਆਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਜਾਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ॥
 ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ ਅਰਥਾਵੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ॥
 ਕਿਉ ਤਤੈ ਅਵਿਗਤੈ ਪਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੇ ॥
 ਆਪੇ ਸੁਰਤਾ ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰੇ ॥
 ਹੁਕਮੇ ਆਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ॥
 ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ ॥ ੨੨ ॥"

ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚੌਧਵੇ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਉਤਰ ਰਾਹੀਂ ਜੋਗੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਸੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਕੇਵਲ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਗਿਆਨ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਜੋਗੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ । ਜੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਗੱਲ ਤੀ ਸੀ । ਪਰ ਹੁਣ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਾਲੂਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, "ਕਹਾ ਤੇ ਆਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਜਾਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ॥ ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ ਅਰਥਾਵੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ॥"

ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਕਹਾ ਤੇ ਆਵੈ ਤੋਂ ਜੋਗੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਉਪਰੰਤ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਸਮੇਂ ਕਿਥੇ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਤਮਾ (ਮਾਇਆ) ਰਹਿਤ, ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ

ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਸੰਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਉਪਰ ਭੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉ। ਆਪਣੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ "ਹੁਕਮੇ ਆਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਰਹੈ ਸਮਾਈ" ਕਿ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਹਾਕਮ) ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। "ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ" ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੱਲਕੇ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਸੱਚ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਬਿਰ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ "ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ" ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਭੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ "ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੱਚ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਨਿਰਾਕਾਰ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ, ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸੈਭੰ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਰਾ ਰੋਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ 'ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਸੱਚ' ਇਸ 'ਪਰਮ-ਸੱਚ' ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੱਚ, ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਸੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸੰਖ ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਘੱਤੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀ ਕੁਝ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਇਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਭੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਆਪਾ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੱਚ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ।

"ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥ ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥ ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੁ ਨ ਜਾਣੀ ॥ ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ॥ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥" (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹਿਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ

ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖੁਦ ਭੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਫਸੇ ਰਹੇ । ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਸੇ ਘਟੀਆ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਦ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਪੰਚ ਰਚ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਗੁਰੂਆਂ ਸੰਤਾਂ ਜਾਂ ਗੁੰਬਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਪਰ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਏ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਸੇ ਬਾਣੀ 'ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, "ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ" ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਇਸ ਲਈ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ । ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਰੋਧਾ - ਭਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਕਬ-ਕਥਾ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਭਵਾਨ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧਾ ਭਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਚਿਤ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ "ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ" ਆਲ-ਪਤਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਹੀ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗਕੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਖੜੋ ਹੋ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖ ਲਉ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ 'ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ' ਅਤੇ 'ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ' ਬਾਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ । 'ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ' ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ । 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਤਵੰਜਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਸਾਚੁ ਵਖਰੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਹੋਇ ॥ ਆਪਿ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਭੀ ਸੋਇ ॥" ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਸੱਚ ਦਾ ਧਨ (ਨਾਮ ਧਨ) ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਤਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਤਾਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ "ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਕਿਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ" ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਜੋ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜਾਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਾਚੁ ਕਮਾਉਣ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਧੀ ਦੀ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਸਚ ਕਮਾਉਣ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ

ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਿਧੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਾਗ (ਭਾਵ ਸੰਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਜਾਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ) ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਦਿਆਲੇ (ਗੁਰ-ਦੁਵਾਰੇ) ਦੁਆਰਾ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ' ਵਿਚਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਦਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ - ਕੋਣ ਹੈ, ਇਸਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰ-ਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ । ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਚਤੁਰੀ ਕਲਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅੰਦਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸਦੇ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਰਚੰਡਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਕੱਚੀ ਮੱਤ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੱਲ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਧੱਕਦੀ ਹੈ ।

"ਆਦਿ ਕਉ ਬਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਬੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਲੀਆ ॥
ਅਕਲਪਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਜੀਆ ॥
ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਅਵਿਗਤਿ ਸਮਾਈਐ ਤਤੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸਹਜਿ ਲਹੈ ॥
ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਕਾਰ ਨਾ ਕਰਣੀ ਸੇਵੈ ਸਿਖੁ ਸੁ ਖੋਜਿ ਲਹੈ ॥
ਹੁਕਮੁ ਬਿਸਮਾਦੁ ਹੁਕਮਿ ਪਛਾਣੈ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਸਚੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥
ਆਪੁ ਮੇਟਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੈ ਅੰਤਰਿ ਸਾਚੁ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥ ੨੩ ॥

ਪਿਛਲੇ ਇਕੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚਲੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜੇ ਜਵਾਬ ਹੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਧ-ਵਿਚਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਫੁਰਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ । ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਈਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਕੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚਲੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਉਤਰ ਇਸ ਤੋਈਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

"ਆਦਿ ਕਉ ਬਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਬੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਲੀਆ" ਭਾਵ ਆਦਿ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗਿਆ, ਆਖਰ ਨੂੰ ਬਿਸਮਾਦ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । 'ਬਿਸਮਾਦ' ਅਤਿਅੰਤ ਹੈਰਾਨੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

"ਦੁਤੀਆ ਦੁਹ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਅੰਗ" ॥ ਮਾਇਆ ਬ੍ਰਹਮ ਰਮੈ ਸਭ ਸੰਗ ॥" (ਪੰਨਾ ੩੪੩)

ਜਦੋ ਮਨ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਦਾ

ਅਸਤਿਤਵ ਨਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਨੋਂ ਜੁੜ ਕੇ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀਜ-ਰੂਪ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ - ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾਲ (ਅਨਾਜ) ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਇਕ-ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਿਛ, ਪੌਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਮਾਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇ ਕੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

"ਦਿਨ ਮਹਿ ਰੈਣਿ ਰੈਣਿ ਮਹਿ ਦਿਨੀਅਰੁ ਉਸਨ ਸੀਤ ਬਿਧਿ ਸੋਈ ॥ ਤਾ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸਮਝ ਨ ਹੋਈ ॥ ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੂਝਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ॥ ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਹਾਨੀ ॥" (ਪੰਨਾ ੭੯)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ, ਭਰਮ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਇਕੋ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਬਿਬੇਕ, ਬੁੱਧ-ਸਬੁੱਧ ਅਤੇ ਸਹਜ ਭੀ ਇਕੋ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਜੇ ਮਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ । ਜੇ ਇਕ ਪਾਸਾ ਭਰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਬਿਵੇਕ ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਸੁਬੁੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਰੂਪੀ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਸਹਿਜ ਹੈ । ਇਕ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋ ਕਿਨਾਰੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, "ਕਬੀਰ ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਕੇ ਅੰਤਰੇ ਸਹਜ ਸੁੰਨ ਕੇ ਘਾਟ ॥ ਤਹਾ ਕਬੀਰੈ ਮਟੁ ਕੀਆ ਖੋਜਤ ਮੁਨਿ ਜਨ ਬਾਟ ॥" ਜਿਸਤੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮੁਨੀ ਜਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਸ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉਲਝਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁਨੀ ਜਨ 'ਸਹਜ ਸੁੰਨ ਦੇ ਘਾਟ' ਨੂੰ ਖੋਜਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਪਤਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਤੇ ਸਹਿਜ ਦਾ ਘਾਟ (ਬਾਰਡਰ) ਨਹੀਂ ਲੱਭਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਜ-ਘਰ (ਬੇ-ਗਮ ਪੁਰਾ) ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਦੇ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਮੰਨ ਲਏ । ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਖਰੀ ਮੰਜਿਲ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸੁੰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਐਸੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਿਥੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਮਨ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੈ (ਸੁੰਨ ਹੈ) ਉਥੇ ਸਗੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪ ਵੱਸਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਇਹੀ ਫਰਕ ਸੀ ਸਾਸ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਕਾਰ । ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ

ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਗਿਆਨ (ਸਹਿਜ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਗਿਆਨ ਵੱਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਠਣੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਛਿਨ ਐਸਾ ਭੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਰਮ ਦੇ ਸਭ ਪਰਦੇ ਚਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਛਿਨ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ 'ਸਹਜ ਸੁੰਨ ਕਾ ਘਾਟ' ਆਖਦੇ ਹਨ ।

"ਦਿਨ ਮਹਿ ਰੈਣਿ ਰੈਣਿ ਮਹਿ ਦਿਨੀਅਰੁ ਉਸਨ ਸੀਤ ਬਿਧਿ ਸੋਈ" ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੇਲੇ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਅਚਾਨਕ ਸੂਰਜ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਝਟਪਟ ਰਾਤ (ਅੰਧੇਰਾ) ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਧੇਰਾ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਧੇਰਾ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ । ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ, ਦੁਬਾਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਕਾਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਅਗਿਆਨਤਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਾਰ ਦਰਸ਼ੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਚਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ । ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਅੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਸਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਿਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ, ਮਾਇਆ ਅੰਦਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਐਕਸ-ਰੇਅ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਰਫ ਠੰਡੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਦੀ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸੀਤਲ ਜਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਹੀ ਅੰਗ ਰੂਪ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੁਆਰਾ ਤੌੜ ਕੇ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਅਤੇ ਆਕਸੀਜਨ ਦੇ ਗੈਸਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੈਸਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਜਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਰਗਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬਿਜਲੀ ਅੰਗ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਉਸਨ (ਅੰਗ) ਸੀਤ (ਠੰਡ) ਬਿਧਿ ਸੋਈ" ਆਖਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਦਿਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਉਲਟ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਮਾਇਆ ਵੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ । ਸੰਸਾਰੀ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ

ਦੀ ਇੱਛਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਖੇਡਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਆਪ ਹੈ, ਖਿਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਮਨ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਅਤੇ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਚਿੱਤ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ :- "ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੁਝਹੁ ਬੁਰਮ ਗਿਆਨੀ ॥ ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਹਾਨੀ ॥" ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰਿ (ਮਾਇਆ) ਸਮਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰਿ (ਮਾਇਆ) ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ ਜੀਵ-ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚਾਲੇ ਭਰਮ ਦਾ ਪਰਦਾ ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਧਿਆਨ ਜਦੋਂ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ਲਈਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਕਥ ਕਥਾ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੁਲਝ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੁਲਝਾ ਸਕਿਆ । ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ।

"ਅਕਲਪਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਜੀਆ ॥"

ਇਕੀਵੇਂ ਪਦੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ "ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਕਥੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੇ" ਦੇ ਉਤਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਗੇ ਹੋਏ ਮਨ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਮੁਦ੍ਰਾ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਜਦ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੀਏ, ਪੜੀਏ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਇਸਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ-ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਮੁਦ੍ਰਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੀ । ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਦ੍ਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਧਾਰ ਕੇ ਹੀ ਬਣਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ ਜੀ' ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵਰਜਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰ ਕੇ ਜੋਗੀ ਦਰ ਦਰ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਰੁਕ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਾਂਤੀ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ

ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਭਿਛਿਆ ਮੰਗਣ ਗਏ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਜੋ ਮਰਜੀ ਕੁਝ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਤਾਹਨੇ ਮੋਹਣੇ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਜੋਗੀ ਉਸਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਵੇ, ਸਾਂਤ ਰਹੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੁਦਾ ਨੂੰ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਦੀ ਮੁਦਾ ਆਖ ਕੇ ਨਕਾਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਢਿੰਡ ਭਰਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਕੁਝ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। "ਸਲੋਕ ਮ:੧॥ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ ॥ ਭੁਖੇ ਮੁਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ ॥ ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥ ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥ ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥ ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ॥ ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਬਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥ ੧ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਬਹੁ ਦੇਇ' ਆਖ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਭੀ ਮੰਤਵ ਲਈ ਆਪ ਨਖੱਟੂ ਬਣ ਕੇ ਮੰਗਣ ਦੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਮਨਮੁਖ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਭੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ ਡੂੰਘੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਭੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਮੱਤ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਇਹ ਲੋਭ ਛੁੱਪਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਣ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਟੈਕਨੀਕਾਂ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

"ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਅਵਿਗਤਿ ਸਮਾਈਐ ਤਤੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸਹਜਿ ਲਹੈ"

ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਨੇ ਭੀ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਤਰੀਕਾ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ । ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਜਿਸਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਜਾਣਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਿਸਥਾਰ, ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤੱਸਲੀ ਕਰਾਵੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜਾ ਸੰਤ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹਨ । ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਲਟ ਹੈ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਮਨ-ਮੱਤਾਂ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਝਾਕ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ 'ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ' ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । 'ਸੰਤ' ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਜਾਂ ਭੇਖ ਧਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ

ਮੰਨਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਅਤੇ ਸ਼ੱਚੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸੰਤ ਸਾਧ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

"ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਕਾਰ ਨ ਕਰਈ ਸੇਵੈ ਸਿਖੁ ਸੁ ਖੋਜਿ ਲਹੈ"

ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੀ ਕੰਮ, ਜਿਵੇਂ ਮਾਲਾ ਫੇਰਨੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਪ ਤਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਸੇਵੈ ਸਿਖ' ਭਾਵ (ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ) ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮ-ਤੰਤ ਨੂੰ ਖੋਜ ਲਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਖੋਜ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇਗਾ। ਤਤ-ਗਿਆਨ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

"ਹੁਕਮੁ ਬਿਸਮਾਦੁ ਹੁਕਮਿ ਪਛਾਣੈ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਸਚੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥"

ਤਤ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਰੂਪੀ ਨਾਦ ਦੀ ਪਛਾਣ (ਸਮਝ) ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੁਕਮੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਬਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਜਾਣ ਲਈਦੀ ਹੈ। ਉਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ "ਆਪੁ ਮੇਟਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੈ ਅੰਤਰਿ ਸਾਚੁ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥" ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਜੋਗੀ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁਤਿਆ ਹੋਇਆ ਆਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

"ਅਵਿਗਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਬੀਆ ॥
 ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ਲੀਆ ॥
 ਏਕੈ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ॥
 ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਬੀਆ ॥
 ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਫੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ ॥
 ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਟਿਕ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਲ ਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਗੁਣ ਇਸਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਗਵਾ ਲਏ ਸਨ । ਜਿਵੇਂਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਮਨ ਏਕੁ ਨ ਚੇਤਸਿ ਮੂਤ ਮਨਾ ॥ ਗੰਰ ਬਿਸਤਰ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਲਿਆ ॥" ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਅਵਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ । ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਛੱਡ ਕੇ ਮਨ, ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਗੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹਿਰਦੇ ਉਤੇ ਭੈਅ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਛਾ ਗਿਆ । ਇਸਦਾ ਨਿਰਭੈਤਾ ਵਾਲਾ ਗੁਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਜੂਨੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਚਾਰੇ ਗੁਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ।

ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਅਵਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੁਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਚਾਰ ਮੁਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਹ ਜੀਵ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਪਰਚ ਜਾਣਾ, ਪਰਮ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਮਨ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਐ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੋਨੋਂ ਸੱਚ ਸਰੂਪ (ਇੱਕ) ਹੋ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨ-ਮਤੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜੀਵ ਨੂੰ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਰੇ ਨਰ ਗਰਭ ਕੁੰਡਲ ਜਬ ਆਛਤ ਉਰਧ ਧਿਆਨ ਲਿਵ ਲਾਗਾ ॥" ਇਥੇ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਜੀਵ ਦੀ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਲਿਵ ਤਾਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਉਰਧ (ਉਲਟਾ) ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਮਾਇਆ ਮੰਗਣ ਲਈ ਭੀ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿਤ ਇਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ, "ਕਬੀਰ ਕਾਮ ਪਰੇ ਹਰਿ ਸਿਮਰੀਐ ਐਸਾ ਸਿਮਰਹੁ ਨਿਤ ॥ ਅਮਰਾ ਪੁਰ ਬਾਸਾ ਕਰਹੁ ਹਰਿ ਗਇਆ ਬਹੋਰੈ ਬਿਤ ॥" ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸਿਬਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦਾ ਐਸਾ ਸਿਮਰਣ ਖੁਦਗਰਜੀ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਉਰਧ ਧਿਆਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹਰਿ ਜਸੁ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਮਨਮੁਖ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਲਈ ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਜੇ ਸੱਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ, ਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਇੱਛਾ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਐਸਾ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਮਨ

ਅਤੇ ਚਿੰਤ ਦਾ ਏਕਾ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਇਛਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਵੈਤ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਦੁਵੈਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗੀ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲਾ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਦ) ਪਛਾਣ ਲਿਆ । ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਗਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਵਲ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰਕਾਸ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਸੰਕਾਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਉਹੀ ਮਨ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸੀ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ (ਭਰਮ) ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਤਤ-ਗਿਆਨ, ਪਰਮ-ਤਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਐ ਗਿਆ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਤਮਾਮ ਸੋਝੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਭੇਦ ਜੀਵ ਅਤੇ ਈਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਫਿਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਦਇਆ ਕੀ ਹੈ? ਇਸਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਜੋ ਮਨਮੱਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਨ-ਮਤੀਆਂ ਦੀ ਦਇਆ ਬਾਰੇ ਮਨੋਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸਜਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਕੋਠਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਐਸਾ ਹੀ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ (ਕੋਠਤੀਆਂ) ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਕੱਲੀ - ਇਕੱਲੀ ਕੋਠਤੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਤੱਕ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਛੁੱਡਾ ਦੇਣਾ ਪੁੰਨ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਪ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਆਦਤੀ, ਇਸਦਾ ਨਿਰਨਾ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਗਲਤ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਠੀਕ ਕੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਮਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੁਝ ਭੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਇਸ ਨਾਮ ਧਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਘਟੀਆ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ।

"ਸਾਚੇ ਉਪਜੈ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ਸਾਚੇ ਸੂਚੇ ਏਕ ਮਇਆ ॥
 ਬੂਠੇ ਆਵਹਿ ਠਵਰ ਨ ਪਾਵਹਿ ਦੂਜੈ ਆਵਾਗਉਣੁ ਭਇਆ ॥
 ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਆਪੇ ਪਰਖੈ ਬਖਸਿ ਲਇਆ ॥
 ਏਕਾ ਬੇਦਨ ਦੂਜੈ ਬਿਆਪੀ ਨਾਮੁ ਰਸਾਇਣੁ ਵੀਸਰਿਆ ॥
 ਸੋ ਬੂਝੈ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਏ ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਸੁ ਮੁਕਤੁ ਭਇਆ ॥
 ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰਾ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਪਰਹਰਿਆ ॥ ੨੫ ॥

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ - ਤਾਈ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ - ਤਾਈ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਤਾਂ ਸੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਸਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਅ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਫਿਰ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ 'ਸੱਚੇ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੋਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨਮੁਖ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਠਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਭਵ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੰਮਦੇ ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਿਟਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਦੀ ਸੁੱਚਤਾ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਖੁਦ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਰੰਗ ਚਾੜ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਚੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੰਗ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਸ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਫੈਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਬਹਾਲ ਕਰ ਲੈਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਗਲਤ ਰੰਗ ਜੋ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮਨ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੀ ਚਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਡਾਢੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਸੈਲ (ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੰਗ) ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਨ ਹੀਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੋਹਰੀ, ਇਸਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਖਜਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਰਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਿਖ ਫਲਾਂ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਮਨ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਠਗਉਰੀ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਿਖ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਸਮਝ ਕੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। "ਮਿਠਾ ਕਰਿ ਕੈ

ਖਾਇਆ ਬਹੁ ਸਾਦਹੁ ਵਧਿਆ ਰੋਗੁ ॥ ਸੁਧੁ ਭਤਾਰੁ ਹਰਿ ਛੋਡਿਆ ਫਿਰਿ ਲਗਾ ਜਾਇ
ਵਿਜੋਗੁ ॥"(ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਇਸੇ ਲਈ 'ਏਕਾ ਬੇਦਨ' ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੱਲ, ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ "ਸੁਧੁ ਭਤਾਰੁ ਹਰਿ" ਸੁੱਧ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਭੋਜਨ ਦੇ ਛੱਡਣ ਕਾਰਨ ਬਿਆਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜਾ ਬਿਖ ਰੂਪੀ ਭੋਜਨ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਮਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਹਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਇਸ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਦੂਜਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਸਾਇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਮਨ ਅੰਦਰ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਮ ਰਸਾਇਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਭੁਲਾਏ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੁੱਝ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਹੀਂ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਹੰਕਾਰ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਭੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮਨਾਉਣ ਲਈ, ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

"ਮਨਮੁਖਿ ਭੂਲੈ ਜਮ ਕੀ ਕਾਣਿ ॥ ਪਰ ਘਰੁ ਜੋਹੈ ਹਾਣੇ ਹਾਣਿ ॥
ਮਨਮੁਖਿ ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਬੇਬਾਣਿ ॥ ਵੇਮਾਰਗਿ ਮੂਸੈ ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ ॥
ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਲਵੈ ਕੁਬਾਣਿ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਸੁਖੁ ਜਾਣਿ ॥ ੨੬ ॥

ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਖੁਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਸਲ ਵਿੱਚ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ 'ਜਮ ਕੀ ਕਾਣਿ' ਇਕ ਐਸੀ ਕਮੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੀਵ ਜਮ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਮਕਾਲ ਜੀਵ ਦੀ ਇਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਮ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਜ ਘਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਜੀਵ ਦਾ ਨਿਜ-ਘਰ (ਸਵੈ ਘਰ) ਤਾਂ ਸੁਖ-ਸਾਗਰ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਖੋਟ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਆ ਵਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ 'ਪਰ-ਘਰ' ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਹੁਣ 'ਪਰ ਘਰ' ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਠਗੀਆਂ ਠੋਰੀਆਂ ਮਾਰਕੇ ਬਿਖ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਖਿਆ ਫਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਰੋਗ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਮਨ-ਮੂਰਖ ਦੀ ਕੁਬੁੱਧ ਇਹਨਾਂ ਬਿਖਿਆ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੱਖ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ, ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਭੀ ਭਰਮ ਕਾਰਨ ਇਸ

ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਐਸੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਾਰਗ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਲਝਾਉਣ ਵਾਲੇ 'ਵੇ-ਮਾਰਗ' ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਾਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ 'ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ' ਜਮ ਕੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਕੁ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੀ ਉਪਲਵਧੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਨੇਕ ਉਪਾਅ ਸੁਝਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵਰਤ ਲੈਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਭਾਵ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਦੇ ਠੋਕੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਐਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ 'ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਮਾਰਗ ਪਏ ਹੋਏ, ਜਮ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਪਏ ਹੋਏ ਮਨਮੁਖ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

"ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਲਵੈ ਕੁਬਾਣਿ" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਬੇ-ਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹੇ ਹੋਏ ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ ਤੋਂ ਗੁਸਤ ਲੋਕ ਤਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ (ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਭੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ । ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸੰਸਾਰੀ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ 'ਕੁਬਾਣਿ' ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੁ-ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਸਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੱਚੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਸੁੱਖ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇਮਨ ਨੂੰ ਰੰਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜੁ ਘੜਾਵੈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਵੈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ॥ ੨੭ ॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਮਾਰਗੀਆਂ, ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ "ਕੁਬਾਣਿ" ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁ-ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਦਾ ਭਉ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਡਰ) ਧਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼

ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਾਰਗ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ-ਮਾਰਗ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ-ਮਤੀਆਂ ਨੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਨਕਲੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਸੱਚ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਇਸ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨ-ਮਤੀਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਬੇ-ਮਾਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਇਸੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਦਮ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਬੜੀਆਂ ਐਕੜਾਂ ਅਤੇ ਮੂਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਸ ਰਸਤੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਆਰੰਭੀ ਰੱਖਿਆ । ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸਦੀ ਅਗਲੇਰੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਜ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਜੁੰਮੇ ਲਾ ਦਿਤੀ । ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੈ ।

ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭੈਅ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਭੀ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ । ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ "ਅਘੜ" ਨਾ ਘੜੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ-ਭੇਦ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। "ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ" ਭਾਵ ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗ ਪਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਐਸੇ ਲਫਜ਼ ਕਥਨ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ । ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪਦਵੀ (ਪਰਮ-ਪਦ) ਪਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ, ਹਰਿ ਜਨੁ ਅਤੇ ਹਰਿ ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

"ਧਧਾ ਧੂਰਿ ਪੁਨੀਤ ਤੇਰੇ ਜਨੂਆ ॥ ਧਨਿ ਤੇਉ ਜਿਹ ਰੁਚ ਇਆ ਮਨੂਆ ॥
ਧਨੁ ਨਹੀਂ ਬਾਛਹਿ ਸੁਰਗ ਨ ਆਛਹਿ ॥ ਅਤਿ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਾਧ ਰਜ ਰਾਚਹਿ ॥
ਧੰਧੇ ਕਹਾ ਬਿਆਪਹਿ ਤਾਹੂ ॥ ਜੇ ਏਕ ਛਾਡਿ ਅਨ ਕਤਹਿ ਨ ਜਾਹੂ ॥
ਜਾ ਕੈ ਰੀਐ ਦੀਓ ਪ੍ਰਭ ਨਾਮ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਧ ਪੂਰਨ ਭਗਵਾਨ ॥" (ਪੰਨਾ ੨੫੧)

ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ 'ਹਰਿ ਜਨ ਤੇਰਾ ਜਨੂਆ' ਨੂੰ 'ਧੂਰਿ ਪੁਨੀਤ' ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਰੂਪ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਧੂੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੂਰਜ ਵਲੋਂ ਬਿਖਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਣੇ ਆਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿੱਚ ਧੂੜ ਬਣਕੇ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

"ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਮਨਿ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ॥ ਜੈਸੇ ਧਰ ਉਪਰਿ ਆਕਾਸੁ ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਤੋਂ ਭੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਹੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸੋਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਹੈ, "ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਗੁਰਨ ਕੀ ਆਈ ਆਪੀ" ਇਸ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚਲੀ ਧੂੜ ਹੀ, ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਦੇਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਧੂੜ ਵਿਚਲਾ ਇਕ-2 ਕਣ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਰੋਮ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ" ਆਖਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਰੋਮ ਰੋਮ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹੀ ਧਿਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਭਉ (ਡਰ) ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ । ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਜਾਮਾਤਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਚਾਰ ਚਰਨ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੁਰੇ ਗੁਰਸਿਖ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਅਵਸਥਾਵਾਂ (ਜਾਮਾਤਾਂ) ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਤੁਰੀਆ ਪਦ (ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ) ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ । ਇਸਨੂੰ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ ਜੀ' ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ" ਆਖ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਜਾਨਣਾ (ਸਮਝਣਾ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦਾ ਸੁਣਦਾ, ਸਮਝਦਾ ਸਮਝਦਾ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਵੇ, ਉਦੋਂ ਦੂਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਗਿਆਸੂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ, "ਪਸਚਮ ਦੁਆਰੇ ਕੀ ਸਿਲ ਓੜ ॥ ਤਿਹ ਸਿਲ ਉਪਰਿ ਖਿੜਕੀ ਅਉਰ ॥ ਖਿੜਕੀ ਉਪਰਿ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ ॥ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਤਾ ਕਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਰੁ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਸੋਂ ਅਤੇ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਵਿਆਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ

ਕੀ ਮੱਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਇਸ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹੱਟ ਗਿਆ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕਦਮ ਦਾ ਹੀ ਅੰਤਰ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਰ ਦਾ ਤੂੰ ਤਦ ਹੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਇਕ ਕਦਮ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਤੇ, ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪੱਥਰ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਖੜੀ ਕਰ ਲਵੇਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਕਦੇ ਵਿਕਾਰ ਜਾਗ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਨ, ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਖਿਤਕੀ, ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਿਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜਿਲ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਹੋਰ ਆਵੇਗੀ ਉਸਤੋਂ ਭੀ ਅਤਿਅੰਤ ਚੋਕਸ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਖਿਤਕੀ ਰਾਹੀਂ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਖੇਡ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਜੇ ਫਿਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਵੱਧਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਉਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਗਿਆਸੂ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਵਾਨ, ਸੂਝਵਾਨ, ਗੁਣਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਮਨ ਦਾ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਭੀ ਅਣਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਨ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲਚ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਸ ਮੁਢਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਉ ਹੁਣ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਖੜੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਆਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਰਸਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੋ ਵਿਕਲਪ ਬਣੇ ਰਹਿਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਜੇ ਮਨ, ਬੇ-ਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਪੰਚ ਰਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਅਤਿ ਮੁਢਲਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਅਜੇ ਅਗਲੀ ਤੀਸਰੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ "ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਭਗਵਾਨ ਸੰਗਿ ਮਾਇਆ ਲਿਪਤ ਨ ਰੰਚ ॥ ਨਾਨਕ ਬਿਰਲੇ ਪਾਈ ਅਹਿ ਜੋ ਨ ਰਚਹਿ ਪਰਪੰਚ" (ਪੰਨਾ ੨੯੭)

ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਝੂਠ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਸੰਤ ਨਰਕਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ।

"ਭੋਖ ਦਿਖਾਇ ਜਗਤ ਕਉ ਲੋਗਨੁ ਕਉ ਬਸ ਕੀਨ ॥ ਅੰਤਿ ਕਾਲੁ ਕਾਤੀ ਕਟਿਉ

ਬਾਸ ਨਰਕ ਮੋ ਲੀਨ ॥" ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਨਾਉਟੀ ਭੇਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਜੁਰਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਝੂਠ ਤੇ ਪਰਦੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਵਿੱਚ ਬਦਲਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁ-ਗਿਆਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਜਾਪੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ, ਦੂਸਰੀ ਮੰਜਿਲ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਤੇ ਚੌਕਸ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਝਾਕਣ ਤੋਂ ਹੀ ਵਰਜ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਡਿੱਗ ਕੇ ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈਅ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਪਿਛਲੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ 'ਸੁਣਿਐ' ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਮੰਨਿਆ' ਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੀ ਦੂਜੀ ਮੰਜਿਲ ਦੀ ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਤੀਸਰੀ ਪਉੜੀ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਖਰੀ ਪਉੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚਲੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦੇ ਸਤਾਈਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ, "ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ" ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸਿਕਦਾਰੀ ਬਣੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਹੰਕਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁੜ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ "ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ ॥ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੰਧੁ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ॥ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਬਾਈ ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਕਾੜਾ ਜੀਉ ॥" ਜਿਸਦਾ ਪਾਠ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਰ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਚਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੀ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਸਮਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ । "ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ" ਕਹਿਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤੀਜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਭੈਅ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਜਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਰਿ ਜਸ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਸਬੂਤ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਇਕ ਰੂਪਤਾ ਸਮਤਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਬਿੰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ-ਬਿੰਬ ਆਪਣੇ ਬਿੰਬ ਦਾ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

ਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਸਾਇਆ ਬ੍ਰਿਛ ਰੂਪ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬ੍ਰਿਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਹੀ ਇਕ ਬਰੀਕ ਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਖੜੇ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜਗਿਆਸੂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ, ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭੀ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਅਘੜ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਘੜ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਆਪਾ-ਵਿਰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ, ਅਤੇ ਭਵ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਹੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੇ ਜੋ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗੀ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਸਤੋਂ ਅਗਲੀ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੀ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਤਰੀਐ ਤਾਰੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਸੁ ਸਬਦਿ ਗਿਆਨੀ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਅੰਤਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਅਲਖ ਅਪਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ ॥ ੨੯ ॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸਮੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ, ਅਤਿਅੰਤ ਮਹਿੰਗਾ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੀਜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ (ਸਮਝਦੇ) ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਮਨ ਪਰਚਾਵਾ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਖੰਡਾਂ ਵਰਭੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਰੀ ਲਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਹ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਭੁਲਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਚਲਦੀ ਰਹੇ, ਬੰਦ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

* ਖੰਡ ਵਰਭੰਡ ਅਤੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਕਰਨੇ ਪਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਅੰਡ ਅੰਡੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਭੰਡ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਖੰਡ ਉਸਦਾ ਹਿਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਯੋਗ (ਭਰਮ ਭੁਲਾਏ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਲਾਏ) ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਗੁਰਮੁਖ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ-ਧਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਖਜਾਨਾ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਨਾਮ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁਕਤ-ਦੁਆਰ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹਰ ਗੱਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹਿਰਦਾ ਮੁਕਤ ਦੁਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ "ਸਾਤੈਂ ਸਤਿ ਕਰਿ ਬਾਚਾ ਜਾਣਿ ॥ ਆਤਮ, ਰਾਮੁ ਲੇਹੁ ਪਰਵਾਣਿ ॥"..... "ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰੁ ਕੈਸਾ ॥ ਕਨਕ ਕਟਿਕ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜੈਸਾ ॥" ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਸਾਤੈਂ" ਸਤਵੀਂ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਕਿ 'ਆਤਮ ਦੇਵ' ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ, (ਮਨ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ) 'ਰਾਮ' ' ਪਰਮੇਸ਼ਰ' ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੇ। ਮਨ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਸਨੂੰ ਅਵਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਰਾਮ ਬੋਣ ਜਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਸਾਚ-ਸਬਦ ਮੰਨ ਲਉ। ਦੂਸਰੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਇਕ ਕੰਗਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੰਗਣ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੰਗਣ ਉਸਦਾ ਆਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਖਤਰਾ ਉਦੋਂ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਜੇ ਸੋਨੇ, ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਕੰਗਣ ਵਿੱਚਲਾ ਸੂਖਮ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਿਲ ਬਹਿਲਾਵੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਪਰਚਾਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅਗਨ-ਸਾਗਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਮ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂ, ਸੰਸਾਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ, ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਭਟਕ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸੇ ਰਹਿ ਗਏ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਥੈ ਬੀਚਾਰਿ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਬਹੈ ਸਪਰਵਾਰਿ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਪਿਆਰਿ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਅਚਾਰਿ ॥
ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਜਾਣੈ ਜਾਣਾਈ ॥ ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਜਾਲਿ ਸਮਾਈ ॥ ੨੯ ॥

* ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਤ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰੀ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਆਦਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਪਿਛਲੇ ਦੱਸੇ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੇ ਕਥਨ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਖ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਐਸੀ ਲਾਲ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਕਰੈ ॥ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜੁ ਗੁਸਈਆ ਮੇਰਾ ਮਾਥੈ ਛੁੜੁ ਧਰੈ ॥" ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੂਪੀ ਹੱਥ ਰਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ "ਮਾਥੈ ਛੁੜੁ ਧਰੈ" ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਤੇਜੋਸਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, "ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੁਣੀ ਹੋਇ ॥ ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥ ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੂਛੈ ਕੇ ॥" ਕਿ ਹੋ ਜੋਗੀ ਲੋਕੋ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੋ ਜਾਂ ਇਸਤੋਂ ਭੀ ਹੋਰ ਦਸ ਗੁਣੀ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਆਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਬੜੀ ਸ਼ੋਭਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬੜੀ ਜਸ ਕੀਰਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ, ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਕੌਡੀ ਮੁਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਐਸੀ ਇਜਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰੀ ਇਜਤ ਧਨ ਮਾਲ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁਣ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਥਨ ਕਰਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਭੀ ਕੋਈ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਕਰਨੀ ਕਥਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਬਦ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਕੇ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਨਾਦ (ਸ਼ਬਦ) ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾ ਕੇ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਜਲ ਕੇ 'ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ' ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ :- "ਕਬੀਰ ਪਰਦੇਸੀ ਕੈ ਘਾਘਰੈ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਲਾਗਿ ਆਗਿ ॥ ਖਿੰਬਾ ਜਲਿ ਕੋਇਲਾ

ਭਈ ਤਾਗੋ ਆਂਚ ਨ ਲਾਗ ॥" ਭਾਵ ਕਿ ਇਸ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ ਦੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ (ਮਾਇਆ) ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਚਾਰਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਧੈ ਗਈ ਹੈ । ਇਸਦੀ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਗੋਦਤੀ ਜਲ ਕੇ ਕੋਇਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਪਰਦੇਸੀ ਦੇ ਸੰਤੋਖ ਸੂਤ ਉਤੇ ਇਸ ਅੱਗ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਭਾਵ ਇਸਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਅੱਗ ਦਾ ਠੰਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ ॥
 ਤਿਸ ਮਹਿ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਸੁ ਬਾਜੀ ॥
 ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥
 ਸਾਚਿ ਰਤਉ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥
 ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਪਤਿ ਨਹੀਂ ਪਾਵੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਕਿਉ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ॥੩੦ ॥"

ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀ (ਰਣਭੂਮੀ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਇਸ ਲਤਾਈ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ (ਖਿਲਾਫ) ਹੈ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ (ਚਿੱਤ) ਲਈ ਬੇ-ਅੰਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਮਨ ਲਈ ਅਤਿ-ਅੰਤ ਔਕੜਾਂ ਭਰੀ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਇਹ ਰਣਭੂਮੀ, ਮਨ ਲਈ ਮੌਤ-ਰੂਪ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਚੀਜ ਦਾ ਓਪਤ (ਪ੍ਰਗਟ) ਹੋਣਾ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਚੀਜ ਦਾ ਖਪਤ (ਨਸ਼ਟ) ਹੋਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ-ਖਤਗ (ਗੁਰਮਤਿ) ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੰਤੋਖ ਰੂਪੀ ਢਾਲਾ ਫਤਕੇ ਸਿਰ ਧਤ ਦੀ ਬਾਜੀ ਲਾ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨ ਦੇ ਕੁਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਸੁ ਬਾਜੀ" ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਿਆ (ਭੁੱਬਿਆ) ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਇਸ ਜੰਗ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ (ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ) ਆਪਣੇ ਘਰ (ਨਿਜ-ਘਰ), (ਸੱਚ ਖੰਡ) ਇੱਜਤ ਨਾਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਾਚ-ਸਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਸ ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਇੱਜਤ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ । ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਨਿਗੁਰਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮਨਮੁਖ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭਾਗੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਸਟ ਸਿਧੀ ਸਭਿ ਬੁਧੀ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਵਜਲੁ ਤਰੀਐ ਸਚ ਸੁਧੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਰ ਅਪਸਰ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਾਰੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ ੩੧॥"

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਤਾਬਿਕ 'ਅਸਟ-ਸਿਧੀ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਸਟ-ਸਿਧੀ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਭਾਵ ਦੁਰਮੱਤ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਿਧੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ, "ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਬੁਧਿ ਹਰਿ ਲਈ ਮੇਰੀ, ਬੁਧਿ ਬਦਲੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥" ਜਿਸਤੋਂ ਅਰਥ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਆਪ ਲੈ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਬਦਲ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਉਹ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਮਨ-ਮੱਤੀਏ ਭਾਵੇਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਮੱਤ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਬਲੱਗ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰਮਤਿ ਮੰਨਦੀ ਨਹੀਂ; ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੰਮ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੰਮ ਹੈ ਜੀਵ ਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ-ਸੰਜੋਗ। ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਜੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਮਨ-ਮੱਤ ਦਾ ਬਦਲ ਲੈਣਾ, ਮਨਮੁਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਸਿਧੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਰਿਧ-ਸਿਧ ਦਾ ਇਉਂ ਕਹਿਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, "ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ ॥" ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਖ-ਰੂਪ (ਜਹਿਰ) ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਮਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਮੁਆਫਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਭੀ ਅਸ਼ਟ ਸਿਧੀ ਇਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲਫਜ਼ ਸਿਧੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਧੀਆਂ ਲਿਖਦੇ। ਇਥੇ 'ਸਿਧੀ' ਇਕ ਵਚਨ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਕ ਸਿਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬਦਲ ਜਾਣਾ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦਿ (ਆਰੰਭ) ਵਿੱਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੜ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਸੁਭਾਇ ਮਾਨ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਬੀਰ ਤਰਵਰ ਰੂਪੀ ਰਾਮੁ ਹੈ, ਫਲ ਰੂਪੀ ਬੈਰਾਗੁ ॥" ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਅੱਠ ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋ ਸਾਰੇ ਉਸ ਇਕ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੀ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ (1) ਦਾ ਏਕਾ ਵੱਖਰਾ ਕਰ

ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਠੋਂ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ ਹਨ । ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਏਕੇ (1) ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਮੂਸਲੀ" (ਵਿਚਕਾਰਲੀ-ਸਿਧੀ) ਜਤ" ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਠ ਜਤਾਂ ਉਸੇ ਮੂਸਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਸ ਰਾਮ-ਰੂਪੀ ਤਰਵਰ (ਬ੍ਰਿਛ) ਦੀਆਂ ਜਤਾਂ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਖਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮ (ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ) ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅੱਠ ਮੂਲ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਅੱਠ ਮੂਲ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਦਿ (ਮੁੱਢ) ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਬਦਲਣ ਸਮੇਂ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਸਸੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਠ ਗੁਣ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ "ਅਸਟ-ਸਿਧੀ" ਹੈ । ਜਿਸਤੋਂ ਕਿ "ਸਭ ਬੁਧਿ" ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਬੁਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ; ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬੁਧੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਬੁਧੀ ਵਿੱਚ (ਅਕਲ ਵਿੱਚ) ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਮਾਇਆ, ਫਿਰ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਠੱਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਭੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਅਗਨ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਫੇਰ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਪੂਰੀ ਮੱਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜੀ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਅਤੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੂਝ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਬਾਜੀ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਚੌਕਸੀ ਵਰਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ (ਪਰਵਿਰਤਿ) ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ (ਨਰਵਿਰਤਿ) ਮਨ-ਮੱਤ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਘੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਜਿਸਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ, (ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ) ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੀ ਬੁਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਉਹ ਗਿਆਨ-ਖੜਗ (ਗੁਰਮਤਿ) ਨਾਲ ਹੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਘੜ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਮਾਇਆ ਦੀ

ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਵਿੱਚ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ (ਨਾਦ) ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲਾ ਰੋਲਾ-ਰੱਪਾ ਹੀ ਸਮਝ ਬੈਠੇ ਹੋ।

"ਨਾਮੇ ਰਤੇ ਹਉਮੈ ਜਾਇ ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਹੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥ ੩੨ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਿਧਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ (ਨਾਮ ਵੇਦ) ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਜਿਥੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕਲੰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, "ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ, ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥" ਜਦ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜਨ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਨਾਮ-ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਮੁਕਤ-ਦੁਆਰ (ਮੁਕਤੀ-ਮਾਰਗ) ਤਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਚੜ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਜਿਸਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ (ਭੇਦ) ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਨ ਇਸ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਅਗਨ ਰੂਪ ਗੁਰਮੁਖ ਸਮਝ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸਨੇ ਕਿ ਇਸ ਕੁਸਮ ਰੂਪੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਕਾਲਾ ਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਹਬੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭੜੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ ॥" ਇਥੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਮਨ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਫਿਰ ਸਪਰਸ਼ ਨ ਕਰ ਲਵੀਂ, ਮਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੜਕੇ ਕਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਵੇ । ਪਰ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਅਗਨ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਸਦਾ ਸੁੱਖ ਮਾਣ ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲਿਪਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ।

"ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਵੇਕਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤਿਨ ਕਉ ਜੈਕਾਰੁ ॥ ੩੩ ॥

ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਉਹ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹਰ ਗੱਲ ਠੋਸ ਅਤੇ ਠੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਖੋਂ ਭੀ ਉਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਉਣਤਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਣਤਾਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਲੀਲ, ਕੋਈ ਤਰਕ ਇਸਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਵੇ, ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਜੋ ਭੀ ਕੁਝ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੱਲ 'ਪਕੀ ਬਾਣੀ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਗੱਲ "ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ" ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਲਵੇ। ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਫਿਰ ਸਰੂਪ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਤਰਕ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।

ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਨ ਮੱਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤਪ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਤਪ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਪ ਦੀ ਲੋੜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੂਜੇ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਾਰਗ ਦੇ ਰਾਹੀ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਪਾ-ਜਾਪ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝੇ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਪਾ-ਜਾਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਾਲਾ ਫੜਕੇ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ 'ਤਪ' ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ 'ਕਰਣੀ' ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੱਤ-ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਜਪ, ਤਪ, ਤੀਰਥ, ਵਰਤ, ਨੇਮ, ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ, ਜਿਸਦੇ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਹੀ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥'

ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ । ਗਿਆਨ ਵਿਗੂਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਜੋ ਭੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਨਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਦੀ ਕਰਣੀ (ਸੇਵਾ) ਨੂੰ ਹੀ ਇਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਹੀ ਹੈ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ (ਸਮਝਦੇ) ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੋਖਣਾ ਜੋ ਭੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਫਜੂਲ ਅਤੇ ਆਲ-ਪਤਾਲ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ "ਇਥੇ ਅਤੇ ਉਥੇ" ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ।

"ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ॥

ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥

ਬਾਰਹ ਮਹਿ ਜੋਗੀ ਭਰਮਾਏ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਛਿਅ ਚਾਰਿ ॥

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਜੋ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਸੋ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸਭਿ ਦੂਜੈ ਲਾਗੇ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰਿ ॥

ਨਾਨਕ ਵਡੇ ਸੇ ਵਡਭਾਗੀ ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰ ਧਾਰਿ ॥ ੩੪ ॥

ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀਆਂ, ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਪਲੱਭਯੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਕਿਸੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਮ-ਰੰਗ ਦੀ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਰੰਗ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਰੰਗ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਲਲਾਰੀ ਹੀ ਰੰਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਭ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਰੰਗ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ (ਅਸਲੀ ਲਲਾਰੀ) ਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਪਾਸ ਇਹ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ (ਜੋਗ-ਜੁਗਤਿ) ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ (ਸੱਚ-ਸਰੂਪ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਰਮ ਭੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜੋਗੀ ਲੋਕ, ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੇ ਅਗੈਂ ਬਾਰਾਂ ਪੰਥ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚੀਂ ਹੀ ਇਕ

ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋ । ਜੇ ਜੋਗ ਦੀ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਠੀਕ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਫਟੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਮੱਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਠੀਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕ, ਗਲਤ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਪਬਲਿਕ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਣ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੱਚ, ਝੂਠ ਨੂੰ ਝੂਠ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਸਮਰੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਹੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਮੱਤ ਆਖਦੀ ਹੈ । ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਮਨ-ਮੱਤ ਹੀ ਉਲਝਦੀ ਰਹੇ, ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਬੁਝਾਰਤ ਦਾ ਬੁੱਝਿਆ ਜਾਣਾ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕਬੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ, ਗਿਆਨ ਧੰਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੋਗੀ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਅਪਣਾ ਕੇ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਵਿਧੀ (ਜੋਗ-ਜੁਗਤਿ) ਸਮਝ ਕੇ, ਇਸ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਦੀ ਗੁੱਬੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਉਲਝੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਛੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸੰਨਿਆਸੀ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਡੱਫਲੀ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚਾਰਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਕਿ ਅਸਲ ਗੱਲ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਇਸ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਬੁੱਝ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਾਂ 'ਦੱਤਾ -ਤ੍ਰੈ' ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੱਤਾ - ਤ੍ਰੈ ਨੇ ਇਹ ਸੰਨਿਆਸੀ ਮੱਤ ਚਲਾਇਆ ਸੀ । ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ "ਜੇ ਕੋਇ ਜਾਇ ਸੰਨਿਆਸਨ ਮਹਿ, ਦੱਤੁ ਹੀ ਸੋਤੁ ਹੈ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਵੈ" ਭਾਵ ਜੇ ਕੋਈ ਸੰਨਿਆਸਿਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਬਾਰੇ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਤਾ-ਤ੍ਰੈ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਰਖ ਹੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਟਪਲੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਭੀ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਸ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ "ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਸਭਿ ਕੂੜ" ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਰਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਦ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਜਾਗਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਇਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਲੂ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਨ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੂਰਨ

ਚੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਮਨ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਭਾਵ ਮਰ ਕੇ ਜੰਮ ਪੈਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਇਥੇ ਮਨ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋਤ-ਸਰੂਪ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ (ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ) ਅਮਰ (ਰਾਮ-ਕੀ-ਅੰਸ਼) ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੋਖ - ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਹੇ ਜੋਗੀ-ਜਨੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮਾਏ ਹੋਏ 'ਕੁੱਫਕਤੋ' ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਦ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ "ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਤੁ (ਸੱਚ) ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਜਦੋਂ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ, ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਰੂਪੀ ਟੇਕ, ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਦੇ ਬਾਹ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖ ਲੈਣੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਟੇਕ ਕਿਸੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪਕੜਨੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਇਕ ਸਿਰਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਚਲੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਉਹ ਟੇਕ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਟੇਕ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਾ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ । ਇਹ 'ਧੁਰ-ਕੀ-ਬਾਣੀ' ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਹੀ ਇਕ ਸਾਰਥਕ ਟੇਕ ਉਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਵਡਭਾਗੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਤਨੁ ਲਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਖੈ ਰਤਨੁ ਸੁਭਾਇ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੋਟ ਨਾ ਖਾਵੈ ॥ ੩੫ ॥"

ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ (ਲਿਵ) ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁੜੀ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਨਾਮ, ਰਤਨ-ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਫਿਰ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਗਿਆਨ-ਰਤਨ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਹਨਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੱਤ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਟਪਲਾ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮੱਤ, ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਣ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚੀ ਕਾਰ, ਸੱਚੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਕੰਮ, ਉਸਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣਕੇ 'ਸਰੰਜਾਮ' ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ, ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ, ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਤਨ-ਮਨ-ਧਨ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕੰਮ ਉਸ ਲਈ "ਸਾਚੇ ਕੀ ਸੱਚੀ ਕਾਰ" ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਦੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਹਨ।

ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਕੋਈ ਤੀ ਪਦਾਰਥ, ਰਾਜ-ਭਾਗ ਜਾਂ ਝੂਠੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮਨ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਮੁਖ ਅਲੱਖ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ-ਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਗੱਲ "ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ" ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਲ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਰਦੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਬਬੀਹਾ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੈ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਦਰਿ ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰ ॥ ਮੇਘੈ ਨੋ ਫੁਰਮਾਨੁ ਹੋਆ, ਵਰਸਹੁ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥" ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ (ਬਬੀਹਾ) ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅੱਗੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬਬੀਹੇ ਦੇ ਪੁਕਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਠੀਕ ਉਹੀ ਪਲ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਪਲ ਉਸਦੀ ਪੁਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਉਸ ਬਬੀਹੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਤੁਨ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੁਕਾਰ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੀ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਘ-ਰੂਪੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬਬੀਹੇ ਉਪਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਬਣ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ "ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਜਿਨਿ ਹਿਰਦੈ ਦਿਤਾ ਦਿਖਾਇ ॥" ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਡੰਡਾ ਨਹੀਂ ਵੱਜ ਸਕਦਾ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਉ ਭੰਜਨੁ ਪਰਧਾਨੁ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਣੀ ਕਾਰ ਕਰਾਏ ॥
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥ ੩੬ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਚੰਹੁ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਜ ਹੈ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਕੇਵਲ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਝਾਇਆ । ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਟੇਜਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰ ਚਰਣ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਜਿਸ ਮੱਤ ਦੇ 'ਚਾਰੋ ਚਰਣ' ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਹੋਣ, ਉਸ ਵਿੱਚਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਚੰਹੁ-ਮੁਖੀ ਦੀਵਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ (ਤੱਤ ਗਿਆਨ) ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੋਤ ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੀਸਰੇ ਪੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਹੈ । ਦੋ ਪੱਖ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ 'ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ' ਦੇਰਾਨ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਧਾਂ ਦਾ ਤੀਰਥਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਬੈਰਾਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ । ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਮੋਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਸਮਝਦਾਰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ । ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ, ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਭੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਜੋ ਇਸੇ ਬਾਣੀ 'ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ' ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । "ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ" ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਲਝਾਇਆ । ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਾ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਲਝਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਭਾਵ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ, " ਪ੍ਰਥਮੇ ਤਿਆਗੀ, ਹਉਮੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ਦੁਤੀਆ ਤਿਆਗੀ, ਲੋਗਾ ਰੀਤਿ ॥ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਤਿਆਗਿ, ਦੁਰਜਨ ਮੀਤ ਸਮਾਨੇ ॥ ਤੁਰੀਆ ਗੁਣ, ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਪਛਾਨੇ ॥" ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਰਸਤਾ (ਰੀਤ) ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਚੱਲ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਦਿਸਾ ਹੀਣ ਹੋਇਆ ਰਸਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੋਗਾ ਰੀਤ, ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਉਤੇ ਜੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ 'ਰਜੋ-ਤਮੋ-ਸਤੋ' ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਭੀ ਲਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਤਾਂ ਸਤੋ-ਗੁਣ ਬਿਰਤੀ ਜਾਂ ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਅਧੂਰੇ, ਅਸਫਲ ਅਤੇ ਬੇ-ਅਰਥ ਹਨ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘੜਨਾ ਪੈਣਾ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੱਸ ਕੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤੰਬਲੀ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਬ-ਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਸ ਉਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ।

ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਭੇਖ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚਲੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ ਖੱਪਰ ਕੜਾਸਣ ਬਿਭੂਤ ਆਦਿ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ। ਹੁਣ ਤੀਸਰੇ ਗੋਤ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਦਿਖਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਉਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾ ਕੇ, ਸੁਧਾਰ ਹਿਤ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ "ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ" ਵਿੱਚੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਧਨ ਹੀ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ :-

"ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾਂ, ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾਂ, ਵਿਣੁ ਭਾਣੈ, ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ"

ਭਾਵ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋਗ-ਮੱਤ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਦਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਤਿੰਨੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ 'ਨਾਮ-ਦਾਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਮਨ ਅਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਸ 'ਨਾਮ-ਦਾਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ' ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਸੁਤੇ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੁਰਤ ਹੁਣ ਨਾਮ-ਰਸ (ਗਿਆਨ-ਰਸ) ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਧਾਰ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤ ਜੋੜੀ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਦਰਗਾਹ (ਪਰਲੋਕ) ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਇੱਜਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਰਭੈ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਹਮਰਾ ਭਰਮੁ ਗਇਆ ਭਉ ਭਾਗਾ ਹੈ ॥" ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚਲੇ "ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ, ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ। ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ, ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥" ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਐਸਾ ਗੁਰਮੁਖ, ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਕੋਈ ਭੀ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਭੇਦ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲੀ ਗਣਤ ਮਿਟਾਵੈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥ ੩੭ ॥"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਸਾਸਤ੍ਰ-ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ-ਬੇਦ' ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 'ਸਾਸਤ੍ਰ' ਲਫਜ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜਾਂ ਸਾਸਤ ਰੱਖਣਾ। ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਯਾਦ-ਦਾਸਤ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਗੱਲ ਨੂੰ

ਸੁਣਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ 'ਸਮਝ' ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬਣਕੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਤਾਈ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ-ਦਾਸ਼ਤ ਦਾ ਹੀ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਤੀਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ 'ਬੇਦ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਗਿਆਨ' ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗੁੰਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਬੇਦ' ਰੱਖਿਆ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗੁੰਥ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ' ਵਿੱਚ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਗੁੰਥਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਵਾਚ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰ ਕੇ, ਮੌਕੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਨਵਾਂ 'ਗੁੰਥ' "ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ" ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਸਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। "ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸਮਝ (ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ) ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ (ਬੇਦ) ਗਿਆਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਅਤੇ ਸੁਰਤੀ ਇਸ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ (ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ) ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਘਟ ਵਿਚਲੇ ਘਟ(ਹਿਰਦੇ) ਅੰਦਰ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਘਟ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਭੇਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਇਕੋ 'ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਾਨਵ-ਜਾਤ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰ-ਭਾਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇਸ ਕਦਰ ਪ੍ਰਬਲ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪੈਂਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਣ ਤੱਕ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਰਮ-ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਲੇਖੇ ਦੀ ਮਨੋਤ (ਗਣਤ) ਦਾ ਭਰਮ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ :-

"ਲੇਖਾ ਛੇਡਿ ਅਲੇਖੈ ਛੁਟਹ ਹਮ ਨਿਰਗੁਨ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੀ" (ਪੰਨਾ ੭੧੩) ਜਾਂ
 "ਆਸਕੁ ਏਹੁ ਨ ਆਖੀਐ, ਜਿ ਲੇਖੈ ਵਰਤੈ ਸੋਇ" (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਅਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਖਸਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਨ-ਮਤੀਆਂ ਦੇ ਕੁ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਭਰਮ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਰਮੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਘਾਲ ਨ ਪਵਈ ਥਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮਨੁਆ ਅਤਿ ਡੋਲਾਇ ॥ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ, ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬਿਸੀਅਰੁ ਡਸੈ ਮਰਿ ਵਾਟ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘਾਟੇ ਘਾਟ ॥ ੩੮ ॥

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਮਨ-ਮੋਤੀਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਭਰਮ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੋਤ ਵਿੱਚ ਪਏ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । "ਜਗੁ ਕਉਆ ਮੁਖਿ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨੁ ॥ ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਝੂਠੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਾਜੁ ਲਗਗੁ ਨਿਦਾਨਿ ॥ ਆਪਿ ਨ ਬੂਝੈ, ਲੋਕ ਬੁਝਾਵੈ ॥ ਮਨ ਕਾ ਅੰਧਾ, ਅੰਧੁ ਕਮਾਵੈ ॥ ਦਰੁ ਘਰੁ ਮਹਲੁ ਠਉਰੁ ਕੈਸੇ ਪਾਵੈ ॥ ਹਰਿ ਜੀਉ ਸੇਵੀਐ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਜਿਸਕੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਨੀ ॥ ਤਿਸੁ ਠਾਲਿ ਕਿਆ ਚਲੈ ਪਹਨਾਮੀ..... ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਨਿਆ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ ॥ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਨਿਆ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਨਿਆ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ॥" (ਪੰਨਾ ੮੩੨-੮੩੩)

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਦ ਕਾਸ਼ੀ-ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਮੱਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਤਾ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਮੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਵੱਧ ਗਈ । ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਮਾਲੂਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ 'ਕਉਆ' ਕਾਲਾ ਗਿਆਨ (ਭਰਮ ਗਿਆਨ) ਮੰਨ ਕੇ, ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੁੰਚ-ਗਿਆਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਹੁਣ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਗਿਆਨ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਨਾ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਾ ਬਦਲ ਦੇਵੇ ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ ਗਿਆਨ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਗਿਆਨ ਮਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਅੰਦਰਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਗਿਆਨ ਨੇ ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ । ਮਨ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਇਸ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਬਾਣ ਦੀ ਮੁੱਖੀ ਅਜੇ ਮਨ ਦੀ ਭਰਮ-ਰੂਪੀ ਕਵਚ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ

ਸਾਰੇ ਹੀ ਗਿਆਨ, ਭਰਮ-ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ (ਚੁੱਚ-ਗਿਆਨੀ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ 'ਸੱਚ' ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ! ਹਰ ਕੋਈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ, ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸੱਚ ਸੰਸਾਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕਤ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਲਗਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਦੀ ਐਨਕ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤਾਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਢਕਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਸਾਜ ਕੇ ਸੱਚ ਨੇ ਛੁੱਪ ਜਾਣ ਦੀ ਠਗੋਰੀ ਰਚੀ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੀ ਐਨਕ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਾਈ ਹੈ । "ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥" ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਤਰਕਾਂ ਅੱਗੇ ਛਲਣੀ-ਛਲਣੀ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਆਵਾ-ਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਕਰਮ ਜਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਨਿਸਫਲ, ਬੇਅਰਥ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੇਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ । ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੋਈ ਭੀ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਜਾਂ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬਦਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਨੇਕ-ਕੰਮ ਫਲਦਾਇਕ ਅਤੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਘਾਲ ਬਾਈਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਨ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਹੀ ਬੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਇਸ ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਗਿਆਨ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਕਿ ਇਸ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚੋਂ, ਮਨ-ਬੁੱਧੀ ਰੋਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ । ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮਨ ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮਨ ਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਸਗੋਂ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਪਦਾਰਥ (ਜ਼ਹਿਰ) ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੇ-ਚੈਨੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ

ਕਬਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :- "ਜਿਉ ਪਾਵਕ ਈਧਨਿ ਨਹੀਂ ਧ੍ਰਾਪੈ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕਹਾ ਅਘਾਈ
॥"(ਪੰਨਾ ੬੨੨)

ਇਹਨਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੱਖਣਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧ-ਵਾਟੇ ਹੀ ਕਾਲ ਨੇ ਗੁਸ ਲੈਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜਿਸ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕ ਜਮ ਦੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸੱਪਣੀ ਦੇ ਡੰਗ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਅਧ-ਵਾਟੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ-ਜਨੋ, ਜਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਆਪਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਗ਼ੈਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਹੀ ਘਾਟੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ ॥ ਅਵਗਣ ਮੇਟੈ ਗੁਣਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥
ਮੁਕਤਿ ਮਹਾ ਸੁਖੁ ਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਦੇ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ॥
ਤਨੁ ਹਟੜੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ॥ ਨਾਨਕ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰਾ ॥ ੩੯ ॥

ਜਿਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਸ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਾਰੇ ਅਵਗੁਣ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਜੋਤ-ਸਰੂਪ) ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸੁੱਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸੱਚ ਦੇ ਧੜੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਲਵੇ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਧੜਾ ਤਾਂ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਾਲਾ ਧੜਾ ਹੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ ਕਰਦਾ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਚਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਕੋਠੜੀ (ਹੱਟੀ-ਦੁਕਾਨ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨ ਵਪਾਰੀ ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅਮੁੱਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਮੁੱਲ ਹੀ ਵਰਤਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਪਾਰੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨਾਂ ਨਾਮ ਧਨ ਇਹ ਖਰਚ ਕਰਦਾ,

ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਧਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਧਨ ਦਾ ਖਰਚ ਕਿਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਪਲਾਈ ਭੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਪਲਾਈ ਚਾਲੂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸਦਾ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਮਜਬੂਰੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਧਿਓ ਸੇਤੁ ਬਿਧਾਤੈ ॥ ਲੋਕਾ ਲੂਟੀ ਦੈਤ ਸੰਤਾਪੈ ॥
ਰਾਮ ਚੰਦਿ ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ ਰਾਵਣੁ ॥ ਭੇਦੁ ਬਭੀਖਣੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਇਰਿ ਪਾਹਣੁ ਤਾਰੇ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਸ ਉਧਾਰੇ ॥ ੪੦ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬੇੜੀ ਜਾਂ ਜਹਾਜ ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੇਤੁ' (ਪੁੱਲ) ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਬੇੜੀ (ਕਿਸਤੀ) ਜਾਂ ਜਹਾਜ ਤੱਕ ਹੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਜਹਾਜ ਡੁੱਬਦੇ ਭੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਡੁੱਬ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਹਾਜ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਡੁੱਬ ਭੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ ਲਈ ਹੋਰ ਭੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਹਵਾ ਸਮਾਨ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੀ ਭਵ ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ ਨੂੰ ਲੈ ਡੁੱਬਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਪੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ, ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤਾਰਨ-ਹਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਹਵਾ ਦਾ ਦਬਾਉ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪੁਲ (ਸੇਤ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪੁਲ ਕਦੇ ਭੀ ਡੁੱਬਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਐਸਾ ਭਾਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਵਰਤ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਦਾ ਲੈਵਲ ਇਤਨਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਰੂਪੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪੁਲ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਰੋਲਾ-ਰੱਪਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੂੜ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਪਟ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਰਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਲੈਵਲ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪੁਲ ਫਿਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਦੁੱਖੀ ਹੋਏ ਲੋਕ, ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਲੋਕਾ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਮਨ-ਰੂਪੀ ਰਾਵਣ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸਰੀਰ ਸਰੋਵਰ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪੁਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਆਦਿ ਗੁਰਮੁਖ (ਸਾਚ

ਸ਼ਬਦ) ਮੁਕਤ-ਦੁਆਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਾ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਅ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਇਸੇ ਮੁਕਤ ਦੁਆਰ ਰਾਹੀਂ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । "ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ" ॥

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਸਰੀਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਉੱਥਲ ਪੁੱਥਲ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਵਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਉਜੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਵਗੁਣ ਰੂਪੀ ਦੈਤਾ ਉਤੇ ਚੰਡੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਰੂਪੀ ਗਿਆਨ ਖਤਗ ਦੇ ਪਰਹਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਗਦਾ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਵਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਘੜੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮਨ (ਚੰਦ) ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੂਰਜ-ਵੰਸ਼ੀ ਰਾਮ (ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ) ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਚੰਦਰਮੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੂਰਜ (ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ) ਮੱਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਕਿ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਭਾਅ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਅਹਿ ਰਾਵਣ" ਆਖਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ "ਰਾਜਾ ਰਾਮ" ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, "ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ॥" ਸਬਦੁ ਭਾਖਤ ਸਸਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰਾ ॥ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ॥" ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮ-ਨਾਮ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ 'ਤਤ ਗਿਆਨ' ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੈ । "ਅਹਿ ਰਾਵਣ" ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅੰਹ ਬੁਧਿ' ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੀਆ ਹੋਇਆ "ਮਨ" । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਥੇ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । "ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਕਾ ਬੋਲਣਾ, ਹੋਵੈ ਕਿਤੈ ਪਰਬਾਇ ॥ ਓਇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭਰੇ ਭਰਪੂਰੁ ਹਹਿ ਓਨਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ ॥"..... "ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਗੜੁ ਕੋਟੁ ਹੈ, ਸਭਿ ਦਿਸਤਰ ਦੇਸਾ ॥ ਆਪੇ ਤਾੜੀ ਲਾਈਅਨੁ ਸਭ ਮਹਿ ਪਰਵੇਸਾ ॥" ਜਿਸਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਦ ਕਿਸੇ ਗੜੁ-ਕੋਟ (ਕਿਲੇ) ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ (ਪਟਨ) ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਰਚਨਾ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦੇ ਅਰਥ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਜ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ 'ਅਰਥ ਭਾਵ' ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਅਰਥ ਕਰ ਲਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ-ਭਾਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਏ । ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਅਰਥ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਅੰਦਰਲੇ ਸਰੀਰ(ਹਿਰਦੇ- ਮਨ) ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਭਰਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ, ਜਿਵੇਂ "ਰੋਵੈ ਰਾਮੁ ਨਿਕਾਲਾ ਭਇਆ ॥ ਸੀਤਾ ਲਖਮਣੁ ਵਿਛੁੜਿ ਗਇਆ ॥"

ਇਥੇ ਰਾਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਰੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀਤਾ ਤੇ ਲਖਮਣ ਦਾ ਵਿਛੁੜ ਜਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਸੀਤਾ ਤੇ ਲਖਮਣ ਰਮਾਇਣ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ । ਵਿਛੋੜਾ ਤਾਂ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾਜਾਂ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ । ਪਰ ਭਰਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਠੋਕਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ, ਸਗੋਂ ਅੰਨੇ ਵਾਹ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿੱਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਸ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰੀ ਰਾਮ-ਕਥਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜ ਦਿਤੇ । ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਰਾਮ ਤਾਂ, " ਸਭੈ ਘਟ, ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ, ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ, ਕੇ ਬੋਲੈ ਰੇ ॥" ਹੈ ।

ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਹੋਰ ਜਿਆਦਾ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਸੁਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅਵਤਾਰ ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਤ ਹਨ । ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਲੋਕ ਮਾਲਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮ ਰਾਮ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਰੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ "ਹਿੰਦੂ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਉਚਰੈ" ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਦੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ' ਕਹਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਬਦ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਜੋਰ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਰਾਮ-ਰਾਮ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ 'ਹਿੰਦੂ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਹਿਕੇ ਹੀ ਭਗਤ ਕਹਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰੇਬ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਆਖਦੇ ਹਨ । 'ਰਾਮ' ਕਹਿਣ ਦੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਕਹਨ ਮਹਿ ਭੇਦੁ ਹੈ, ਤਾ ਮਹਿ ਏਕੁ ਬਿਚਾਰੁ ॥ ਸੋਈ ਰਾਮੁ ਸਭੈ ਕਹਹਿ ਸੋਈ ਕਉਤਕਹਾਰ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਮ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਾਮ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਹੈ । ਉਂਝ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਮ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਵਾਸੀ ਰਾਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਥਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਉਤਕ ਵਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਰਾਮੁ' ਦਾ ਕਥਨ ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਕਤ (ਬੰਨ੍ਹ) ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਇਸੇ ਰਾਮ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਮਨ ਨੂੰ ਰਾਮ ਕਥਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਭਨਾਂ ਪਾਸਿਆ ਤੋਂ ਘੇਰ ਕੇ ਇਕ

ਜਗ੍ਹਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਕਉਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਰਾਮ ਕਹਿਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪ ਧੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਵਿਧੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :-

"ਰਾਮ ਜਪਉ ਜੀਅ, ਐਸੇ ਐਸੇ ॥ ਧੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜਪਿਓ ਹਰਿ ਜੈਸੇ ॥ ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਭਰੋਸੇ ਤੇਰੇ ॥ ਸਭੁ ਪਰਵਾਰੁ ਚੜਾਇਆ ਬੇੜੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਹੁਕਮੁ ਮਨਾਵੈ ॥ ਇਸ ਬੇੜੇ ਕਉ ਪਾਰਿ ਲਘਾਵੈ ॥੨॥ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਐਸੀ ਬੁਧਿ ਸਮਾਨੀ ॥ ਚੂਕਿ ਗਈ ਫਿਰਿ ਆਵਨ ਜਾਨੀ ॥ ੩ ॥ ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਭਜੁ ਸਾਰਿਗਪਾਨੀ ॥ ਉਰਵਾਰਿ ਪਾਰਿ ਸਭ ਏਕੇ ਜਾਨੀ ॥ ੪ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੭)

ਜਿਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦਾ ਕਥਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ 'ਸੁਖਮਨੀ' ਵਿੱਚ "ਸਭ ਤੇ ਉਤਮ, ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ" ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਨਾਰਦ ਧੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਥਨ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਦਸਰਥ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਮ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਇਤਨੀ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੇਵਲ, ਪਿਛਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਸਮਰਪਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੀਏ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਜਿਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਲੰਕਾ ਅਹਿ ਰਾਵਣ ਬਭੀਖਣ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਆਦਿ, ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਲੰਕਾ', ਕੰਚਨ ਰੂਪੀ ਦੇਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ। 'ਰਾਮ ਚੰਦ' ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ। 'ਅਹਿ ਰਾਵਣ' ਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ। 'ਬਭੀਖਣ' ਚਿੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ। 'ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਮਨ' (ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਬੀਜ) ਦੇ ਫਾੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮਨ ਜਾਂ ਦੋ ਚਿੱਤ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ-ਸਾਗਰ 'ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪੀ ਲੰਕਾ' ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਿਆ ਹੋਇਆ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਕਰਣ 'ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ' ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਹੈ। ਬਭੀਖਣ 'ਚਿੱਤ' ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਨੇਕ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਨਿਜੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਦਾ ਹੀ ਬੁਰਾਈ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੇ ਹੀ ਆਖੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚਿੱਤ ਦੀ ਵੇਟ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੇ-ਬਸ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਬੈਠਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਜਾਂ ਨਜਾਇਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਚਿੱਤ ਗੁਪਤ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, "ਮਨ ਮਹਿ ਆਪ" ਕਹਿਣ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਸੇ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

"ਰਾਮ ਚੰਦਿ ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ ਰਾਵਣੁ । ਭੇਦੁ ਬਭੀਖਣ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ ॥"

ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਵਣ' ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਅਹਿ ਰਾਵਣ' ਲਫਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। 'ਅਹਿ ਰਾਵਣ' ਦਾ ਤਾਂ ਲੰਕਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਤਾਂ ਰਾਵਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਅਨ-ਮੱਤੀਆਂ ਨੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਧੂਅ-ਘੜੀਸ

ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਕਥਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸਮਝਦਾਰ ਲੋਕ ਮਿਥਿਹਾਸ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਮੂਰਖ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ "ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ" ਅੱਕਥ ਕਥਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਭੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੁਣ ਲੈਣੀ ਤੇ ਝੱਲ ਲੈਣੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਸੁਨੀ ਨ ਜਾਈ ਸਚੁ ਅਮ੍ਰਿਤ ਕਾਥਾ ॥ ਰਾਹਿ ਕਰਤ ਝੂਠੀ ਲਗਿ ਗਾਥਾ ॥" ਮਨਮੁੱਖ ਤਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਖਾਹ-ਮ-ਖਾਹ ਸੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੱਚ ਸੁਣਨਾ ਤਾਂ ਉਲੂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। "ਸਹਜ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਅਤਿ ਮੀਠੀ ॥ ਵਿਰਲੈ ਕਾਹੂ ਨੇੜਹੁ ਡੀਠੀ ॥ ਗੁਰਜ ਕਥਾ ਇਹ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ॥" (ਪੰਨਾ ੭੩੯)

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਹੀ ਇਕ ਅਕਥ ਕਥਾ, 'ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ' ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਹਰਿ ਕੀਆ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ ਗੁਰਿ ਮੀਤਿ ਸੁਣਾਈਆ" ਭਾਵ ਝਗੜਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਹ ਹਰਿ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰ ਸਬਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੇ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਇਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਕੂਟਨੁ ਸੋਇ ਜੁ ਮਨ ਕਉ ਕੂਟੈ ॥ ਮਨ ਕੂਟੈ ਤਉ ਜਮ ਤੇ ਛੂਟੈ ॥" (ਪੰਨਾ ੮੭੨)

"ਰਾਮ ਚੰਦਿ ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ ਰਾਵਣ" ਦਾ ਭੀ ਅਰਥ, ਮਨ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੈਲ ਉਤਾਰ ਦੇਣ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। "ਭੇਦੁ ਬਭੀਖਣ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ" ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਜਦ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਬੇ-ਬਸ 'ਚਿੱਤ' ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਪਰਚਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮਨ (ਅਹਿ ਰਾਵਣ) ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਮਿਲ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਘਰਦਾ ਭੇਤੀ ਲੰਕਾ ਢਾਏ' ਵਾਲੀ ਅਖਉਤ ਸੱਚੀ ਹੋ ਗਈ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਇਰਿ ਪਾਹਣ ਤਾਰੇ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਸ ਉਧਾਰੇ ॥"

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਇਸ (ਮਨ) ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਨੂੰ

ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਕੇ ਨਾਮ-ਨਿਧਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, " ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਾਇਆ ਖੋਜੈ ਹੋਰ ਸਭ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਈ ॥"....., "ਵਡਭਾਗੀ ਘਰੁ ਖੋਜਿਆ ਪਾਇਆ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥ ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਵੇਖਾਲਿਆ ਪ੍ਰਭੁ, ਆਤਮ, ਰਾਮੁ, ਪਛਾਨੁ॥"(ਪੰਨਾ ੭੫੭)

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਉਤੇ ਜੇ 'ਰਾਮ' ਲਿਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਅਕਲ-ਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋਂ ਤੇਤੀਸ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਇਥੇ ਤੱਕ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸੁਰਗ-ਨਰਕ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ । 'ਦੇਵਤਾ ਬਣਨਾ' ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬੁਰਾਈ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਨ ਦਾ ਰੁੱਕ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੀਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਫਾਸਲਾ (ਭਰਮ) ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਦੇਵਤੇ ਭੀ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, " ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ ॥ ਸੋ ਦੇਹੀ, ਭਜੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵ ॥" ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਤਾਂ ਆਪ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਭ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਮਾਣਸ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਬਣ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ, ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਪਲਟ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੇਤੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਦੇ ਸਫਰ ਲਈ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਨ ਕਿ ਕਦ ਸਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਈਏ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੂਕੈ ਆਵਣ ਜਾਣੁ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਣੁ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਪਛਾਣੁ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਸਿਫਤਿ ਸਮਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੰਧੁ ਨ ਪਾਇ ॥੪੧॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਮੱਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਭੀ ਹੋਣ ਪਰ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਆਵਾ -ਗਵਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । "ਜਿਨਿ ਜਪੁ ਜਪਿਓ, ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵਾ ਕੇ ॥ ਜਮ ਕੰਕਰ ਕਾਲੁ ਸੇਵਕ ਪਗ ਤਾ ਕੇ ॥ ਉਤਮ ਸੰਗਤਿ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਉਤਮ, ਜਗੁ ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ ਤਰਾਇਆ ॥"(ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਇ, ਜਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਭਾਇਆ ॥ ਤਿਸੁ ਕਉਣੁ ਮਿਟਾਵੈ, ਜਿ ਪ੍ਰਭਿ ਪਹਿਰਾਇਆ ॥"(ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜਪਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਦੀ ਮੱਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਮ-ਕਾਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਬਣਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੇ, ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਣ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਰਖਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਰ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਉਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਤੋਂ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਕਾਲ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੌਹਰੀ ਆਖ ਕੇ ਸਨਮਾਨਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ "ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਜਨੁ ਜੌਹਰੀ" ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਤਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। "ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਰਤਨੁ ਹੈ" ਜਿਸਦੀ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਹਰ ਇਕ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਗਿਆਨ (ਜੋਤ) ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਉਸ ਵਿੱਚਲਾ ਚਾਨਣ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ 'ਮੇਨ ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ' ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ "ਜਪੁ ਜੀ" ਵਿੱਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਜਿਆਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ, "ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਬਾਪਿ ਰਖੀ, ਧਰਮਸਾਲ ॥ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ, ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ, ਕੇ ਰੰਗ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ, ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ॥ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਸਚਾ ਆਪਿ, ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ ॥ ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ, ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥ ਕਚ ਪਕਾਈ, ਓਥੈ ਪਾਇ ॥ ਨਾਨਕ, ਗਾਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ ॥"

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਰਾਤਾਂ ਰੁਤਾਂ ਬਿਤਾਂ ਵਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਚਨਾ, ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚ ਕੇ, ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਲਈ ਦੇਹ (ਧਰਤੀ-ਧਰਮਸਾਲ) ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣਾ ਜੀਵ ਦੇ ਜੁੰਮੇ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਹੀਆਂ ਵਿੱਚ

ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਵਿਖ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ (ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿੱਚ) ਵਿਚਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ, ਜਿਹੜੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਹੋਣ । ਹੁਕਮੀ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਲੇਖਾ ਇਥੇ ਹੀ ਪਾੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ, ਲੇਖਾ ਵਾਚਣ ਦੀ ਲੋੜ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਤ-ਰੂਪੀ ਫੱਟੀ ਤੇ ਲੇਖਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸੱਚੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖ (ਪੰਚ) ਸੱਚੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕੱਚ ਪੱਕ, ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਅੱਗੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਹਾਉਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਧਿਆਨ, ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬੰਧਨ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਦਾ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਕੱਟ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਹੁਣ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਮਾਇਆ ਬੰਧਨ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਪਾਏ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੈ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਨਾਮਿ ਪਤਿ ਉਤਮ ਹੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੋਇ " ॥ ੪੨ ॥

'ਅਲੱਖ ਨਿਰੰਜਨ' ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਅਲੱਖ ਨਿਰੰਜਨ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਉਚਾਰ ਕੇ, ਉਸ ਨਿਰੰਜਨ (ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ) ਨੂੰ 'ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ' ਤੱਤ-ਗਿਆਨ, ਭਰਮ ਰਹਿਤ ਗਿਆਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਮ-ਨਿਰੰਜਨ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ

ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਘੜੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਦਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਪਤਿ (ਇੱਜ਼ਤ) ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ 'ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ, ਤਤ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਬਚਨ ਕਦੇ ਭੀ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਦਾ ਕਥਨ ਇਥੇ ਉਥੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੋਗ-ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਕਥਨ, ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਤਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਤਮ ਮੰਨੀ ਭੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮੱਤ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚਲਾ ਗਿਆਨ ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਭਰਮ-ਗਿਆਨ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗਲ ਭਵਨਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਉਂ ਕਹੀਏ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਗਲਤ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਐਸੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿ ਭੀ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਅੰਗ ਚਲਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਗਲਤ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ, ਉਸਦਾ ਖੰਡਨ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

"ਕਬੀਰ ਰੋੜਾ ਹੋਇ ਰਹੁ ਬਾਟ ਕਾ ਤਜਿ ਮਨ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ ਐਸਾ ਕੋਈ ਦਾਸੁ ਹੋਇ ਤਾਹਿ ਮਿਲੈ ਭਗਵਾਨੁ" ॥ ੧੪੬ ॥, "ਕਬੀਰ ਰੋੜਾ ਹੂਆ ਤ ਕਿਆ ਭਇਆ ਪੰਥੀ ਕਉ ਦੁਖੁ ਦੇਇ ॥ ਐਸਾ ਤੇਰਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਜਿਉ ਧਰਨੀ ਮਹਿ ਖੇਹ" ॥ ੧੪੭ ॥, "ਕਬੀਰ ਖੇਹ ਹੂਈ ਤਉ ਕਿਆ ਭਇਆ ਜਉ ਉਡਿ ਲਾਗੈ ਅੰਗ ॥ ਹਰਿ ਜਨੁ ਐਸਾ ਚਾਹੀਐ ਜਿਉ ਪਾਨੀ ਸਰਬੰਗ" ॥ ੧੪੮ ॥, "ਕਬੀਰ ਪਾਨੀ ਹੂਆ ਤ ਕਿਆ ਭਇਆ ਸੀਰਾ ਤਾਤਾ ਹੋਇ ॥ ਹਰਿ ਜਨੁ ਐਸਾ ਚਾਹੀਐ ਜੈਸਾ ਹਰਿ ਹੀ ਹੋਇ" ॥ ੧੪੯ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੨)

ਇਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰ ਵੇਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਚਾਰ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ (ਚਾਰ-ਚਰਣ) ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ

ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਹਿਲੀ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜੀ ਉਚੀ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੀ ਨਾਲੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਅੰਤਿਮ ਤੁਰੀਆ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ।

ਪਹਿਲਾ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨ ਜਦ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਈ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਰਸਤੇ ਦੇ ਰੋੜੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੋਖਣਾ (ਅਗਿਆਨੀ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋੜਾ ਬਣਾ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਭਗਤ ਸਮਝ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਇਤਨੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਧਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਰੋੜਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਖ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੋੜੇ ਵਿੱਚਲੇ ਅਵਗੁਣ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਵੇ ਕਿ ਰੋੜਾ ਬਣਕੇ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕਿਲਾ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੁਖ-ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕੁਗਿਆਨ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਤੇਥੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੈਥੋਂ ਠੋਕਰਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪਈ ਬਰੀਕ ਮਿਟੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ।

ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਰੋੜਾ-ਰੂਪ, ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰੀਕ ਖੋਹ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਵੇ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਲਵੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਰਜੇ ਗੁਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਤੋ-ਗੁਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਖੋਹ ਦੇ ਅਵਗੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝਣੇ ਪੈਣਗੇ । ਖੋਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਉਤਮ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਡਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਗੰਦਾ (ਮੈਲਾ) ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਵਧੀਆ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ-ਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਘਟਾ ਪਾ ਕੇ ਧਰਮੀ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਜੇ ਜਗਿਆਸੂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਖੋਹ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ਰੂਪ ਬਣਨ ਲਈ, ਤੀਸਰੇ ਸਲੋਕ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭੀ ਗਰਮ-ਸਰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਜਾਣਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਮੱਤ ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਜਬਾਨੀ ਕਲਾਮੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਸੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਨ-ਮੱਤੀਏ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕਹਿਕੇ ਖਹਿਤਾ ਛੁਡਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਰਿ ਜਨ ਨੂੰ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪ ਬਣਕੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਹਰਿ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ :- "ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਰਤਨੁ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਵਿਧਾ॥" ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਰਤਨ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨ-ਮੱਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਏ

ਹੋਏ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਗੁੱਥੀ (ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ) ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਨਾਂ ਚਾਰੇ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਵ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੰਝ-ਧਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਇਕ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨ ਤਾਂ ਕਦੇ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਜਦ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕਿਨਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ । ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਸਗਲ-ਭਵਨ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਦੀ ਬਾਹ, ਪਰਲਾ ਪਾਰ ਪਾ ਲੈਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

"ਕਵਣੁ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥ ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ ॥
ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਹੁ ਨਿਰਾਲੇ ॥ ਬੋਲੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਤੁਮ ਬਾਲੇ ॥
ਏਸੁ ਕਥਾ ਕਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰੁ ॥" ੪੩ ॥

ਪਿਛਲੀ ਚਰਚਾ ਦੌਰਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾਈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਹਰਿ ਕਾ ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਸਾਧ, ਹਰਿ ਜਨ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਭੀ ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਹਰਿ-ਜਨ ਕੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਂ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਖੁਦ ਕਰਤੇ-ਪੁਰਖ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੋਤਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਉਹ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੋਤਨ ਦੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ-ਇਕ ਵਿਧੀ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ।

"ਕਵਣ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥ ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ ॥" ਕਿ ਹੇ ਨਾਨਕ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਹੁਣ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੂਲ ਦੀ (ਜੜ ਦੀ) ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਮੱਤ ਬਾਰੇ ਭੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ (ਜੀਵ) ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਧੂ (ਖਿੱਚ) ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ । ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਭੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ ਜਿਸਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ 'ਅਦਭੁਤ' ਮੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ।" ਕਵਣ ਕਥਾ

ਲੇ ਰਹਹੁ ਨਿਰਾਲੇ । ਬੋਲੈ ਨਾਨਕ ਸੁਣਹੁ ਤੁਮ ਬਾਲੇ " ਅਜਿਹੀ ਕਿਹਤੀ ਕਥਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਮਝਦੇ - ਸਮਝਦੇ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਰਹੇ ਲਗਦੇ ਹੋ ।

"ਏਸੁ ਕਥਾ ਕਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰੁ ॥"

ਜਿਹਤਾ ਇਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇ ਭਾਵ ਉਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਈਏ, ਜਿਸ ਕਥਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਚਰਚਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਉਧੂ ਨੇ, ਜੋਗ-ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਜਿਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਕਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਬੀ ਚਰਚਾ ਦੌਰਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ (ਗਿਆਨ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗੀ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਅਕਬ-ਕਥਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਥਾ ਹੀ ਅਮਰ-ਕਥਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਨ ਕਰਕੇ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਜੋਗੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਤੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲਾ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਸਤੋਂ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਨਾ ਕਰਦੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਭੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਜੋਗ-ਮੱਤ (ਹਿੰਦੂ-ਮੱਤ) ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਦਮੀ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ "ਏਕ ਸੁਵਣ ਤੇ ਮੈਲ ਨਿਕਾਰਾ ॥ ਤਾ ਤੇ ਮਧੂ-ਕੈਟਵ ਤਨ ਧਾਰਾ ॥ ਦੁਤੀਆ ਸੁਵਣ ਤੇ ਮੈਲ ਨਿਕਾਰੀ ॥ ਤਾ ਤੇ ਭਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਇਹ ਸਾਰੀ ॥" ਭਾਵ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਕੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਲ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤੀ, ਜਿਸਤੋਂ ਮਧੂ ਕੈਟਵ ਨਾਉਂ ਦਾ ਦੌਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਸਰੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਲ ਕੱਢੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣੀ । ਇਹ ਕਥਨ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ । "ਹਰਿ ਸੋਇ ਰਹੇ ਸਜ ਸੈਣ ਤਹਾ ॥ ਜਲ ਜਾਲ ਬਿਕਰਾਲ ਬਿਸਾਲ ਤਹਾ ॥ ਭਇਓ ਨਾਭ ਸਰੋਜ ਭੇ ਵਿਸੁ ਕਰਤਾ ਸਰੁਤੀ ਮੈਲ ਤੇ ਦੈਤ ਰਚੇ ਜੁਗਤਾ ॥

ਤਿਨ ਦੇਖ ਲੁਕੇਮ ਡਰਿਓ ਹੀਅ ਮੈ ॥ ਜਗ-ਮਾਤ ਕੋ ਧਿਆਨ ਧਰਿਓ ਜੀਅ ਮੈ ॥" (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਭੀ ਦਰਜ ਹੈ)

ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰਕੰਡੇ-ਪੁਰਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਕੰਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਰਚੀ ਗਈ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੋਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਠੀਕ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲਤ ਕਿਹੜੀ, ਗਲਤ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਵਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਨੋਂ ਪੁਰਾਣ ਹਿੰਦੂ-ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿਆਦਾ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮਨ-ਮੱਤੀਆਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਆਦਲੇ ਰਸਦਾਇਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਨ ।

ਪਹਿਲੀ ਉਲਝਣ, ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਮਾਰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਇਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਹੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸਮਝਾ ਕੇ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਪ੍ਰਤਖ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੂਸਰਾ ਸਵਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਇਸਦਾ ਸਹੀ ਹੱਲ ਸਮਝਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ।

"ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥ ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲਾ ॥ ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ ॥

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਜਿਤੁ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰੀ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ ॥੪੪॥"

('ਵੇਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਨ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਧੂ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਟੋਚਨ ਕਰਕੇ ਖਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹਵਾ ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ, ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥ ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੇਇ ॥" ਅਥਵਾ "ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ, ਏਕੋਕ ਵਾਉ । ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥" ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਯੂ ਰੂਪੀ ਤੱਤ, ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਏਕੋਕ (ਏਕੋ+ਏਕ) ਕੇਵਲ ਇਕ

ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਪਸਾਉ (ਪਸੀਨਾ-ਨਮੀ) ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵਗਾ ਦਿਤੇ । ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਲ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ "ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ । ਇਹੀ ਗੱਲ "ਪਵਨ ਅਰੰਭ" ਕਹਿਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਜੀਵ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਨਾਲ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜ (ਬੰਨ੍ਹ) ਲਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ (ਧੁਰ ਕੀ ਮਤਿ) ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਧੁਰ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਨਿਜ-ਘਰ) ਮਾਇਆ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂ ਕੇ (ਖਿੱਚ ਕੇ) ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜਬੂਤ ਬੰਨ੍ਹ (ਗੰਢ) ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਦੀ ਕੁਟਲ-ਗੰਢ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁੱਟ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਮਝਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ; ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਦਾ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਕੱਟ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮਜਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ (ਪਕੜ) ਕੇ, ਗੁਰਮੁਖ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਸ਼ਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ (ਪਾਣੀ) ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ । ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਕਿ ਇਹ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ । ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚਲੀ ਘਾਟ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਤੱਕ ਹੀ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੱਕ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਜ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਸ਼ੀ-ਮੱਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ । ਕਾਸ਼ੀ-ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੁਅੱਛ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੁੱਧ-ਬਲ ਦੀ ਧੁੰਧਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚਲੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੀ । ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਅਵਗੁਣ ਦੱਸੇ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਸਕਦਾ (ਦੁਖ ਦੇ ਸਕਦਾ) ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (ਕ੍ਰੋਧ) ਸਮਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਆਉਣਾ ਗਿਆਨ ਦੀ (ਧਰਮ ਦੀ) ਅਣਹੋਂਦ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੰਡ - ਗਿਆਨ ਇਕ ਰਸ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਸਾਸ਼ਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧੀ ਸਨ ।

ਦੂਜਾ ਅਵਗੁਣ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਰਫ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਭਰਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਠੰਡੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬਰਫ ਵਾਗ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਇਥੇ

ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਰੰਗ ਅਤੇ ਇਕ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰੰਗ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੂਸਰੇ ਰੰਗ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰੰਗ (ਗਿਆਨ), ਆਪਣਾ ਰੰਗ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ, "ਕਬੀਰ ਸੰਤੁ ਨ ਛਾਡੈ ਸੰਤਈ, ਜਉ ਕੋਟਿਕ ਮਿਲਹਿ ਅਸੰਤ ॥ ਮਲਿਆਗਰੁ ਭੁਯੰਗਮ ਬੋਢਿਓ ਤ ਸੀਤਲਤਾ ਨ ਤਜੰਤ ॥" ਜਿਸਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਮਨਮੁਖ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ (ਸੰਤ) ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੱਪਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਚੰਦਨ ਦਾ ਰੁੱਖ, ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਤਲਤਾ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਰੰਗ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਭਰਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾ-ਲਾਪ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਸਮਝ ਲਈਏ। ਇਸਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਹਟਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਜਿਸਤੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਕੁਝ ਜਾਨਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਮੱਤ (ਵੇਲਾ) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਜੀਵ ਨੂੰ ਖਿਚ (ਧੂ) ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਬਾਬ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, 'ਦੇਹ ਧਾਰੀ' ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਗਿਆਨ-ਗੁਰੂ' 'ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ' 'ਪਵਣ-ਗੁਰੂ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ 'ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ' ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਪ ਖੁਦ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ "ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ ॥ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਯਹੁ ਹਮਾਰਾ ॥ ਨਮਸਕਾਰ ਤਿਸ ਹੀ ਕੇ ਹਮਾਰੀ ॥ ਸਕਲ ਪੁਜਾ ਜਿਨ ਆਪ ਸਵਾਰੀ ॥ ਸਿਵਕਨ ਕੇ ਸਿਵ ਗੁਨ ਸੁਖ ਦੀਓ ॥ ਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਪਲ ਮੇਂ ਬਧ ਕੀਓ ॥ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕੀ ਜਾਨਤ ॥ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕੀ ਪੀਰ ਪਛਾਨਤ ॥" ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ' ਤੋਂ ਕੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਇਉਂ ਹੈ, "ਸਤਿਗੁਰ ਨੋ ਸਭੁ ਕੋ ਵੇਖਦਾ ਜੇਤਾ ਜਗਤੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥ ਡਿਠੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜਿਚਰੁ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰੇ ਵੀਚਾਰੁ ॥" ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਧਾਰ ਲੈਣੀ, ਮਨਮੁਖਾਂ ਵਾਲੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਭੀ ਸਰੀਰ (ਦੇਹ) ਨੂੰ ਸਰਬ-ਉਚਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਰਮ ਹੀ ਤੋਤਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ 'ਸਰੀਰ' ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਧਾਰਨਾਂ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋਤਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜਿਤਨੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਂਦੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਪਰ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸਮਝੋ-ਸਮਝਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪਿੱਛਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ਢਾਈ-ਪੱਠੇ - ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾ ਵਿਆਕੁਲ ਹਨ।

ਗੱਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਚਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ" ਕਹਿਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਮਨ ਅੰਦਰਲਾ ਅਗਿਆਨ(ਅੰਧੇਰਾ) ਕੱਟ ਕੇ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾ ਤਾਂ ਦਿਤਾ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ (ਉਪਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪ' ਗਿਆਨ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਹ, 'ਵਾਯੂ-ਤੱਤ' ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਟੋਪ-ਰਿਕਾਰਡ' ਭੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੰਮ (ਸਿਹਯੋਗ) ਕੇਵਲ 'ਜੰਤਰ' ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਅਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਕਬੀਰ ਜੋ ਹਮ ਜੰਤੁ ਬਜਾਵਤੇ, ਟੂਟਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਰ ॥ ਜੰਤੁ ਬਿਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਰੈ ਚਲੇ ਬਜਾਵਨਹਾਰ ॥"(ਪੰਨਾ ੧੩੬੯)

ਇਸਤੋਂ ਹਟਕੇ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਹੈ ਉਸ ਚੇਲੇ (ਸਿੱਖ) ਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ

ਸੁਰਤ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਰਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ) ਦੌਰਾਨ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕੁਝ ਭੀ ਲਾਭ, ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ (ਜੀਵ-ਆਤਮਾ) 'ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਚੇਲਾ' ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੁਣਨ ਵੇਲੇ 'ਸੁਰਤ' ਉਹ ਟੋਪ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਰਿਕਾਰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੰਮ (ਰੋਲ) 'ਟੋਪ ਰਿਕਾਰਡਰ' ਵਜੋਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ 'ਨਿਰਾਕਾਰ-ਗੁਰੂ' ਦਾ 'ਨਿਰਾਕਾਰ-ਸੁਰਤ' ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜੋ ਕਿ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ 'ਸਦੀਵੀ' ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹਨ। ਇਹੀ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਅੰਦਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਉਸਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਸੋਝੀ ਮਿਲਣ) ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

"ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ"

ਇਹ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲੇ ॥" ਨਿਰਾਲੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਖੇਡ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ 'ਅਫੁਰ' ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿਣਾ। ਜੋਗੀ ਭਾਵੇਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਹੀ 'ਨਿਰਾਲੇ-ਰਹਿਣਾ' ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀ ਇਹ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਬਲੱਗ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਤੱਕ ਹੀ ਮਨ, 'ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਐਸੀ ਕਥਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਮਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਅਕਥ - ਕਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਇਸਦਾ ਭੋਗ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭੋਗ ਤਾਂ ਉਸੇ ਕਥਾ ਦਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਥਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਅਕਥ-ਕਥਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਐਸੀ ਕਥਾ

ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਇਹ ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਦੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਕਥ-ਕਥਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ 'ਨਿਰਾਲੇ' ਰਹਿ ਸਕਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੱਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਇਹ ਕਥਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ "ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ" ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਕਿਵੇਂ ਮੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਲਈ (ਸਮਝ ਲਈ), ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਉਮੈ ਅਗਨੀ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਭਾਵ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਤਪਦਾ ਕੜਾਹਾ ਠੰਡਾ ਸੀਤਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਆਵਣ ਜਾਣੁ ਰਹਿਓ ॥ ਤਪਤ ਕੜਾਹਾ ਬੁਝਿ ਗਇਆ, ਗੁਰਿ ਸੀਤਲ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ॥" (ਪੰਨਾ ੧੦੦੨)

"ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਗਰਬੁ ਜਾਇ ਸੁ ਕਵਣੁ ਆਹਾਰੁ ॥

ਰਿਵੈ ਕਾ ਘਰੁ ਮੰਦਰੁ ਅਗਨਿ ਪਿਰਾਹਨੁ ॥ ਕਵਨ ਗੁਫਾ ਜਿਤੁ ਰਹੈ ਅਵਾਹਨੁ ॥

ਇਤ ਉਤ ਕਿਸ ਕਉ ਜਾਣਿ ਸਮਾਵੈ ॥ ਕਵਨ ਧਿਆਨੁ ਮਨੁ ਮਨਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥੪੫॥"

ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈ ਸੀ । ਜੋਗ-ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜਿਹੜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾਈ, ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਟੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੇ । ਮਨ ਸੁੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਰੀਰਕ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸਰੀਰਕ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜੋਗੀ ਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦੇ ਰਹੇ । ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਹੀ ਬਲ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਰਸਤਾ ਭਰਮ ਦੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ । ਜਿਸਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ । ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਗੁਰਮੁਖ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਹਰਿ ਕੇ ਮਾਰਗ' ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁ ਪਤਾ ਮਿਲ ਸਕੇ । ਇਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਪੁਛਿਆ ਸੀ "ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗੁਰਿ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ॥" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨਾਮੁ ਦੀ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ

ਜਾਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ।

ਪਿਛਲੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੁਣ ਜੋਗੀ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕੁਝ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਭੰਬਲ-ਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦਾ ਸਮਝਾਠ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ "ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ" ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ "ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ" ਹੀ ਸਾਰ ਖਾਣ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋਗੀ ਲਫਜ਼ 'ਮੈਣ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ 'ਸਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਂਝ ਤਾਂ 'ਸਾਰ' ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਅਰਥ ਇਸਦਾ 'ਲੋਹਾ' ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਾਲਾਂ ਕਿ 'ਸਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਲੋਹਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਕਾਸ਼ੀ-ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਸਾਰ' ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਲੋਹਾ ਕਿਉਂ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬੇਦ-ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਚੰਡੀ' (ਸਬੁੱਧ) ਦਾ ਸਰੂਪ ਗਿਆਨ-ਖੜਗ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗਿਆਨ-ਖੜਗ, 'ਤੱਤ ਗਿਆਨ' ਜਾਂ 'ਸਾਰ-ਗਿਆਨ' ਸਰੂਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਸਚ ਕੀ ਕਾਤੀ ਸਚੁ ਸਭੁ ਸਾਰੁ ॥ ਘਾਤਤ ਤਿਸ ਕੀ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥ ਸਬਦੇ ਸਾਣ ਰਖਾਈ ਲਾਇ ॥ ਗੁਣ ਕੀ ਬੇਕੈ ਵਿਚਿ ਸਮਾਇ ॥" ਭਾਵ ਕਿ ਸੱਚ-ਰੂਪੀ ਕਾਤੀ (ਤਲਵਾਰ) ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚ-ਰੂਪੀ 'ਸਾਰ' ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਤਲਵਾਰ (ਬੁੱਧੀ) ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ । ਸੱਚੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੱਚ ਕੀ ਕਾਤੀ' ਉਹ ਭਗਉਤੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੱਤ (ਗੁਰਮਤਿ) ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਨਮੱਤ ਵਿਚਲੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ । ਜਿਸ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰਸਤਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿੱਚ ਰੁਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਰਿ ਕੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨ (ਸਮਝਣ) ਨਾਲ ਸਚ-ਖੰਡ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।

'ਇਸ ਸੱਚ ਕੀ ਕਾਤੀ' ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ 'ਸਾਰ' ਲੋਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ 'ਤਲਵਾਰ' ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਸ 'ਸਾਰ' ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਇਥੇ ਲੋਹਾ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ

'ਸਚ ਕੀ ਕਾਤੀ' ਉਸ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਮੁ:੧: ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅੰਹਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੇ ॥ ਤਸਕਰੁ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦਿ ਸੰਘਾਰੇ ॥

ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਲੈ ਮਨ ਸਿਉ ਲੂਝੈ ਮਨਸਾ ਮਨਹਿ ਸਮਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਮ:੩: ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਪੰਚ ਦੂਤੁ ਸੰਘਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਗੈ ਸੋਇ ॥

ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਮਨੁ ਤਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪ ੧੪)

ਮ:੫: ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਨਾ ਦੂਤੁ ਮਾਰੇ ਕਰਿ ਧਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰ: ੧੦੭੨)

ਭਗਤਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾ ਨੇ ਕਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰਾਜ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮਾਇਆ-ਧਾਰੀ ਲੋਕ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਭੀ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਤਰਾਨਾ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜੁਝ ਜਾਣਾ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਝੂਠ ਨਾਲ ਝੂਠ ਲੜ ਮਰ ਕੇ ਕੋਈ ਜਿੱਡਾ ਮਰਜ਼ੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਮਰਦ ਬਣਿਆ ਫਿਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਉਸ ਦਾ 'ਹੰਕਾਰ' ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਦਸ਼ਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ "ਰਾਜੂ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ ॥" ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤਿ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇਤਾ' ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਸ਼ਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਹੀ ਲੜਦੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਤਨੀ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੜੋਕੇ 'ਮਹਾਂ-ਮੁਰਸ਼ਾਂ', 'ਗੁਰੂਆਂ' ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਸੰਸਾਰੀ ਸੋਚ ਨੇ 'ਸੱਚ ਕੀ ਕਾਤੀ' ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ (ਤਲਵਾਰ) ਸਮਝ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ 'ਸਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਲੋਹਾ ਹੀ ਕਰ ਲੈਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰਸਤਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਹਨਾਂ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਮੁਖ ਮੰਨ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਮੁੱਲ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਲ

ਵਾਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ "ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ", ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿਆਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ "ਪਰਮੁਖ ਕਰਣ ਸਭ ਭੈਅ ਹਰਣ ਨਾਮ ਚੰਡਕਾ ਜਾਸ ॥ ਰਚੋ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਤੁਅ ਕਰੋ ਸਬੁੱਧ ॥" ਇਥੇ ਚੰਡੀ ਦਾ ਅਰਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਗਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੈਅ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਿਰਭੈਅ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਇਸ਼ਾਰਾ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਵੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਕਾਤੀ' ਸਬੁੱਧ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਗਿਆਨ-ਖੜਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰੇ-ਕੁੰਟਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅੱਗੇ ਝੁਕਾਇਆ। ਇਹੀ ਗਿਆਨ ਖੜਗ 'ਪੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ' ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਦ ਵਜੋਂ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਜੇ ਇਸ ਫੁਰਮਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, "ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ, ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ ॥ ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨ, ਛੁਤੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵੈ ॥ ਮਤਿ ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਖੜਗਿ ਜੋਰਿ ਪਰਾਕੁਇ ਜੀਅ ਦੈ ॥ ਗੁਰਿ ਚੇਲੇ ਰਹਰਾਸਿ ਕੀਈ ਨਾਨਕਿ ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵੈ ॥ ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵੈ ॥" (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨ-ਖੜਗ', 'ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਮੱਤ', 'ਗੁਰਮਤਿ' ਜਿਹੜੀ ਕੀ ਜੀਅ (ਜੀਵ) ਵਾਸਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਇਆ ਹੀ ਪਲਟ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਸੁਰਤ, ਮੱਤ, ਬੁੱਧ, ਮਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਘੜ ਕੇ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਗਿਆਨ ਖੜਗ, ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਜੀਵ ਦੀ 'ਆਤਮ ਕੀ ਰਹਤ' ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ (ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ) ਗੁਰਮੁਖ ਪਹਿਨਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇੰਨੀ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਈ 'ਗਿਆਨ-ਖੜਗ' ਅੱਜ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਰਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟਪਲੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵ ਅਨ-ਮੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੇਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ 'ਚਿਨ੍ਹਾਂ' ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਰਥਕ ਰੂਪ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ "ਚਿਨ੍ਹਾਂ" ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਕੱਲੇ (ਖਾਲੀ) ਭੇਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਭੇਖ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਭੇਖ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸਦੇ ਮਹਿਜ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

"ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਗਰਬੁ ਜਾਇ ਸੁ ਕਵਣੁ ਆਹਾਰੁ ॥
ਹਿਵੈ ਕਾ ਘਰੁ ਮੰਦਰੁ ਅਗਨਿ ਪਿਰਾਹਨੁ ॥ ਕਵਨ ਗੁਫਾ ਜਿਤੁ ਰਹੈ ਅਵਾਹਨੁ ॥
ਇਤ ਉਤ ਕਿਸ ਕਉ ਜਾਣਿ ਸਮਾਵੈ ॥ ਕਵਨ ਧਿਆਨੁ ਮਨੁ ਮਨਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥੪੫॥"

ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਉਲਝਣ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ ਖੁਰਾਕ ਦੱਸੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਠੰਡਾ (ਸ਼ੀਤਲ) ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ। ਐਸੀ ਗੁਫਾ ਭੀ ਕੋਈ ਦੱਸੋ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਜੰਮਣ - ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਲੁਕ ਜਾਈਏ। ਕੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਣਕੇ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮਾਏ ਜਾਵੇ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਇਹ ਸਭ ਵਸਤਾਂ ਕੀ ਹਨ।

"ਹਉ ਹਉ ਮੈ ਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ ॥ ਦੂਜਾ ਮੇਟੈ ਏਕੋ ਹੋਵੈ ॥
ਜਗੁ ਕਰਤਾ ਮਨਮੁਖੁ ਗਾਵਾਰੁ ॥ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈਐ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ॥
ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ॥ ਨਾਨਕੁ ਅਗਨਿ ਮਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ॥ ੪੬ ॥

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਯਾ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ (ਵਿਚਾਰ) ਲਈਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 'ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ' ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, "ਹਉ ਹਉ ਮੈ ਮੈ" (ਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਹੋਇਆ ਮਨ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। "ਦੂਈ ਮਾਇਆ" ਕਲਪਨਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਵਿੱਚ ਸਮਾਏ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਮਨ ਮਨਹਿ ਸਮਾਵੈ" ॥ ਪਰ ਮਨਮੁਖ ਗਵਾਰ ਪੱਕੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨੂੰ, ਗੁਰਬਾਣੀ (ਕਰਤਾ) ਪੱਥਰ-ਰੂਪ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ, ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਕਿ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਦੁਖ-ਰੂਪ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਇਹ ਜੀਵ ਲਈ ਅੱਗ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ, ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਬੁਝਿਆ, ਜਾ ਵੇਖਾਂ ਹਰਿ ਇਕੁ ਹੈ, ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹਿ ਨੇਤ੍ਰੁ ਅੰਧ ਸੇ, ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੋਈ ॥"

ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਮੈਣ' ਉਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਵਸਤੂ 'ਮੈਣ' ਮੋਮ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੋਗੀ ਇਸ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਕਿ ਮੋਮ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਚੱਬ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਖਾਧਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਮੈਣ ਅਤੇ ਸਾਰ' ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਸਮਝਾ ਕੇ, ਸ਼ਿਕਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੋਮ ਨੂੰ ਨਚੋੜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਰਿਤਕ (ਵਿਚਾਰ) ਕੇ ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣ, ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਗੁਣ ਕੀ ਮਾਰੀ ਹਉ ਮੁਈ, ਸਬਦਿ ਰਤੀ ਮਨਿ ਚੋਟ ॥" ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿੱਚਲੇ 'ਗੁਣ' ਹੀ ਐਸੇ ਦੰਤ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕੁਬੁੱਧ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਘੁਟ ਕੇ ਚਬਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੱਤ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸ਼ਹਿਦ ਵਾਲੇ 'ਮੈਣ' ਨੂੰ ਜੇ ਦੰਦ ਬਣਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋਂ ਜਬਾੜੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਜਿੰਨੇ ਘੁਟ ਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਗੁਣ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਅੰਦਰਲਾ ਭਰਮ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਰਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋ ਹਨ। 'ਭਰਮ' ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ 'ਹਉਮੈ' ਜਾਂ 'ਚਿੰਤਾ' ਦਾ ਬੀਜ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭਰਮ ਦੇ ਨਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਬੀਜ ਦੇ ਨਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਬਿਛ ਦਾ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਟਾਹਣਿਆਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਮੋਹ) ਸਮੇਤ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਦੀ ਥਾਂ ਛੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, "ਕਬੀਰ ਏਕ ਮਰੰਤੋ ਦੁਇ ਮੂਏ ਦੋਇ ਮਰੰਤਹ ਚਾਰਿ ॥ ਚਾਰਿ ਰੰਰਤਹ ਫਹ ਮੂਏ ਚਾਰਿ ਪੁਰਖ ਦੁਇ ਨਾਰਿ ॥" ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਮਨ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਸਰੂਪ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 'ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ' ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ (ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ) ਅਤੇ 'ਸਾਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ 'ਤੱਤ ਗਿਆਨ'।

"ਸਚ ਭੈ ਰਾਤਾ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰੈ ॥ ਏਕੇ ਜਾਤਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੈ ॥

ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਸਚੁ ਅੰਤਰਿ ਹੀਆ ॥ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀਆ ॥

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਿਖੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੈ ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਪਿਆਰੈ ॥ ੪੭ ॥

ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਦੀ ਦਵਾਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਰਜ ਹੈ । ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਵੱਲ ਦੁਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਦੀ ਦਵਾਈ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਰੱਖਣੇ ਜਰੂਰੀ ਹਨ । ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਡਰ ਜੇਕਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹੀ ਹੰਕਾਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਡਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਝੀ ਦੇਰ ਲਈ ਭੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੰਦ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਡਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਗਾਇਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਛਿਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਧੇਰਾ ਫਿਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਸਕਿੰਟ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਹਨੇਰਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਝਟਪੱਟ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਾਣ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਸਾਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਭੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਹੀ ਅੱਖ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਅੰਧੇਰਾ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਹੀ ਉਲਟਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਅੰਧੇਰਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਉਲਟਾ ਪਾਸਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਭੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ (ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਤੋਂ) ਬੇ-ਮੁਖ, ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਭਰਮ ਜਾਂ ਭੈਅ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗਾਇਬ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਵਿਸਰਨ ਨਾਲ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਕਾਰ ਨਾਮੀ ਭੂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

"ਸਚ ਭੈ ਰਾਤਾ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰੈ ॥ ਏਕੇ ਜਾਤਾ ਸ਼ਬਦੁ ਵੀਚਾਰੈ ॥

ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦਾ ਭੈਅ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਸੱਚ ਮਨ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ 'ਹਉਮੈ' ਯੁਕਤ ਮਨ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਛੁਪਿਆ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ । ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਭੈਅ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਮਨ' ਆਪਣਾ ਉੱਗਰ ਰੂਪ ਦੁਬਾਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਹਰਿ ਬਿਸਰਤ, ਸਦਾ ਖੁਆਰੀ ॥ ਤਾ ਕਉ ਧੋਖਾ ਕਹਾਂ ਬਿਆਪੈ, ਜਾ ਕਉ ਓਟ ਤੁਹਾਰੀ ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਭੈਅ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਲਦੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਬੁੱਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

"ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਸਚੁ ਅੰਤਰਿ ਹੀਆ ॥ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀਆ ॥"

ਜਦ ਤੱਕ ਸੱਚ ਦਾ ਭੈਅ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਮਨ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮਨ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੰਕਾਰ (ਹਉਮੈ) ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਸਬਦ ਬਿਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਵਿਆਪਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਬਦ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਦਾ ਵਾਸਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਚ-ਸਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੋਵੇਂ ਸੀਤਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮਨ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਿਖੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੇ ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਪਿਆਰੇ ॥

ਨਾਮ ਰੰਗ (ਗਿਆਨ-ਸਰੋਵਰ) ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ (ਇਛਾ) ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਰੂਪੀ ਅੰਗ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

"ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਚੰਦੁ ਹਿਵੈ ਘਰੁ ਛਾਇਆ ॥ ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਸੂਰਜੁ ਤਪੈ ਤਪਾਇਆ ॥
ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਕਾਲੁ ਜੋਹਤ ਨਿਤ ਰਹੈ ॥ ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਤਿ ਰਹੈ ॥
ਕਵਨੁ ਜੋਧੁ ਜੋ ਕਾਲੁ ਸੰਘਾਰੈ ॥ ਬੋਲੈ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਬੀਚਾਰੈ ॥ ੪੮ ॥"

ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੰਕਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ, ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਾਨਣ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਦਰਮਾ ਇਸੇ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਚੰਦਰਮਾ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਬਦ ਨਾਲ, ਜੁੜਕੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਬਦ ਦਾ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਸਤਿਕਾਰ' ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ (ਮਾਇਆ) ਵਿੱਚ ਫਸਕੇ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਬੁਝਾਰਤ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਚੰਦਰਮਾ ਰੂਪੀ ਮਨ ਸੂਰਜ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਮੇਰੇ ਗ੍ਰਿਹ ਆਏ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਭਤਾਰਾ ॥" ਭਾਵ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ (ਪ੍ਰਚੰਡ ਗਿਆਨ) ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਤ (ਪ੍ਰਗਟ) ਹੋ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਚੰਦਰਮਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਮਨ ਸੂਰਜ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨ (ਸਸਿ) ਅੰਦਰ ਸੂਰਜ ਨੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀ, ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਜੀਵ ਕਾਲ ਦੀ ਮਾਰ ਹੋਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਇਸ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜੋਗੀਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁੱਧੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਲ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਖਰੀ ਸਵਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕੈਸਾ ਯੋਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਸਬਦੁ ਭਾਖਤ ਸਸਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰਾ ॥ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ॥
ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ ॥ ਆਪੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਣ ਹਾਰਾ ॥
ਗੁਰ ਪਰਚੈ ਮਨੁ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ ॥ ਪ੍ਰਵਣਤਿ ਨਾਨਕੁ ਕਾਲੁ ਨ ਖਾਇ ॥ ੪੯ ॥

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਚ-ਸਬਦ ਦੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਅਪਾਰ-ਜੋਤ' ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਸਬਦ-ਭਾਖਤ" ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਆਖਣਾ'। ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਖੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦੁਬਾਰਾ ਆਖਣ ਨੂੰ 'ਭਾਖਿਆ' ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਲੈ ਲਈਏ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੋ ਸਬਦ-ਰੂਪ ਹੈ ਇਸਦੇ ਬਾਰ - ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਪਾਰ ਜੋਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਨਾ-ਕਾਫੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ 'ਵਾਰ' ਆਸਾ ਵਿੱਚ "ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ॥ ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੇੜੀ ਪਾਈਐ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀਅਹਿ ਖਾਤ ॥ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਬਰਸ ਬਰਸ, ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਮਾਸ ॥ ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ, ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥ ਨਾਨਕ, ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ, ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥" ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਹੀ ਜਾਂ ਸਮਝਾਈ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਝ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੀ "ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗੱਲ" ਆਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਹੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੀ 'ਸਬਦ ਭਾਖਤ' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਇੰਨਾਂ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਖੜਗ) ਦੀ ਧਾਰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਅਤਿ ਤੇਜ਼ ਹੈ।

ਹਵਾ ਸਮਾਨ ਭੀ ਅਕਲ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ, ਆਤਮਘਾਤੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਾਰਨਿੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਜਾਂ ਟੀਕਾ ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਇਸੇ ਲਈ ਟੀਕਾ ਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ "ਸ਼ਬਦ ਭਾਖਤ" ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਚੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ । ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

'ਸ਼ਬਦ-ਭਾਖਤ' ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਚੰਦਰਮਾ ਰੂਪ ਮਨ ਤਾਂ ਅਕਬ ਕਥਾ, ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸੂਰਜ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਅਕੱਬ ਕਥਾ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦੇ ਤੇਤੀਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਵੇਕਾਰੁ ॥" ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਮਨ, ਨਾਮ (ਗਿਆਨ) ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ 'ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬੀਚਾਰ' ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਤਤ ਸਾਰ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਗਿਆਨ ਹੀਣ) ਜੋ ਭੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਬੇਕਾਰ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਹੀ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਚਾਨਣ ਮਨ (ਚੰਦਰਮਾ) ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਸਿਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ॥

ਉਸ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸੁਖ ਨਾਲੋਂ ਦੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ, ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ" ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੂਸਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਰੋਗ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸਦਾ ਖਿਆਲ ਉਕਾ ਹੀ ਮਨੋ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ

ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਤੁਰੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਾਰ ਉਤਰਣ ਜਾਂ ਨਾ ਉਤਰਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ । ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ, ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਜੇ ਖੱਬੇ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਝਾਕਣ ਦੀ ਸੂਧ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਰਚਾ (ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾ) ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਾਲ ਫਿਰ ਉਸ ਗੁਰਸਿਖ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੀ ਕਾਲ ਦੇ ਸੰਘਾਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

"ਨਾਮ ਤਤੁ ਸਭ ਹੀ ਸਿਰਿ ਜਾਪੈ ॥ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਦੁਖੁ ਕਾਲੁ ਸੰਤਾਪੈ ॥
ਤਤੇ ਤਤੁ ਮਿਲੈ ਮਨੁ ਮਾਨੈ ॥ ਦੂਜਾ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਨੈ ॥
ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਗਗਨੁ ਗਰਜੈ । ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣੁ ਸਹਜੈ ॥ ੫੦ ॥

ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ 'ਨਾਮ-ਤੱਤ' (ਤੱਤ-ਗਿਆਨ) ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਸਰਬ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਤਾਂ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਸਤੇ ਕਾਲ (ਸਮਾਂ) ਭੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਤੱਤ ਗਿਆਨ (ਆਦਿ ਸਚ) ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕਾਲ ਰੂਪ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਝਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਅਤੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਸਮਝਕੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨਮੁਖ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੁਖ' ਜੋ ਰੋਗ ਰੂਪ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਦੁਖ' ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦਵਾਈ ਰੂਪ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਲੋਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਦੁੱਖ ਰੋਗ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਝਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਦਾ ਹੀ ਨੁਕਸ ਹੈ । ਇਸ ਨੁਕਸ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਫੋੜ ਉਦੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ (ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼) ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ (ਦੁਰਮਤ) ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, "ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਗੁਾਨ ਕੀ ਆਈ ਆਧੀ ॥ ਸਭੈ ਉਡਾਨੀ ਭ੍ਰਮ ਕੀ ਟਾਟੀ ਰਹੈ ਨ ਮਾਇਆ ਬਾਧੀ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਦੁਚਿਤੇ ਕੀ ਦੁਇ ਬੁਠਿ ਗਿਰਾਨੀ ਮੋਹ ਬਲੋਂਡਾ ਟੂਟਾ ॥ ਤਿਸਨਾ ਛਾਨਿ ਪਰੀ ਧਰ ਉਪਰਿ ਦੁਰਮਤਿ ਭਾਂਡਾ ਫੂਟਾ ॥ ੧ ॥ ਆਧੀ ਪਾਛੈ ਜੋ ਜਲੁ ਬਰਖੈ ਤਿਹਿ ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਭੀਨਾ ॥ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਮਨਿ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸਾ ਉਦੈ ਭਾਨੁ ਜਬ ਚੀਨਾ ॥ ੨ ॥

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਝਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ 'ਗਿਆਨ' ਜ਼ੋਰ ਫਤਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਸਮਾਂ ਐਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਇਤਨੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਹੀ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ, ਭਰਮ ਦੇ ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੁਚਿੱਤਾ ਭਾਵ ਮਨ ਦਾ ਉਹ ਹੱਠ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਤੇ ਬੀਸ ਵਿਸਵੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਤਿਕਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਅਤਿਕਾ ਰੂਪੀ ਬੰਮ (ਬੁਨਿ) ਹੀ ਗਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਈ ਹੋਈ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਉਸ ਬੰਮ ਦਾ ਖੜਾ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਮ ਦੇ ਗਿਰਨ ਨਾਲ ਮੋਹ-ਰੂਪੀ ਬਲਾ, ਗਿਰ ਕੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨ ਅਤੇ ਮਾਇਆ (ਸਰੀਰ ਤੇ ਜੀਵ) ਦੀ ਕੁਟਲ ਗੱਢ ਖੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਛੰਨ ਜਿਹੜੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਕਰਕੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਤ ਸੀ, ਬਲੇ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਉਸਨੂੰ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੁਰਮਤਿ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਫੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਦੁਰਮਤਿ ਦੇ (ਕੁਗਿਆਨ) ਦਾ ਪਾਜ ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਿਮਾਰੀ -ਰੂਪੀ ਛੰਨ ਇਸਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਰਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਰਖਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ 'ਨਾਦ' ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਗੁਰ ਵਰਮਾਨ ਹੈ "ਠਾਕੁਰੁ ਹਮਰਾ ਮਦ ਬੋਲੰਤਾ ॥ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਨੁ ਦੇਤਾ ॥" ਅਤੇ "ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਵਰਸਦਾ ਬੂਝਨਿ ਬੂਝਣਹਾਰ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨ੍ਹੀ ਬੁਝਿਆ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਆ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ॥" ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਬਾਹਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਸਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤਿਕਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਦੀ ਉਪਜ ਇਹ ਮਨਮਤਿ ਰੂਪੀ ਝੋਂਪੜੀ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਇਸ ਭਰਮ ਦੇ ਕੋਟ (ਛੰਨ) ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਛੰਨ ਦੇ ਢਾਅ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਨ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੀ ਬਾਰਸ਼ ਮਨ (ਜੀਵ) ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮਨ ਭਿੱਜ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਰਮ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨ ਉਤੇ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਥੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਦੁਆਰਾ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚ ਲਈ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੁਧੀ ਹੀਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਂਧੀ ਆਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ

ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਜੜ੍ਹ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ । ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਇਸਤੋਂ ਉਲਟ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਕਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਵਾਲੇ ਅਕਲ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਬੇ-ਅਕਲੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨ -ਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਮਨ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਸਚੈ ਸਰਮੈ ਬਾਹਰੇ ਅਗੈ ਲਹਹਿ' ਨ ਦਾਦਿ ॥ ਅਕਲਿ ਏਹ ਨ ਆਖੀਐ ਅਕਲਿ ਗਵਾਈਐ ਬਾਦਿ ॥ ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥ ਅਕਲੀ ਪਤਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ' ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾ ਸੈਤਾਨੁ ॥"

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਲ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਭੀ ਜੋ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਅਕਲ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਭੀ ਅਕਲ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ -ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਕਲ ਹੀਨ ਹੋਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਆਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਨਾਕਾਮ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਭ ਮਨ ਦਾ ਧੋਖਾ ਹੀ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ, ਮਨਮਤ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਸ਼ੈਤਾਨ ਤਾਂ ਖੁਦ ਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਤਾਂ ਤਾਂ ਕਾਲ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਫਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹੀ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਧੀ ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸਮਝ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । "ਬਾਧਿਓ ਆਪਨ ਹਉ' ਹਉ' ਬੰਧਾ ॥ ਦੇਸੁ ਦੇਤ, ਆਗਰ ਕਉ ਅੰਧਾ ॥ ਬਾਤ ਚੀਤ ਸਭ ਰਹੀ ਸਿਆਨਪ ॥ ਜਿਸਹਿ ਜਨਾਵਹੁ ਸੇ ਜਾਨੈ ਨਾਨਕ ॥" ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਮਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣਪ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਖੁਦ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਧੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ

ਹੰਕਾਰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅੜਿੱਕਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ । ਜਦ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਗਿਆਨ, ਮਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਗਿਆਨ ਮਨ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਗਿਆਨ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੀ ਉੱਦੋਂ ਹੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਗਿਆਨ ਸ਼ੁੱਧ, ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਗਿਆਨ, ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰੂਪਤਾ ਹੀ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੀਨਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਬਿਆਪਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਉਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਕਈ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਪਰਲੇ ਮਨੋਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਸ ਭਰਮ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਤੇ ਬਾਹਰਲਾ ਗਿਆਨ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫਿਰ ਉਹ ਤਤ ਗਿਆਨ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਨ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਉਦੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਉਤੇ ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਇਹ ਤਤ-ਗਿਆਨ, ਇਕ ਦਿਨ ਮਨ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਮਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਪਰਮ-ਜੋਤ (ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ) ਰੂਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਗਗਨੁ ਗਗਜੈ ॥ ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣ ਸਹਜੈ ॥

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ :-

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥ (੧੯)

ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਨਾਲੋਂ ਪਵਨ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਵਨੇ (ਹਵਾ) ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ । ਭਵਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਹਵਾ ਇਕ ਤਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਾ ਰੁਕਣਾ । ਹਵਾ ਆਕਾਸ਼ ਤਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਕੇ ਇਸ ਆਕਾਸ਼ ਤਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਕਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਮਨ ਦਾ ਭੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਭੀ ਹਵਾ ਵਰਗੀ ਹੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਨ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :-

ਹੀਰੈ ਹੀਰਾ ਬੇਧਿ ਪਵਨ ਮਨੁ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥ (੪੮੩)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :-

'ਕਬੀਰ ਮਾਇਆ ਡੋਲਨੀ, ਪਵਨੁ ਝਕੋਲਨਹਾਰ ॥
ਸੰਤਹੁ ਮਾਖਨੁ ਖਾਇਆ ਛਾਛਿ ਪੀਐ ਸੰਸਾਰ ॥'

ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ (ਪਵਨ) ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਮਨ ਅਤੇ ਪਵਨ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੜੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਅਡੋਲਤਾ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਡੋਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਅਤੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਥਿਰ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਪਵਨ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ । ਇਸੇ ਨੂੰ 'ਪਵਨਾ ਬੋਲੈ ਗਗਨੁ ਗਗਜੈ' ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੇਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤਿ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਥਿਰ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਤਾਂ ਪਵਨ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਧੁਨੀ (ਗਰਜਨ) ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ (ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ) ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਘੜਿਆਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਵਸਤੂ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘੜਿਆਲ ਵਿੱਚੋਂ (ਸ਼ਬਦ) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨ ਜਦੋਂ ਡੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ (ਮੂਲ) ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਚਲਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਭਾਖਣਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ '(ਮਨ ਮੱਤ)' ਕਾਲਪਨਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਦੁਬਾਰਾ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ 'ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣ ਸਹਜੈ ॥' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਡੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਮਿਲਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਜਾਗ ਜਾਣਾ ਭਾਵ ਸੁਪਨੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਾ । ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਰੀਰ (ਨਕਲੀ ਸਰੀਰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਚ ਹੀ ਭਾਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣ (ਜਾਗ ਪੈਣ) ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੇਤਨਾ (ਮੂਲ ਚੇਤਨਾ) ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇੱਕ ਛਿਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਨ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ (ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਇਹ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਜੀਵਨ ਸੁਪਨ ਸਮਾਨੰ) ਆਖਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸਦਾ ਲਈ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ 'ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣ ਸਹਜੈ' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨੰ ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨੰ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨੰ ॥
 ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੈ ਜੋ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪ ਨ ਪੁੰਨੰ ॥
 ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਣੈ ਭੈਉ ॥ ਆਦਿ ਪੁਖੁ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥
 ਜੋ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਤਾ ॥ ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੫੧॥

ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਮੰਜਿਲ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਹੈ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਪਨੇ ਅੰਦਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਸੁਪਨਾ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਦੁਨਿਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਜਾਗਣ ਸਾਰ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਅੰਸ਼ਿਕ ਚੇਤਨਾ ਜਿਹੜੀ

ਕਿ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਜਾਗਣ ਵਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਝੂਠੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੇਗੀ ਸੁਪਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਚੇਤਨਾ ਦੁਆਰਾ, ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੰਦ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਜੇਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ, ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਤਿੰਨਾ ਭਵਨਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵ ਤਾਂ 'ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨ' ਭਾਵ ਗਰਭ ਅੰਦਰ ਭੀ ਸੁੱਤੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ, ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ 'ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨ' ਭਾਵ ਜਨਮ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਭੀ ਸੁਪਨੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਭਵਨ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨ' ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸ਼ਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜੇਗੀ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਅਸਲੀ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ (ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ) ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਮਰਣ ਮੁਕਤਿ ਕਿਨਿ ਪਾਈ ॥' ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੁੜਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਜੀਵ ਦਾ ਮੂਲ, ਪੂਰਨ ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੈ । ਫਰਮਾਨ ਹੈ, :- 'ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ॥' ਇਸ ਲਈ ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਮਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਸੁੰਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਜੇਗੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਿਆ, ਉਹ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਅਜ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਨਮਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਜੀਵ 'ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨ' ਬੀਜ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਬ੍ਰਿਛ ਰੂਪ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਤਰਵਰ ਰੂਪੀ ਰਾਮੁ ਹੈ ਫਲ ਰੂਪੀ ਬੈਰਾਗੁ ॥ ਛਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਾਧੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਤਜਿਆ ਬਾਦੁ ਬਿਬਾਦੁ ॥ ਬ੍ਰਿਛ ਵਿਚ ਆਤਮਾ, ਬੀਜ ਨਾਲੋਂ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜੇ ਸੋਝੀ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸਦੇ ਬੀਜ (ਅੰਦਰ ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਪੂਰਨ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਅੰਸ (ਬੀਜ) ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਸੁਪਤ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਇਹ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਅਬ ਕਿਉਂ ਉਗਵੈ ਦਾਲ' ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਅੱਗੇ ਜਦ ਉਹ ਆਖ ਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੇ ਇਕ ਹੋਇ ਤਾਂ ਉਗਵੈ' ਤਾਂ ਇਸਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨੁ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਚਿਤੁ, ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ

ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦਾ (ਬੀਜ ਰੂਪ) ਬੀਜ ਭੀ ਉਗ ਕੇ, (ਜਨਮ ਲੈਕੇ) ਬ੍ਰਿਛ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨ ਦੇ ਜਾਗ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਮਨ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੁੜਿਆ ਹੈ, ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਥੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੁੰਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਰੁਕ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। 'ਗਿਆਨ ਕਾ ਬਾਧਾ ਮਨ ਰਹੇ ਗੁਰ ਬਿਨ ਗਿਆਨ ਨ ਹੋਇ' (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੈ ਜੇ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪ ਨ ਪੁੰਨ'

ਪਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਆਭਾਸ (ਗਿਆਨ) ਜਾਗ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਤਾ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਮਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘੋਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸੁਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ, ਤੱਤ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਖੀ ਹੈ। ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੋਣ ਜਾਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇ ਖ ਰਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਚਉਥੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਹੀ 'ਸੁੰਨ ਅਤੇ ਸਹਿਜ' ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅੰਤਰ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਆਖਿਆ ਸੀ, 'ਕਬੀਰ ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਕੇ ਅੰਤਰੇ ਸਹਜ ਸੁੰਨ ਕੇ ਘਾਟ ॥ ਤਹਾ ਕਬੀਰੈ ਮਟੁ ਕੀਆ ਖੋਜਤ ਮੁਨਿ ਜਨ ਬਾਟ ॥' ਭਾਵ ਸਹਜ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸਮਝ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲੋਗ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਜਤਨ ਖੋਜਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਗ ਅਜ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਉਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਣਗੇ ?

ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਦਾ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਜ ਉਘੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕਰਤਾ (ਘੜਨ ਵਾਲੇ) ਹਨ। ਪਰ ਚਉਥੇ ਪਦ (ਤਰੀਆ ਅਵਸਥਾ) ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਗਿਆਨੀ, ਭਗਤ ਜਨ, ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਕਰਮ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ 'ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੈ ਜੇ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨ' ਆਖ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ।

‘ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੇਉ ॥ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥’

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, ‘ਨਉ ਨਿਧਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਨਾਮੁ ॥ ਦੇ ਹੀ ਮਹਿ ਇਸ ਕਾ ਬਿਸੁਆਮੁ ॥ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਅਨਹਤ ਤਹ ਨਾਦ ॥ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ॥’ ਜਿਸਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਾਵ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਅੰਸਿਕ ਰੂਪ ਮਨ ਹੀ ਸੁਪਨ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨ ਹੈ। ਮਨ ਸਰੀਰ ਵਿਚ (ਮਾਇਆ ਵਿਚ) ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਦ ਨੂੰ ਜੇ ਕਦੇ ਸੁਣ ਭੀ ਲਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਣਸੁਣਿਆ ਹੀ ਕਰ ਛਡਦਾ ਹੈ। ਨਾਦ ਭਾਵੇਂ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਅਨਹਦ (ਸਦਾ ਵਜਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ) ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਆਤਮਾ (ਮਨ) ਤੋਂ ਪਰੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ (ਧੁਨੀ) ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਨੇ ਜੁੜੀ ਰਹਿ ਕੇ, ਭਵ ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸ਼ਬਦ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ। ‘ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥’ (੮੫੦)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਤਾਂ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ (ਸੁਪਤ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਸੁੰਨ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪਰਗਟ ਨਾਦ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਚਰਜਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਭਰਮਾ ਕੇ, ਕਲਪਨਾ ਅੰਦਰ ਫਸਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਭੀ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਖੁਦ ਆਪ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਹ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਇਹੀ ਖੇਡ, ਸਮਝ ਵਿਚ ਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤੱਕ ਕੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਾਲਾ 'ਆਦਿ ਪੁਰਖ (ਪ੍ਰਮੇਸਰ) ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ' ਹੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। 'ਸੰਤਨ ਸੰਗਿ ਕਬੀਰਾ ਬਿਗਰਿਓ ॥ ਸੇ ਕਬੀਰੁ ਰਾਮੈ ਹੋਇ ਨਿਬਰਿਓ ॥'

'ਜੇ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨੁ ਰਾਤਾ ॥ ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥'

ਹੁਣ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਜਨ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਸਰੂਪ 'ਪੁਰਨ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤਾ' ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਰਾਮ ਕਬੀਰਾ ਏਕ ਭਏ ਹੈ ਕੋਇ ਨ ਸਕੈ ਪਛਾਨੀ ॥' (੯੬੯)

'ਸੁੰਨੋ ਸੁੰਨੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ॥ ਅਨਹਦੁ ਸੁੰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ ॥
ਅਨਹਦੁ ਸੁੰਨਿ ਰਤੇ ਸੇ ਕੈਸੇ ॥ ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਹੀ ਜੈਸੇ ॥
ਓਇ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰਹਿ ਨ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਹਿ ॥ ੫੨ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਤਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਮਨ ਦੇ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਣ ਭਾਵ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ (ਸਦੀਵੀ) ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਮਨ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਜਾਂ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਵਾਲਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋ, ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਇਹ ਸੁੰਨੋ ਸੁੰਨ ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? 'ਅਨਹਦੁ ਸੁੰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ' ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਧੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂ ਸਕਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਦੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਜਿਆਦਾ ਦੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲਈ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਸਕੋਗੇ, ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਰੀਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਿਸਚਲ ਸਮਾਧੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਨ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਸਮਾਧੀ ਜਾਗਰਿਤ (ਪੁਰਨ ਗਿਆਨ) ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਆਦਮੀ ਜਾਗਣ ਉਪਰੰਤ, ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਮਨ, ਜਾਗਣ ਉਪਰੰਤ

ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਕਾਲਪਨਿਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਲਪਨਾ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਮਨ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਬੁੱਝਣ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦਖਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਮਨ, ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ, ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ । ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਖੜੋਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਫਿਰ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਇਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ (ਜਾਣਦਾ) ਹੋਇਆ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਕਾਲ ਹੈ, ' ਪਰਿਵਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰ ॥ ਘਟ ਮਹਿ ਖੇਲੈ ਅਘਟ ਅਪਾਰ ॥ ਕਾਲ ਕਲਪਨਾ ਕਦੇ ਨ ਖਾਇ ॥ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥੨॥' ਜਾਗਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕਾਲ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਕਲਪਨਾ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਜੋਗੀਆਂ ਹੀ ਸਮਾਧੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਦੀਵੀ ਮੁਕਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੋਗੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸੀ । ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਅਜ ਵੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਦੇ ਧਾਰਣੀ, ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸਮਰਥ ਹਨ । ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ।

‘ਅਨਹਤ ਸੁੰਨਿ ਰਤੇ ਸੇ ਕੈਸੇ ॥

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਹੀ ਜੈਸੇ ॥

ਓਇ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰਹਿ ਨ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਹਿ ॥੫੨॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਸਿਖ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ 'ਜੋਤ' ਹੈ, ਇਸਦਾ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੀ ਸੁੰਨ ਸਰੂਪ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਮਨ ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ (ਕਲਪਨਾ) ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਦੁਆਰਾ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਨਾਦ (ਸ਼ਬਦ) ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

'ਗੁਰ ਸ਼ਬਦਿ ਸਮਾਵਏ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ਜੀਉ ॥' (ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਆਵਾਗਵਣ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਾ ਕੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾਲ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਮਨ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਰਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਭਰਮ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਬੁਧੀ ਮਲੀਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ 'ਅਨਜਾਨਤ ਬਿਖਿਆ ਮਹਿ ਰਚੈ ॥ ਜੇ ਜਾਨਤ ਆਪਨ ਆਪ ਬਚੈ ॥' (ਪੰਨਾ ੨੭੭)

'ਨਉ ਸਰ ਸੁਭਰ ਦਸਵੈ ਪੂਰੇ ॥ ਤਹ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਜਾਵਹਿ ਤੂਰੇ ॥
ਸਾਚੈ ਰਾਚੇ ਦੇਖਿ ਹਜੂਰੇ ॥ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ॥
ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਪਰਖਿ ਲਏ ਸਚੁ ਸੋਇ ॥੫੩॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਘਰ, ਤਤ-ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨਵਾਂ ਸਰੋਵਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਦੁਆਰ-ਹਿਰਦਾ ਘਰ, ਨਾਮ ਰਸੁ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਭਰਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ 'ਨਉ ਸਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਨਵਾਂ ਸਰੋਵਰ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਆਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨੌਂ ਦੁਆਰਿਆਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸਮਝੇ ਹਨ । ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । 'ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਅਤਿ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ ॥ ਸ਼ਬਦ ਨ ਸੁਣਈ ਬਹੁ ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ ॥' (ਪੰਨਾ ੩੧੩)

ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ (ਅਨਹਦ ਨਾਦ), ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਤੂਰੇ' ਲਫਜ਼ ਸਰੀਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਨ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ, ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਪਰਤੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਕੇ, ਅਨਹਦ ਨਾਦ—ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਚ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸਚ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਸੋਝੀ (ਜਾਣਕਾਰੀ) ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਤਾਂ ਦਾ ਸਚ ਅਤੇ ਕਚ ਪਰਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲੀਐ ਸੁਖੁ ਹੋਵੈ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਗੈ ਨੀਂਦ ਨ ਸੋਵੈ ॥
 ਸੁੰਨ ਸਬਦੁ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੈ ॥
 ਕਹਤੇ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥
 ਗੁਰ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਸੇ ਸਚਿ ਰਾਤੇ ॥
 ਨਾਨਕ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਮਿਲਣ ਨਹੀ ਭ੍ਰਾਂਤੇ ॥੫੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਨ, ਜੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਹੀ ਇਛਾ ਰਖੇ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਝੱਖੜ ਝੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੁਲਾ ਨ ਸਕਣ, ਲੇਭ ਲਹਿਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ਖੰਡਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਗੁਰਮੁਖ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋਹ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦਾ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਨ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸੁੰਨ (ਜੋਤ) ਸਰੂਪ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ, ਕੂੜ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ, ਹੁਣ ਮਰ ਗਿਆ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਸਰਾ ਸਰੂਪ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇਸਦਾ ਕਥਨ (ਅਕੱਥ ਕਥਾ) ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਕਥਨ ਕੀਤੀ ਅਕੱਥ-ਕਥਾ ਹੈ। ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ, ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਸ਼ਰੀਰ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਤ ਗਿਆਨ (ਨਾਮ) ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਕਰਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਂਵ ਇਹ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਸ ਸਾਚ-ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਔਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਵਰਗੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਬੋਲ ਅਬੋਲ ਮਧਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥

ਜਸ ਓਹੁ ਹੈ, ਤਸ ਲਖੇ ਨ ਕੋਇ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਸੇ ਸਚਿ ਰਾਤੇ ॥

ਨਾਨਕ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਭ੍ਰਾਂਤੇ ॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੀਖਿਆ (ਦੱਛਣਾ) ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚਲਾ ਸੱਚ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੂੜ ਗਿਆਨ (ਕੁਗਿਆਨ) ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਭਟਕਦੇ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤਾ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਨ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾ ਦੇਣਾ ਯਾ ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। 'ਕਹਤੇ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੈ' ਭਾਵ ਕਿ ਸ਼ਬਦਿ ਨੂੰ ਕਥਨ

ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪ ਤਾਂ ਮੁਕਤੁ ਹੈ ਹੀ, ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ ਭੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੋਗ ਮਤਿ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ, ਜਿਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸੀ । ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰਥਕ ਹੈ । ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਅੱਜ ਤੱਕ ਜੋਗ ਮਤਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਕਿਸੇ ਚੇਤਨ ਜੀਵ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ (ਉਪਦੇਸ) ਜਾਂ ਕਹੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਗਲ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜੜ੍ਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਜੜ੍ਹ ਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਦੂਜੇ ਲਛਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਘਟ ਤਾਂ ਸਕਦਾ । ਹੈ, ਵਧ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਏਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਗੇ ਅਪੰਗ ਬਣਿਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਕੁਬਧਿ ਚਵਾਵੈ ਸੇ ਕਿਤੁ ਠਾਇ ॥ ਕਿਉ ਤਤੁ ਨ ਬੁਝੈ ਚੇਟਾਂ ਖਾਇ ॥
 ਜਮ ਦਰਿ ਬਧੇ ਕੇਇ ਨ ਰਖੈ ॥ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਨਾਹੀ ਪਤਿ ਸਖੈ ॥
 ਕਿਉ ਕਰਿ ਬੁਝੈ ਪਵੈ ਪਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਿ ਨ ਬੁਝੈ ਰਵਾਰੁ ॥੫੫॥

ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਬਧਿ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਕੁਬਧਿ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੋਗ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੁਬਧਿ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਯਤਨ (ਤਰੀਕਾ) ਨਹੀਂ ਹੈ । ਵੈਸੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਬਧਿ ਦੇ ਨਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੁਬਧਿ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਮਨਮਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ (ਕੁਬਧਿ) ਨੂੰ ਹੀ ਕੱਟਣਹਾਰੀ ਗਿਆਨ ਖੜ੍ਹਗਾ ਹੈ । ਜੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਕਿ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਭਗਤੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ

ਰੂਪੀ ਭਗਤੀ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ : ਗੁਰ ਕੀ ਮਤਿ ਤੂ ਲੇਹਿ
ਇਆਨੇ ॥ ਭਗਤਿ ਬਿਨਾ ਬਹੁ ਡੂਬੇ ਸਿਆਨੇ ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੱਤ
ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਮੱਤ (ਕੁਬੁਧਿ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ । ਪਰ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾ
ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ (ਦਿਲ, ਫੇਫੜੇ) ਆਦਿਕ,
ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀ ਸਨ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਲੋਕ ਵੀ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ
ਟੂਟੀਆਂ (ਸਟੈਥੋਸਕੋਪ) ਲਾ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੀ ਬਿਮਾਰੀ ਜੀ ਜਾਂਚ
ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਪਰ ਸਰੀਰ
ਵਿਚਲੇ ਨਿਰਾਕਾਰੀ (ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ) ਮਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ । ਇਸੇ ਲਈ
ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ ॥' ਆਖਿਆ ਸੀ ।
ਜਦੋਂ ਜੋਗ ਮੱਤ ਨੇ ਮਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਬੁਧੀ (ਕੁਬੁਧਿ)
ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੱਤ (ਜੋਗ-ਮੱਤ) ਤਾਂ ਕੁਬੁਧਿ
ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਬੁਧਿ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਕਿਵੇਂ ਦਸ ਸਕਦੀ
ਸੀ । ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਕਾਲ (ਮੱਤ) ਦਾ ਭੈਅ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।
ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ
ਭੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵ, ਤੱਤ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ
ਨਹੀਂ ਬੁੱਝਦਾ ? ਭਾਵ ਜੀਵ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਤੱਤ ਵਸਤੂ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਪਿਛੇ ਕੀ
ਕਾਰਨ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਮ ਦੇ ਦਰ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਜੀਵ
ਨੂੰ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ । ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ । ਤੱਤ ਨੂੰ ਇਹ ਜੀਵ ਕਿਵੇਂ ਬੁਝੇ
ਅਤੇ ਭਵਸਾਗਰ ਦਾ ਪਾਰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਵੇ, ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ
ਹਨ 'ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਿ ਨ ਬੂਝੈ ਗਵਾਰੁ ।' ਭਾਵ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਜੀਵ ਆਪਣੀ
ਮਨਮੱਤ (ਕੁਬੁਧਿ) ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼
ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ, ਤਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਤੱਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਮਝ
ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀ ਚੋਟ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ।

'ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ॥
ਤਤੁ ਨ ਚੀਨੈ ਮਨਮੁਖੁ ਜਲਿ ਜਾਇ ॥ ਦੁਰਮਤਿ ਵਿਛੁੜਿ ਚੇਟਾ ਖਾਇ ॥
ਮਨੈ ਹੁਕਮੁ ਸਭੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ॥ ਨਾਨਕ ਦਰਗਹ ਪਵੈ ਮਾਨੁ ॥੫੬॥

ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਚਰਚਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ 'ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥' ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅੱਕੜ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਸਿਧ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੀ ਕੁਬੁਧਿ ਭਾਵ ਦੁਰਮਤਿ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਕੁਬੁਧ ਦੇ ਨਸਟ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ, 'ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰਿ' ਭਾਵ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੁਬੁਧਿ (ਦੁਰਮਤਿ) ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੁਬੁਧ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਹਨ । ਜੇ ਕੁਬੁਧ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਬੁਧ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਜਨਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਬੁਧ ਦਾ ਇਲਾਜ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਬੁਧ ਨੂੰ ਸਬੁਧ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਮੱਤ (ਜੋਗ ਮੱਤ) ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਜਿਸਦਾ ਇਲਾਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਦੱਸਿਆ ।

ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਵੀ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰ ਜੁੜਦੇ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਉਹ ਅਸਰ (ਰਿਜਲਟ) ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਬੁਧ ਰੂਪੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਦ (ਸਤਿਗੁਰ) ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ (ਭੇਂਟ) ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਜੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਣੀ । ਗੁਰਮਤਿ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਮਤਿ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਘੜਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁਖ 'ਤਤ' ਦੀ ਖੋਜ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਦੁਰਮਤਿ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੁੜ ਦੇ ਕਾਲ ਦੀ ਚੇਟ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮੱਤ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਦੁਰਮਤਿ, ਜਿਸਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਾਇਆ । ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, 'ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ ॥' ਦੂਜੀ ਉਹ ਮੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਜਿਹੜੀ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮੱਤਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਇਸ ਜੀਵ ਦਾ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮਾਇਆ (ਭਵਸਾਗਰ) ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸੁਝਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹਨ । ਫਲਸਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ, ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅੱਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਬਿਧੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਸ ਰਹੇ । ਜਦ ਕਿ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਵੀ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਮੱਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਭਵ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਛੁਟਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਭਵਸਾਗਰ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰੇ ਦੀ ਆਪ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਮੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਰਜ ਹੈ । ਇਹ ਮੱਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੱਸ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਮੱਤ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਪਿੱਛੇ ਮਜਬੂਰੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਮੱਤ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਹੈ ਹੀ । ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੱਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ, ਸਾਡੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਇੱਜਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ । ਉਹ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰੀ ਜੱਸ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਆਪਣਾ ਹੀਰਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਗਵਾਉਂਦੇ ਹੀ ਹਨ; ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੰਮੇ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ' ਭੇਖ ਦਿਖਾਇਓ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਗਨ ਕਉ ਬਸ ਕੀਨ ॥ ਅੰਤ ਕਾਲ ਕਾਤੀ ਕਟਿਓ ਬਾਸ ਨਰਕ ਮੇ ਲੀਨ', ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਹ ਮੱਤ ਪਹਿਲੀ ਦੁਰਮਤਿ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਭੈੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਜੋਰੀ ਕੁਬਥ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਮੂਲ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਬਣਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਹ ਆਖਕੇ

ਚਲੀ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਮੱਤ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਕ੍ਰਬਧ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਧੀ, ਜੋਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੀਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਬਧ ਮੇਟਣ ਦੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਭੇਦ ਦਸਦੇ ਹਨ। 'ਕ੍ਰਬਧਿ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬਿਚਾਰਿ ॥'

ਮਾਨੈ ਹੁਕਮੁ ਸਭੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ॥ ਨਾਨਕ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ ॥

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਰੋਸਨੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਇਸ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਭਾਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਸਾਚੁ ਵਖਰੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਹੋਇ ॥ ਆਪਿ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਭੀ ਸੋਇ ॥
ਸਹਜਿ ਕਤਾ ਖੂਝੈ ਪਤਿ ਹੋਇ ॥ ਤਾ ਕਿ ਕੀਮਤਿ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ ॥
ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਪਰੈ ਸਚ ਭਾਇ ॥੫੭॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸੱਚ-ਧਨ (ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ) ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਖੁਦ ਆਪ ਤਾਂ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਿਆ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਤਾਰਨਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ (ਅਭੋਲ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ (ਸੱਚ) ਨੂੰ ਖੋਝ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਰਗਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੰਭੀਰਤਾ ਦੀ ਥਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੇ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮਿਠਾ ਲਗਾਦਾ (ਭਾਉਂਦਾ) ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ, ਸੱਚ ਪੱਲੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੁਨਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੱਤ ਕੋਲ ਇਹ ਸੋਦਾ (ਸਾਚ ਵੱਖਰ) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਸੰਸਾਰੀ ਬੁਧੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮੱਤ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੀ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ

ਵੀ, ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉੱਝ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਿਰਦੇ (ਦਿਲ) ਨੂੰ ਦਸਵਾਂ ਦੁਆਰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ (ਮੱਤ) ਦਾ ਵਿਰੋਧਾ ਭਾਸ ਸਹਜੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੀ ਮੱਤ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਸੱਚ ਦੀ ਕਸਾਉਟੀ (ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ) ਤੇ ਖਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਸੈਕੜੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸੱਚ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਝੂਠ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ, ਭੇਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਬਰ (ਗੁਰੂ ਪੀਰ) ਮੰਨਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚ ਤਾਂ ਉਸੇ ਧਰਮ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੇ ਹੋਣ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਉਤੇ ਸੰਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ; ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਕ ਲੋਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਖੋਜ (ਸਮਝ) ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਸੰਕਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ 'ਸਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ' ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੁ ਸਬਦ ਕਾ ਕਹਾ ਵਾਸੁ ਕਥੀਅਲੇ, ਜਿਤੁ ਤਰੀਐ ਭਵਜਲੁ ਸੰਸਾਰੋ ॥
 ਤ੍ਰੈ ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਕਹੀਐ, ਤਿਸੁ ਕਹੁ ਕਵਨੁ ਅਧਾਰੋ ॥
 ਬੋਲੈ ਖੇਲੇ ਅਸਥਿਰੁ ਹੋਵੈ, ਕਿਉ ਕਰਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ॥
 ਸੁਣਿ ਸੁਆਮਿ ਸਚੁ, ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਣਵੈ ਅਪਣੇ ਮਨ ਸਮਝਾਏ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੇ ਸਚਿ ਲਿਵ ਲਾਰੈ, ਕਰਿ ਨਦਰੀ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥
 ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪੇ ਬੀਨਾ, ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਸਮਾਏ ॥੫੮॥

ਜਿਹੜੇ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿਛੇ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ (ਉਪਜਣ, ਦੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋਗੀ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝੀ ਵੇਲੇ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਥਾਨ, ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ, ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ (ਮਨਮਤੀਆਂ) ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਕਿਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ (ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ) ਬਾਹਰੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗੋਲ ਮੇਲ ਸਵਾਲ, ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਰ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜੋਗੀ ਜੋ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਤੂੰ ਸਤ ਭਾਵ ਤਿੰਨ ਜਮਾਂ ਸੱਤ, (ਦਸ) ਉਂਗਲ ਵਾਯੂ ਜੋ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅਧਾਰ ਕੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸਨੂੰ ਕੌਣ ਖਿੱਚਦਾ ਅਤੇ ਛੱਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸੌਂ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸ੍ਰਾਸ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹਵਾ (ਵਾਯੂ) ਨਾਲ ਜੀਵ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਬੋਲਦਾ ਖੇਲਦਾ ਹੋਇਆ ਅਸਥਿਰ ਭਾਵ ਟਿਕ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਲੱਖ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਦਰਸਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾ ਰੀਪਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤ ਲਿਆ ਮਾਲੂਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਰਚਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਮੋਢੀ ਪਰਚਾਰਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਸਨ, ਉਤੇ ਹੀ ਸੰਕਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ, :- 'ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮੁਲਿ ॥ ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲਿ' ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ

ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ (ਉਪਦੇਸ਼) ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ। ਜਦ ਕਿ ਤਿਲੋਚਨ ਨੇ ਇਹ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ, 'ਨਾਮਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨੁ ਮੀਤ ॥ ਕਾਹੇ ਛੀਪਹੁ ਛਾਇਲੈ ਰਾਮ ਨ ਲਾਵਹੁ ਚੀਤ ॥' ਭਾਵੇਂ ਭਗਤ ਤਿਲੋਚਨ ਦਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਵਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਤਿਲੋਚਨ ਜੀ ਤਾਂ ਖੁਦ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਕਾ ਨਿਵਾਰਣ ਲਈ ਹੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ, ਮੱਤਾਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵੇਲੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਲਈ ਸੰਸਾਰੀ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਰਤ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਉਂਝ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਜਤਾਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੱਡ ਰਹਾਮੀ, ਮੁਫਤਖੋਰੇ, ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮਖੱਟੂ ਹੋ ਕੇ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਿਹਲੜ ਰਹਿਕੇ ਖਾਣ ਦੇ ਆਦੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜੇ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਕਰਾਈ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੀ। ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੋਟੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਤਾਲ ਪੂਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਠੱਪਾ ਲੁਆ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਉਦਰ ਪੂਰਤੀ (ਢਿੰਡ ਭਰਨ) ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਕੁਛ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਧੂ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਛ ਅਧਾਰ (ਬਹਾਨਾ) ਵੀ ਸੀ। ਜੋਗੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਭਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਬੋਲੈ ਖੇਲੈ' ਭਾਵ ਆਦਮੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭੱਜ ਦੌੜ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਰੁੱਝਾ ਰਹੇ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਅਸਥਿਰ (ਅਡੋਲ) ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਵੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੱਖ (ਨਿਰਾਕਾਰ) ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਪਾਧੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕੰਮ ਕਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁਧੀ ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬੁਧੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਮਝਾ ਕੇ, ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੀ । ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਮਨ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਹਲਾ ਮਨ, ਸੈਤਾਨ ਤੋਂ ਤਰੱਕੀ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ ਸੈਤਾਨ ਬਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੱਚ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਂਝ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਦਾਨਾ) ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਬੀਨਾ) ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਆਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੂਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਰੂਪੀ ਸੱਚ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

‘ਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਅਲਖੰ, ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਸੋਈ ॥
 ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਧਰ ਸੋਈ ॥
 ਨਦਰਿ ਕਰੇ, ਸਬਦੁ ਘਟ ਮਹਿ ਵਸੈ, ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਗਵਾਏ ॥
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ, ਨਿਰਮਲੁ ਬਾਣੀ, ਨਾਮੋ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥
 ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰੀਐ, ਇਤ ਉਤ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ॥
 ਚਿਹਨੁ ਵਰਨੁ ਨਹੀ ਛਾਇਆ ਮਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ॥੫੯॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਸਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਬੁਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ (ਅਲੱਖ) ਹੈ । ਜਦੋਂ ਮਨ (ਪਵਨ ਰੂਪੀ) ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਦੀ ਅਕਲ (ਬੁਧੀ) ਵਿਚ ਕਲਾ (ਰੋਸ਼ਨੀ) ਧਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਲਸਰੂਪ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਭਰਮ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਸਦਕਾ ਹਿਰਦਾ ਅਤੇ ਮਨ

ਭਾਵ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਭੀ ਨਿਰਮਲ ਭਾਵ ਭਰਮ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਨਾਮ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਉਸ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ, ਉਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਆਖਦੇ ਹਨ,--'ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਅਬ ਜਾਨਿਆ ਸੰਤਨ ਰਿਦੈ ਮਝਾਰਿ ॥ ਸੇਵਕ ਸੇ ਸੇਵਾ ਭਲੇ, ਜਿਹ ਘਟ ਬਸੈ ਮੁਰਾਰਿ ॥ (੩੩੭)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਹੀ ਦਿਸਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖਸਾਗਰ (ਪਰਲੋਕ) ਤਾਂ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਸਾਗਰ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, ' ਭਵਸਾਗਰ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਮਾਰੀ ॥ ਪੀਵਿ ਰਹੇ ਜਲ ਨਿਖੁਟਤ ਨਾਹੀ ॥' ਜਦੋਂ ਸੁਖਮ-ਤਮ (ਅਤਿਸੂਤਮ) ਪਰਮ-ਤੱਤ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭਵਸਾਗਰ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੋਨੋਂ ਇਕੋ ਜਗ੍ਹਾ ਹੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ।

'ਧਨ ਪਿਰ ਕਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿ ਵਾਸਾ, ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਕਰਾਰੀ ॥
ਰੁਰਿ ਪੂਰੈ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਤੇਰੀ, ਜਨ ਨਾਨਕ ਮਿਲੇ ਬਨਵਾਰੀ ॥' (੧੨੬੩)

ਸੁਰਤ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਇਕੋ ਜਗ੍ਹਾ ਵਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਵਾਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਮਨ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਭੀਤ (ਕੰਧ) ਟੁੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿਨ੍ਹ ਵਰਣ ਯਾ ਮਾਇਆ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਛਾਇਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਛੋਹ ਸਕਦੀ । ਮਾਇਆ ਦੀ ਛਾਇਆ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਵਾ ਦੀ ਛੋਹ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹਵਾ ਅਤੇ ਗਗਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਇਸ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹਵਾ ਅਤੇ ਗਗਨ ਦਾ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ, ਚੇਤਨ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਜਦਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਯਾ ਧੁਨ ਜੜ੍ਹ ਸਰੂਪ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਕੇਤ (ਸਿਗਨਲ) ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ

ਸਕਦਾ । ਇਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ । 'ਚਿਹਨੁ ਵਰਨੁ ਨਹੀਂ ਛਾਇਆ
ਮਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ॥'

‘ਤ੍ਰੈ ਸਤੁ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਅਉਧੂ ਸੁੰਨ ਸਚੁ ਆਹਾਰੋ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ਤਤੁ ਬਿਰੋਲੈ ਚੀਨੈ ਅਲਖ ਅਪਾਰੋ ॥
ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਮੇਟੈ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ ਮਨਿ ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ ॥
ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ, ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੋ ॥
ਸੁਖਮਨਾ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਬੂਝੈ ਜਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਹੁ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਾਚਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ’ ॥੬੦॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛੇ
ਸਨ । ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।
ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ ਸਵਾਲ ਬਾਲਰਲੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਚਲ ਰਹੀ
ਤ੍ਰੈ ਸੱਤ (ਦਸ) ਅੰਗੁਲ ਵਾਯੂ (ਸਾਹ) ਬਾਰੇ ਸੀ । ਜਿਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ
ਪਦੇ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ-ਅਉਧੂਤ ਜੋਗੀ ਇਸ ਸਰੀਰ
ਵਿਚ ਸਾਹ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਵਾਯੂ ਹੀ ਸੁੰਨ, ਸਚ ਦਾ ਆਹਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਭਾਵ
ਜਦੋਂ ਮਨ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਿਰਦਾ ਸੱਚ ਨਾਲ
ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਨ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ
ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਸਚ ਇਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ (ਖਾ ਕੇ) ਬਾਹਰ
ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ਤਤੁ ਬਿਰੋਲੈ’ ਦਾ
ਇਹੀ ਭਾਵ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ (ਤਤੁ) ਹਵਾ ਵਿਚ ਬਿਰੋਲਕੇ
ਭਾਵ ਮਿਕਸ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਧੂੜ, ਗਿਆਨ ਕੀ ਆਂਧੀ ਸੰਤ ਰੇਣ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ
ਭੇਜਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਸੰਤ ਰੇਣਾ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਮੰਗਿਆ ਸੀ । ‘ਹਉ ਮਾਂਗਉ ਸੰਤਨ
ਰੇਨਾ’

ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮੁਖ ਅਲੱਖ ਅਪਾਰ (ਆਤਮ ਦੇਵ) ਦੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਹੀ ਕੁਝ
ਦੱਸਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਆਤਮ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਗਿਆਨ) ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦਾ
ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਜੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
ਅਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇ, ਭਾਵ ਰਜੋ, ਤਮੋ, ਸਤੋ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਪਰ
ਉਠ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ
ਦੀ ਦਸੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲਵੇ । ਉਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਣਨ
ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਭੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸਦਾ

ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

‘ ਸੁਖਮਨਾ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਬੂਝੈ ਜਾ ਆਪੈ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏਂ’

ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਸੁਖਮਨਾ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਜਦਕਿ ਆਪ ਸੱਤ ਪੁਰਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਏਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਨਾੜੀਆਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਇਥੇ ਵੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਧੋਖਾ ਹੀ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇੜਾ ਕੁਬਧਿ ਦੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਹੜੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਦੇਖ ਕੇ ਭੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਿੰਗੁਲਾ ਮਨ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਤੇ ਸੁਖਮਨਾ (ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲੀ) ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :-

‘ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਅਉਰ ਸੁਖਮਨਾ, ਤੀਨਿ ਬਸਹਿ ਇਕ ਠਾਈ ॥

ਬੇਣੀ ਸੰਗਮੁ ਤਹ ਪਿਰਾਗੁ ਮਨੁ ਮਜਨੁ ਕਰੇ ਤਿਥਾਈ ॥

ਸੰਤਹੁ ਤਹਾ ਨਿਕੰਜਨ ਰਾਮੁ ਹੈ ॥

ਗੁਰ ਗਮਿ ਚੀਨੈ ਬਿਰਲਾ ਕੋਇ, ਤਹਾਂ ਨਿਕੰਜਨੁ ਰਮਈਆ ਹੋਇ ॥’ (੯੭੪)

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਇਕੋ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਦੇ ਭੀ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹਿਰਦੇ ਵੱਲ ਹੈ । ਜਿੱਥੇ ਮਨ, ਬੁਧ, ਅਤੇ ਸਾਚ ਸੁਬਦ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ) ਤਿੰਨੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਵਸਦੇ ਹਨ । ਸਾਚ ਸੁਬਦ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ (ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਅਤੇ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਕਲਪਨਾ, ਬੁਧੀ ਜੇ ਸਾਚ ਸੁਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੁਬਧਿ (ਦੁਰਮਤਿ) ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਤਿੰਨੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਕੋ ਜਗ੍ਹਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕੇਵਲ ਹਉਮੈ ਦੀ ਦੀਵਾਰ (ਭਰਮ ਦਾ ਪਰਦਾ) ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਸੱਚ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਰਤੂਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਮਨ ਅਤੇ ਕੁਬਧਿ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ :- ‘ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ’

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ । ਫਿਰ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ (ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ) ਸੱਚ ਉਤੇ ਪੜਦਾ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ

ਜਾਰੀ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖੀ ਭੇਸ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਸੰਤ, ਨਕਲੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਏਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਰ-ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਸੁਖਮਨਾ ਤੋਂ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਹੁਤ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਸਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਸੁਖਮਨਾ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਧੱਪਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਆਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇੜਾ, ਪਿੰਗੁਲਾ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਤਿੰਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਯਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾ ਕੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

‘ਮਨ ਕਾ ਜੀਉ ਪਵਨ ਕਥੀਅਲੇ, ਪਵਨ ਕਹਾ ਰਸੁ ਖਾਈ ॥
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦਾ ਕਵਨ ਅਉਧੁ, ਸਿਧ ਕੀ ਕਵਨ ਕਮਾਈ ॥
ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਰਸੁ ਨ ਆਵੈ ਅਉਧੁ, ਹਉਮੈ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਈ ॥
ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ਸਾਚੇ ਰਹੇ ਅਘਾਈ ॥
ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਜਿਤੁ ਅਸਥਿਰੁ ਰਹੀਐ, ਕਿਤੁ ਭੋਜਨਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੈ ॥
ਨਾਨਕ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਪੈ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇ ਕਾਲੁ ਨ ਗ੍ਰਾਸੈ ॥੬੧॥

ਇਸ ਪਦੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਵਨ ਵਾਯੂ (ਹਵਾ) ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜੜ੍ਹ ਮਾਇਆ ਹੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਮਨ ਚੇਤਨ ਹੈ। ਮਨ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸੇ ਹਵਾ ਕਿਹੜਾ ਰਸ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਸੇ ਉਹ ਕੈਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਿਧ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗਿਆਨ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਸਕਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਚ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸੱਚ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਜਿਤੁ ਅਸਥਿਰੁ ਰਹੀਐ ਕਿਤੁ ਭੋਜਨਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੈ’। ਇਹ ਸਵਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੈਸੀ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਯਾ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ

ਹੈ । ਅਤੇ ਉਹ ਭੋਜਨ ਕੈਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਭੁਖ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਨ ਦੁਖ ਸੁਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਾਲ ਉਸਨੂੰ ਖਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

‘ਰੰਗਿ ਨਹੀਂ ਰਾਤਾ ਰਸਿ ਨਹੀਂ ਮਾਤਾ ॥
 ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੈ ਜਲਿ ਬਲਿ ਤਾਤਾ ॥
 ਬਿੰਦੁ ਨ ਰਾਖਿਆ ਸਬਦੁ ਨ ਭਾਖਿਆ ॥
 ਪਵਨੁ ਨ ਸਾਧਿਆ ਸਚੁ ਨ ਅਰਾਧਿਆ ॥
 ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਸਮ ਕਰਿ ਰਹੈ ॥
 ਤਉ ਨਾਨਕ ਆਤਮ ਰਾਮ ਕਉ ਲਹੈ ॥੬੨॥

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ‘ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਰਸੁ ਨ ਆਵੈ ਅਉਧੁ ਹਉਮੈ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਈ’ ਜਿਸਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਸਬਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਰਸ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਰਥਕ ਸਬਦ (ਉਪਦੇਸ਼) ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜੇਗੀ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਗ ਤਾਂ ਅਲੂਣੀ ਸਿਲ ਚੱਟਣ ਸਮਾਨ ਹੈ । ਔਜ ਭੀ ਲੋਗ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ‘ਸਿਲ ਜੇਗੁ ਅਲੂਣੀ ਚਟੀਐ ॥’ ਪਰ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਜਿਥੋਂ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਜੁੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਨਾ ਜੁੜਨ ਦਾ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ (ਉਪਦੇਸ਼) ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪਿਆਸ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਟਿਆ ਕਰਦਾ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜੇਗ ਮੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੁਖ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਾ ਮਿਟਣ ਦਾ ਅਤੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦਾ । ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦ (ਸੱਚ) ਦਾ ਰਸ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਚ (ਨਾਮ) ਦਾ ਰੰਗ ਘੁਲ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਸਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਉਤੇ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬੂੰਦ ਡਿਗੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਸ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਸ ਮੱਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਿਹਾ ਸੀ, ' ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੇ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ॥ ' ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਾਉਤੀ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੋਗੀ ਸਨ ਜਾਂ ਵੈਸਨੂੰ ਭਗਤ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਝੂਠ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅੰਦਰ, ਅਨੰਦ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਫੋਕੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸਲੀ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਕੋਰੇ (ਖਾਲੀ) ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ (ਸਚ ਦਾ ਰਸ) ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । ਪਰ ਅਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਨੰਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੀ ਹਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ, ਸੰਤ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਸੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ । ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, 'ਸੰਤ ਸਮੂਹ ਅਨੇਕ ਮਤੀਕੇ' ॥ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੇਸ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹਿਓ, ਮਤ ਕੋਊ ਨ ਦੇਖੀਅਤ ਪ੍ਰਾਨਪਤੀ ਕੇ ॥ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਕੋਲ ਵੀ ਅੱਜ ਦੀ ਘੜੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦਾ ਗਿਆਨ (ਮੱਤ) ਨਹੀਂ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖੀ ਭੇਖ ਧਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਮਝ ਕਿਥੋਂ ਆਈ । ਜਦ ਕਿ ਸੰਤ ਮੱਤ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜ ਤੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਦੇ ਠ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੰਨ ਪਾੜ ਕੇ ਸੰਤ ਬਣਾ ਦੇ ਠ ਪਿਛੇ ਇਹੀ ਸਾਜਸ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਦੇ ਇਹ ਅਖਾਉਤੀ ਸੰਤ, ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ।

‘ਰੰਗਿ ਨਹੀ ਰਾਤਾ ਰਸਿ ਨਹੀ ਮਾਤਾ ॥
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੈ ਜਲਿ ਬਲਿ ਤਾਤਾ ॥’

ਸਤਿਗੁਰੂ (ਸਚੇ ਗੁਰੂ) ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਨਾ ਤਾਂ ਰਸ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਮਨ, ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸਨੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਉਸਨੇ ਅਜ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਅਗੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਪਵਨ) ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਾਧਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਲਗੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਰੀ । ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ (ਗੋਬਿੰਦ) ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਦੀ ਅਕਥ ਕਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਉਹ ਅਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਜ ਸਰੂਪ (ਆਤਮ—

ਰਾਮ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸਦੀ ਸੁਪਨ ਅਵਸਥਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਸਤ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

‘ਗੁਰੁ ਪਰਸਾਦੀ ਰੰਗੇ ਰਾਤਾ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਸਾਚੇ ਮਾਤਾ ॥

ਗੁਰੁ ਵੀਚਾਰੀ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ ॥ ਅਪਿਉ ਪੀਓ ਆਤਮ ਸੁਖ ਧਾਰੀ ॥

ਸਚੁ ਅਰਾਧਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੁ ਤਾਰੀ ॥ ਨਾਨਕ ਬੁਝੈ ਕੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥੬੩॥

ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਚ (ਨਾਮ) ਦਾ ਰੰਗ ਮਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੂਲ ਤੂਪ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਉੜਾ ਲਗਾਦਾ ਹੈ । ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ ਮੀਠੀ ॥ ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ ॥ ਕੂੜਿ ਕਪਟਿ ਅਹੰਕਾਰਿ ਰੀਝਾਨਾ ॥ ਨਾਮੁ ਸੁਨਤ ਜਨੁ ਬਿਛੁਅ ਡਸਾਨਾ ॥’ (੮੯੨) ਕੂੜ ਕਪਟ, ਠਗੀ ਠੋਰੀ, ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕ, ਸਚ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ । ਸੱਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਛੁ ਵਾਂਗੂ ਡਸਣ ਵਾਲਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਠੱਗੀ ਠੋਰੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਿੰਜ ਜਾਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਚ ਦਾ ਰੰਗ, ਕਦੇ ਫਿਕਾ ਨ ਪੈਣ ਵਾਲਾ, ਉਸਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੀਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਰਸ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਨਸਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ‘ਅਪਿਉ ਪੀਓ’ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਪੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਭਾਵ ਜਿਸਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਆਖੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਨਕਲੀ ਸੰਤ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ‘ਅਪਿਉ ਪੀਓ’ ਕਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਿਖੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਨ ਫੈਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਸਿਖੀ ਦੇ ਫੈਲਣ ਵਿਚ ਖੜੋਤ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਇਕ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1990 ਦੇ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਅੰਕ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ,

ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਪਰਚਾਰੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਿਖੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸਨਾਤਨੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦਿਸ਼ਾਹੀਨ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਦ ਹੀ, ਉਪਰੋਕਤ ਪਦੇ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਣ ਸਕੇਗੀ।

ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਸਮਝ ਲੈਣਗੇ, ਉਹ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਨਾਮ ਰਸ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਆਤਮ ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ 'ਸਚੁ ਅਰਾਧਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੁ ਤਾਰੀ ॥ ਨਾਨਕ ਬੂਝੈ ਕੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਚੇ ਨਾਮ (ਸੱਚ) ਦੀ ਭੁੱਖ ਜਾਗੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਭਵਸਾਗਰ ਉਪਰ ਤਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕੇ ਵਲ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਮੈਗਲੁ ਕਹਾ ਬਸੀਅਲੇ, ਕਹਾ ਬਸੈ ਇਹੁ ਪਵਨਾ ॥
 ਕਹਾ ਬਸੈ ਸੁ ਸਬਦੁ ਅਉਧੂ, ਤਾ ਕਉ ਚੂਕੈ ਮਨ ਕਾ ਭਵਨਾ ॥
 ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲੇ, ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਪਾਏ ॥
 ਆਪੈ ਆਪੁ ਖਾਇ ਤਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੈ, ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ॥
 ਕਿਉ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੈ ਆਤਮੁ ਜਾਣੈ, ਕਿਉ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਸਮਾਵੈ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ, ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ॥੬੪॥

ਅਠਵੰਜਵੇ ਪਦੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਚਰਚਾ ਦਾ ਦੌਰ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਆਖਰੀ ਤੀਰ ਤਾਂ ਅਠਵੰਜਵੇਂ ਪਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸਵਾਲ ਉਠਾ ਕੇ, ਖੁਦ ਹੀ ਉਸਦਾ ਉਤਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ (ਮੈਗਲ) ਮਲੀਨ ਮਨ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ (ਪਵਨਾ) ਦਾ ਵਾਸਾ ਕਿਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਵਾਗਾਵਣ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਸਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਕਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਮਨ ਭੀ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ

ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਹੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਸਮੱਸਿਆ ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਉਹ ਇਉਂ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਮੰਡਲ ਦੇ ਵਾਸੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਕਲਪਨਾ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋਗੀ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨੇ ਵਾਲੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਸਕਣਗੇ । ਜੋਗੀ ਖੁਦ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਲਈ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ।

‘ਕਹਾ ਬਸੈ ਸੁ ਸਬਦੁ ਅਉਧੁ ਤਾ ਕਉ ਚੁਕੈ ਮਨ ਕਾ ਭਵਨਾ ॥’

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸਹੀ ਉਤਰ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਉ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸੀਏ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਸਾ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਵਾਗਵਣ ਮਿਟਦਾ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਹਿਰਦੇ (ਨਿਜ ਘਰ) ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਚੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਧਿਆਨ ਛੁਡਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਘਰ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ, ਅਪਣੇ ਮੂਲ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ (ਕਲਪਨਾ) ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਹੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ, ‘ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੁਟੈ ਦਸਵਾ ਦਰੁ ਖੁਲੈ, ਤਾ ਮਨੁ ਖੀਵਾ ਭਾਈ ॥’ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਕਲਪਨਾ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ (ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ) ਰੋਕਣ ਲਈ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਧਿਆਨ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋੜਨਾ ਪਵੇਗਾ ।

ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਿਗਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਰੀ ਖੋਟ ਸਾੜ ਕੇ, ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਜਾਗਣ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, ‘ਕਿਉਂ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੈ ਆਤਮੁ ਜਾਣੈ’.....

ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ (ਸਿਸਿ) ਮਨ ਅੰਦਰ (ਸੂਰ) ਪਰਚੰਡ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ (ਹਉਮੈ) ਰੁਪੀ ਮੈਲ ਨਸਟ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਮਨ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੀਨ (ਅਭੇਦ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੜਿਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਜਿਵੇਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, 'ਏਕ ਜੋਤਿ ਏਕਾ ਮਿਲੀ ਕਿਥਾ ਹੋਇ ਮਹੋਇ ॥ ਜਿਤੁ ਘਟਿ ਨਾਮੁ ਨ ਉਪਜੈ ਫੂਟਿ ਮਰੈ ਜਨੁ ਸੋਇ ॥((੩੩੫)

'ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ ਵਸੀਅਲੇ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ॥
ਨਾਭਿ ਪਵਨੁ ਘਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਸੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤੁ ਤਤੁ ਲਹੈ ॥
ਸੁ ਸਬਦੁ ਨਿਬੰਠਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਛੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਜੋਤਿ ਸੁ ਸਬਦਿ ਲਹੈ ॥
ਖਾਵੈ ਦੂਖੁ, ਭੂਖ ਸਾਚੇ ਕੀ, ਸਾਚੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿ ਰਹੈ ॥
ਅਨਹਦੁ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੇ ਕੇ ਅਰਥਾਵੈ ॥
ਨਾਨਕ ਆਖੈ, ਸਚੁ ਸੁਭਾਖੈ, ਸਚਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਵੈ ॥੬੫॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਅਡੋਲ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ (ਨਿਜ ਘਰ) ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਨਿਜਸਰੂਪ (ਮੂਲ) ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਿਜ ਘਰ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਭਿ (ਪੁੱਨਿ) ਤੋਂ ਉਪਰ ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀਂ ਕੰਵਲ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, (ਜੋਗੀ ਪੁੱਨੀ ਤੋਂ ਦਸ ਉਂਗਲ ਉਤੇ ਨਾਭ ਕੰਵਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ) ਉਸ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਆਸਣ ਬਣਾਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਲੋਗ ਅੱਜ ਵੀ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ (ਸਿਰ ਵਿਚ) ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਸਮੇਂ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਦਾ ਹੀ ਖੰਡਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿਰਦਾ (ਦਿਲ) ਨਿਜ ਘਰ ਅੰਦਰ, ਮਨ ਦਾ ਸਹੀ ਠਿਕਾਣਾ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ।

'ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ ਭਾਈ ਦਿਲ ਕਾ ਫਿਕਰੁ ਨ ਜਾਇ ॥ ਟੁਕੁ ਦਮੁ ਕਰਾਰੀ ਜਉ ਕਰਹੁ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰਿ ਖੁਦਾਇ ॥੧॥ ਬੰਦੇ ਖੋਜੁ ਦਿਲ, ਹਰ ਰੋਜੁ ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥ ਇਹੁ ਜੁ ਦੁਨੀਆ ਸਿਹਰੁ ਮੇਲਾ ਦਸਤਗੀਰੀ ਨਾਹਿ ॥(੭੨੭)

ਇਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭੀ ਇਹੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਤੇਬ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਲਝਾਉਣ (ਸਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਣ) ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ

ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗਲ ਦਸਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜੇ ਨਾਥ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਭਾਵੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਥਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਤੇਬ ਅੰਦਰ ਭੀ ਸਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਬੰਦੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ (ਹਿਰਦਾ) ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਕਰ, ਉਥੇ ਸੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਮਿਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਨ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਦੇਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਨੂੰ ਛੁਡਕੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਿਜ ਘਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਇਹ ਪਰਦੇਸੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

‘ਸੁ ਸਬਦੁ ਨਿੰਤਰਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਅਛੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਸੁ ਸਬਦਿ ਲਹੈ ॥
ਖਾਵੈ ਦੂਖ ਭੁਖ ਸਾਚੇ ਕੀ, ਸਾਚੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿ ਰਹੈ ॥’

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਦਾ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨ ਨਿਸਚਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਿਆ (ਟਿਕਿਆ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਿਜ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਟਿਕਾਉ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਤਨੇ ਜਤਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਮਨ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਕੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਜ ਘਰ (ਹਿਰਦੇ) ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਥੇ ਮਨ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਕੇ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਤਿੰਨਾ ਭਵਨਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਜਾਨਣ ਦੀ ਭੁਖ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ (ਸਚ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ, ਬਿਰਲੇ ਕੇ ਅਰਥਾਵੈ ॥
ਨਾਨਕ ਆਖੈ, ਸਚੁ ਸੁਭਾਖੈ, ਸਚਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਵੈ ॥’

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ, ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ (ਪ੍ਰਮੇ ਸੁਚ ਦੀ ਗੱਲ) ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਰਥਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ

ਕਰਨ ਵਾਲਾ (Interpreter) ਕੋਈ ਬਿਰਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਨਾਨਕ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਖੁਦ ਜੋ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ 'ਭਾਖੇ' (ਭਾਸ਼ਾ) ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਬੋਲੀ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਰੰਗ ਜਿਸਨੂੰ ਲਗ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ (ਖੋਇਆ) ਕਰਦਾ । ਸਚਾ ਰੰਗ ਕਦੇ ਫਿਕਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ।

'ਜਾ ਇਹੁ ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ, ਤਉ ਮਨੁ ਕੈ ਠੈ ਰਹਤਾ ॥
 ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ, ਤਾ ਪਵਨੁ ਕਵਨ ਘਰਿ ਸਹਤਾ ॥
 ਰੂਪੁ ਨ ਹੋਤੋ ਰੇਖ ਨ ਕਾਈ, ਤਾ ਸਬਦਿ ਕਹਾ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥
 ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਨ ਹੋਤੀ ਮਿਤਿ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ॥
 ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਨ ਜਾਪੀ, ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਪਸਿ ਸਾਚਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਬੈਰਾਗੀ, ਇਬ ਤਬ ਸਾਚੇ ਸਾਚਾ ॥੬੬॥'

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਗਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਮਝਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁਖਾ ਦੇਹੀ ਜਾਂ ਪੰਜ ਭੋਤਿਕ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ (ਪਵਨ) ਕਿਥੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਜੋ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਆਸਣ ਹੈ, ਜਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਕਿਹੜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ (ਸੰਸਾਰ) ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਰੂਪ ਰੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵਰਨ, ਭੇਖ, ਸਰੂਪ ਭਾਵ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਫਿਰ ਸਚੇ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਦੀ ਸਮਝ ਕਿਵੇਂ ਲਗੇ । ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੀਵ ਬੈਰਾਗੀ (ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੱਚ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਤੇ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ, ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਹ ਸਰੂਪ ਸਾਚੇ ਸਾਚਾ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ) ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

'ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਅਉਧੁ, ਤਉ ਮਨੁ ਸੁੰਨਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ॥
 ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ, ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ॥
 ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਅਕਲੀਣਿ ਕਤਉ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਚੁ ॥
 ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਜੋਤਿ ਆਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥
 ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੁ ਏਕੋ, ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ॥
 ਸਾਚੁ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਹੀ ਨਾਨਕੁ ਅਕੱਥੁ ਕਹਾਣੀ ॥੬੭॥

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾ ਦਾ ਵਿਸਕਾਰ ਪੂਰਬਕ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਰਾਜ, ਜਦੋਂ ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ (ਮਨ ਦਾ ਵਖਰਾ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਸਰੀਰ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵ, ਜਦੋਂ ਮਨ ਦੀ ਗੁਪਤ ਦੇਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮਨ, ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਮਨ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਰੂਪੀ ਮੱਛ, ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਲੋਗ ਮਨ ਦੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਦਸਦੀ ਹੈ, 'ਨਾ ਕਛੁ ਆਇਬੋ ਨਾ ਕਛੁ ਜਾਇਬੋ ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ॥' ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਆਉਣ ਜਾਣ (ਨਸਟ ਹੋਣ) ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਰੇ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਸਭਾਅ ਦਾ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮਨ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਵਜੋਂ ਹੈ, ਮਨ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਕਦੇ ਮਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਜਨਮਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ ਹੀ ਇਸਦਾ ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ, ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਠਾਲੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਜਾਣਾ (ਵਿਯੋਗ) ਹੀ ਇਸਦਾ ਜਨਮ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਠਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣਾ (ਸੰਜੋਗ) ਇਸਦਾ ਮਰਨਾ ਹੈ। ਮਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਲੋਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਲ ਦੇ ਭੰਬਲ ਭੂਮੇ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਆਲ ਪਤਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਉਲਝੇ ਹੋਏ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸੋਧ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੋਰਖਧੰਦਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

‘ ਨਭਿ ਕਮਲ ਅਸੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ॥ ’

ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਬੂਲ ਦੇਹੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਥੰਮਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦਾ ਠਿਕਾਣਾ ‘ਨਭਿ ਕੰਵਲ’ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹਵਾ (ਪਵਨੁ) ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਲਈ ਪਵਨ ਭੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਅਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ, ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਅਡੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਦੋਨੋਂ ਪਰਕਾਰ ਦੀ (ਪਵਨੁ ਅਤੇ ਪਵਨ) ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਿਜਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਪਹਿਲੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਪਵਨ ਮਨ, ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਵਨੁ ਹਵਾ ਹੈ, ‘ਮਨ’ ਸਰੂਪ ਚੇਤਨ ਪਵਨ, ਆਪਣੇ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ ਪਵਨ (ਹਵਾ), ਆਪਣੇ ਜੜ੍ਹ ਸਰੂਪ ਅਕਾਸ਼-ਤੱਤ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ (ਹੁਕਮ) ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚੇਤਨ ਨੂਰ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਕਾਸ਼-ਤੱਤ ਨਾਲੋਂ ਪਵਨੁ (ਹਵਾ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਵਖਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

‘ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ’ ੧੩੪੯

‘ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥ ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭੁਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੇਇ ॥’ (੧੯)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਅਤੇ ਪਵਨੇ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਥੇ ‘ਸਾਚਾ’ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਖਾਸ ਅਰਥ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਸੱਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਥਿਰ, ਜਰਾ ਰੋਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ । ਅਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਸਾਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਲ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ‘ਸਾਚੇ’ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਹਵਾ (ਪਵਨਾ) ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਅਲਗ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਅ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਅਕਾਸ਼-ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਵਨੁ (ਹਵਾ) ਦਾ ਨਿਜ ਘਰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਨੋਟ :- ਇਥੇ ਪਵਨ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਨ ਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਨੁ ਔਕੜ ਸਹਿਤ । ਜੋਗੀ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ (ਪਵਨੁ) ਔਕੜ ਵਾਲਾ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਪਰਥਾਏ ਵਰਤਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ (ਪਵਨ) ਨਨਾ ਮੁਕਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਮਨ ਪਰਥਾਏ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ।

‘ਰੂਪ ਨ ਕੋਖਿਆ, ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ, ਤਉ ਅਕਲੀਣਿ ਕਟਤਉ, ਸਬਦ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥’

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਦੇਹੀਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੇ ਰੂਪ ਆਦਿ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਲੀਣਿ (ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ) ਰਹਤਉ (ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਸਬਦ ਸੁ ਸਾਰੁ (ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਸਬਦ ਦਾ ਸਾਰ ਰੂਪ ਹੀ) ਭਾਵ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸਾਚ ਸਬਦ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਸਬਦ ਦਾ ਸਾਰ ਰੂਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਚਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ਸੀ। ਉਹ ਸਰੂਪ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

‘ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ ॥ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਓ ਹਮਾਰਾ ॥’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, :- ‘ਅਰਥਦ ਨਰਥਦ ਖੰਧੁਕਾਰਾ ॥’

ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਕੈਨਿ, ਨ ਚੰਦ ਨ ਸੂਰਜ, ਸਿਨੁ ਸਮਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥.....॥’ (੧੦੩੫)

ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਧਰਤੀ ਨਾ ਆਕਾਸ਼ ਨਾ ਹਵਾ ਨਾ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਆਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥’ ਦਾ ਭੀ ਇਹੋ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈ।

‘ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੁ ਏਕੋ, ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ॥’

ਸਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ, ਨਾਨਕ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ॥’

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਭ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਸੋਚ ਸਭਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋਂ, ਸੱਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹਿਰਦਾ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਲੋਗ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਥਨ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਕਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਸਿਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਥਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਨਾ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਅਕਥ ਕਥਾ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਹੇਗੀ ਭੀ।

ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ, ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਦੁਖਿ ਬਿਨਸਿ ਜਾਈ ॥
 ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ, ਨਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਗਿਆਨੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ, ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ, ਨਿਰਮਲੁ ਬਾਣੀ ਸਾਚੈ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ॥
 ਨਾਮੇ, ਨਾਮਿ ਰਹੈ, ਬੈਰਾਗੀ, ਸਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਿ ਧਾਰੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੈ, ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰੈ ॥੬੮॥

ਕਿਸ ਕਿਸ ਬਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਬਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ 'ਹਉਮੈ' ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ, ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਿਸਚਲ (ਅਨਹਦ ਸੰਨ) ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਮਨ, ਆਪਣੀ ਚੁੱਪੀ (ਸੰਨ ਅਵਸਥਾ) ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਸੋਚ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਟਕਰਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਹਉਮੈ' ਹੈ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਫੁਰਨਾ ਉਠਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੁਰਨੇ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਲਪਨਿਕ ਮੰਡਲ (ਭਵਸਾਗਰ) ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਮਨ ਉਪਰ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਟੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੁਖ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਇਸਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਨ ਜੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਵੇ ਫਿਰ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ) ਦੀ ਬੀਚਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤੱਤ ਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਹਉਮੈ ਸ਼ਬਦ (ਕਲਪਨਾ) ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਉਠ ਰਹੇ ਫੁਰਨੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਤਨੁ (ਹਿਰਦਾ) ਅਤੇ ਮਨੁ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਭਾਵ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ (ਭਰਮ) ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੋ ਵੀ, ਮਨ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਣੀ ਨਿਰਮਲ (ਸੱਚੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਭਰਮ ਦਾ ਲੇਸ ਮਾਤਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨ ਸਚ ਸਰੂਪ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਵਿਚ ਭਿਜਿਆ (ਭੁਬਿਆ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮੇ ਭਾਵ ਨਾਮ ਵਿਚ ਭਿਜੇ ਹੋਏ ਮਨ, ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਅਲਪਦੇ, ਬੈਰਾਗੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ

ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਤੱਤ ਸਰੂਪ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋਗ ਹੋ ਸਕੇ, ਅਜੀਹਾ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੀ ਹੋਏਗਾ । ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖ ਲਵੋ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੈ ਕੋਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਭੀਜੈ ਵਿਰਲਾ ਬੁਝੈ ਕੋਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਣੈ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ॥ (੬੯)

ਪਿਛਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੱਤ-ਗਿਆਨ (ਨਾਮ) ਬਿਨਾਂ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖ ਲਵੋ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਜੋਗ' ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਗ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗੁਰਮਤਿ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਭੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਕਰ ਲੈਣ ਭਾਵ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਧੀ ਬਾਰੇ ਹੈ । ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ ਬਿਧੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੈ । ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚਰਚਾ ਅੰਦਰ ਸਮਝਾਈ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ,

'ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੈ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰ ॥'

ਹੁਣ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ (ਜੋਗ) ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਕੋਈ ਬਿਰਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਚ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਸੱਚ ਬਾਣੀ' ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਗੱਲ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਕੋਈ ਬਿਰਲਾ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਬਿਰਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਹੀ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ । ਸਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ

ਸੱਚ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੁਣਨ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੱਚ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਿਜ ਘਰ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਹੈ । ਸੱਚ ਨਾਲ ਭਿਜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹਿਵਾ-ਘਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਠੰਡ ਵਰਤ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤਦ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਮਨ ਟਿਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ, ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਚਰਚਾ ਦੇ ਤੋੜ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋ ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਅਖਵਾਉਣਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਅਸਲੀ ਜੋਗੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਬਿਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਾਣਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

‘ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਗਰਬਿ ਗੁਬਾਰਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਆ ਜਨਮੁ ਹਾਰਿ ॥੭੦॥

ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ’ ਭਾਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਜੋਗ’ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਮਾਨ ਹੈ, ‘ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਅਗਮੁ ਸੁਣਾਏ ॥ ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਕੀ ਸੰਧਿ ਮਿਲਾਏ’ ॥ ਦੀਖਿਆ ਦਾਰੂ ਭੋਜਨੁ ਖਾਇ ॥ ਛਿਅ ਕਰਸਨ ਕੀ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦੀ ਸੰਧੀ (ਜੋਗ) ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਮਿਲਾਪ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ, ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਬੁਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ‘ਅਗਮ ਅਗਾਧ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ’ ਹੈ । ਮਨੁਖੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਮਨ ਅਤੇ ਚਿਤ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਗਲ ਬਾਤ

ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ, ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ (ਕਲਪਨਾ) ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਮਨ ਅਨਹਦ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਧੀ ਨਾਲ ਗੁਰ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦੀ ਸੰਧ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ।

'ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥'

ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾ ਜੋਗ ਦਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ 'ਸੇਵਾ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਜਿਵੇਂ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :-

'ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੇ ਨਹੀ ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥ (੮੫੦)'

ਇਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦੀ ਸਮਝ ਬਿਨਾਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਹੁਕਮ ਹੈ :- 'ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਹਉਮੈ ਮਾਰੇ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ ॥' ਭਾਵ ਗੁਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਨਾ, ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਤੱਤ ਗਿਆਨ (ਨਾਮ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ 'ਸੇਵਾ' ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਪਦੇ ਵਿਚ ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੈ, ਕਿ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣੇ (ਲੱਭੇ) ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

'ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਜੋਗ ਮੱਤ ਜਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਆਖਿਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਇਸਤੋਂ ਭੀ ਅਗੇ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ (ਚੁੱਪ) ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਕੰਮ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਇਸਤੋਂ ਅਗਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਬਪੁੜੀ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਤਿਆਗੋਂ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਮਨ ਕਲਪਨਾ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਨਾਦ (ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ (ਬੋਲ ਕੇ) ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ, ਮਨ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸਰੂਪ 'ਕਲਪਨਾ' ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ (ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਮਨ ਦੁਬਾਰਾ ਜਿਉਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ਼ਬਦ (ਮਨ) ਦੀ ਕਦੇ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ 'ਮੁਕਤੀ' ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮੰਜਿਲ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਸੁੱਟੀਏ, ਜਦ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੁਕਣ ਲਈ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਆ ਡਿਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨੀਚੇ ਵੱਲ ਡਿਗਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਠੀਕ ਇਹੀ ਬਿਧੀ ਮੁਕਤੀ ਉਤੇ ਭੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਹ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਰੁਕ ਜਾਵੇ, ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ) ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਫਿਰ ਮਨ ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਇਆ ਪੁਰੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਝੂਠੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ, ਅਲਪ ਕਾਲਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਚੇਤਨ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜੇ (ਭੇਟੇ), ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ ॥' ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਮਨ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਪਰਸ਼ (ਭੇਟ) ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤਦ ਤਕ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਗਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਕਿਉਂ ਰੱਖੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮ (ਤੱਤ-ਗਿਆਨ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ 'ਨਾਮ' ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਆਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ 'ਨਾਮ' ਭੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ 'ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਭੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਬਿਖਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਏਕ ਹੈ ਬੁਝੈ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥ ਆਖ ਦਿਤਾ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ :- 'ਨਾਨਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੁ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਹਿ ॥ ਨਾਨਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮਨੈ ਮਾਹਿ, ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਤਿਨ੍ਹੀ ਪੀਤਾ ਰੰਗ ਸਿਉ ਜਿਨੁ ਕਉ ਲਿਖਿਆ ਆਦਿ ॥'(੧੨੩੮)

ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਚੇਤਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਨਾਮ), ਚੇਤਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ (ਮਿਲਾਪ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਕੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੜ੍ਹ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਗਿਆਨ (ਨਾਮ) ਭੀ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਹੀ ਹੈ । ਜੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ, ਸਹਿਜ ਸਮਾਧ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਾਹਰੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾਮ' ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਮ ਸਰੂਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਮਨ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ (ਜਾਗ ਕੇ) ਸਦਜੀਵਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ; ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੋਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਛਾਈ ਰਹੇਗੀ, ਉਹ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਹਾਰ (ਗਵਾ) ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਜੀਤਾ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰ ਧਾਰਿ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਮਕਾਲੁ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਸੁ ਜਾਣੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ॥੭੧॥

ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਛ ਨਿਰਣਾਇਕ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸਿਟਾ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਪਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਣਾਏ ਹੋਏ ਮਾਰਗ ਹੀ ਗਿਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਟੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇ ਵਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਬਿਧੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਗਤੀ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਬਿਧੀ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲੈਣ ਦੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਜ ਤੱਕ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾ ਮਨ ਜਿਤ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਕਤੀ ਅੱਗੇ ਝੂਠੇ ਮਨ ਦਾ ਪਰਾਜਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਦੇ ਹਾਰ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਜੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ (ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆਂ) ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਇਦਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਅਦਾਲਤ 'ਸੱਚ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਮਕਾਲੁ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ॥’

ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਜਮ (ਭਰਮ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਾਲ (ਸਮਾਂ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ (ਗੁਪਤ ਦੇਹੀ) ਤੋਂ ਬੇਅਸਰ (ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀਨ) ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇਹੀ ਉਪਰ ਕਾਲ (ਸਮੇਂ) ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਖੋਟ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਸਟ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਰਿਆਂ ਦਾ ਖਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਹੀ ਨਿਯਮ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਟਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਭਵਸਾਗਰ ਖਰੇ ਬਣ ਜਾਣ ਲਈ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਸੋ ਜਾਣੈ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ॥’

ਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਬਿਧੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਾਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਸ ਬਿਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਲੋਕ ਅੰਦਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਸਾਚ

ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ। ਤਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਜੋਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿਤਾ।

ਸਬਦੈ ਕਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸੁਟਿ ਤੁ ਅਉਧੂ, ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥
 ਨਾਮੈ ਰਾਤੇ ਅਨਦਿਨੁ ਮਾਤੇ, ਨਾਮੈ ਤੇ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ॥
 ਨਾਮੈ ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਵੈ, ਨਾਮੈ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੇਰੇ, ਸਚੈ ਆਪਿ ਖੁਆਈ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਅਉਧੂ, ਜੋਗੁ ਜੁਗਤਿ ਤਾਂ ਹੋਈ ।
 ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੁ ਮਨਿ ਦੇਖਹੁ, ਨਾਨਕ, ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ॥੨੨॥

ਇਸ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਪਦਾ ਭਾਵੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੋਸਟੀ ਇਸੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਦੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ ਇਸ ਚਰਚਾ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ (ਫੈਸਲਾ) ਅਸੀਂ ਏਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਯਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਤੱਤ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਸਮਾਪੀ ਸਮੇਂ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ (ਜੋਗ-ਮੱਤ) ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਜਦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲੀ ਰਖਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਹੀ ਮਤਵਾਲੇ (ਖੀਵੇ) ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਮ ਰਾਜ ਦਾ ਭੈ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਦੀ ਆਸਥਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਨਾਮ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਨਾਲ ਉਹ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨਾਮ ਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਚੇਤਨ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੇਖਧਾਰੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ

ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ (ਤੱਤ ਗਿਆਨ) ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਭੇਖ ਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੱਚੇ ਅਖੌਤੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਨਾਮ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਗੱਲ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਹੇ ਜੋਗੀ ਜਨੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵੀਚਾਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਚੇ ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਕਿ 'ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥' 'ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ॥'

'ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੂਹੈ ਜਾਣਹਿ ਕਿਆ ਕੇ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ ॥
ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਪਤਾ ਆਪੇ ਪਰਗਟੁ ਆਪੇ ਸਭਿ ਰੰਗ ਮਾਣੈ ॥
ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਬਹੁ ਚੇਲੇ ਖੋਜਤ ਫਿਰਹਿ ਫੁਰਮਾਣੈ ॥
ਮਾਂਗਹਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇੰ ਇਹ ਭਿਖਿਆ, ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕਰਬਾਣੈ ॥
ਅਥਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਭਿ ਜੁਗ ਆਪੇ ਵਰਤੈ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥੭੩॥

ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ 'ਗਤਿ ਮਿਤਿ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਸਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਖੇਡ ਬਾਰੇ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਨਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਹੀ ਰਸਤਾ ਅਜ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਇਤਨੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ । ਮਨ ਦਾ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਫਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸਦੀ ਹਉਮੈ ਹੈ । ਭਾਵ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਹੀ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਪਰ ਲੋਭੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਭ ਵੱਸ ਹੋਇਆ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਸਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ (ਫਿਰਕੇ) ਚਲਾ ਲਏ । ਜਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਮਤ ਚਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪਿਛਲੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਾਨਵ ਗਿਆਨ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਹ ਮੱਤ ਵੀ ਤਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਸਮਝਦਾਰ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਅੰਤ

ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਕੁਝ ਨਿਖੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਮੱਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਬਚੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਾਦਰ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕੋਲ ਜੋ ਰੋਸ਼ਨੀ (ਜਾਨਣ ਸ਼ਕਤੀ) ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਜਦ ਤੱਕ ਇਹ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰਹਿਨੁਮਾ (ਗੁਰੂ) ਨਾ ਮੰਨ (ਬਣਾ) ਲਵੇ। ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਤਿ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾ ਗਏ ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਘੱਟੋ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ (ਬੇਡ) ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਮੱਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੱਤ (ਮਨ ਮੱਤ) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਮੱਤ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਣ ਲਈ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੁਪਤ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਅਖਵਾਉਂਦੇ (ਮੰਨਦੇ) ਹਨ। ਪਰ ਦੂਜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਉਸਦੇ ਸਰੀਕ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਜਕ ਬਣਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।

‘ਤੂੰ ਆਪੇ ਗੁਪਤਾ ਆਪੇ ਪਰਗਟੁ ਆਪੇ ਸਭਿ ਰੰਗ ਮਾਣੈ’

ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਇਸ ਵਕਤ ਤੇਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੈਂ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਰੂਪ ਤੇਰਾ ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ’ ਰੂਪ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਰੂਪ ਤੇਰਾ ਗੁਪਤ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ (ਗੁਰੂ) ਭਾਵ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੋਨੋ ਸਰੂਪ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸ਼ (ਤੇਰੀ ਅੰਸ਼), ਇਸ ਮਨ ਦੇ ਭੀ ਤੇਰੇ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਮਨ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਲਪਨਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਸਰੂਪ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੋਟਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ

ਮਨ ਅੰਦਰ ਭਰਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਬਿਵੇਕ ਦੀਪ) ਮਲੀਨ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ, ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ 'ਗੁਪਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਗੁਪਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਰੂਪ ਤੇਰੇ 'ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਪਰਗਟ' ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਰੰਗ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।

'ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਬਹੁ ਚੇਲੇ ਖੋਜਤ ਫਿਰਹਿ ਫੁਰਮਾਣੈ ॥'

ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿਧ ਲੋਗ ਸਰੀਰਕ ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਤੇਰੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈਂ ਪਰ ਤੇਰੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਜੋਗੀ ਲੋਗ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਅਲਿਪਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ। ਫਿਰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਲਭ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨ ਖੁਦ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਬਣਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਲੋਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਤਾਂ ਬਣਾਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਦ ਭੀ ਤੇਰਾ ਦਰਸਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਸਾਰੇ ਚੇਲੇ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਕੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਲੋਗ ਹੀ ਤੇਰੇ ਫੁਰਮਾਣ (ਹੁਕਮ) ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਨ।

'ਮਾਂਗਹਿ ਨਮੁ ਪਾਇੰ ਇਹ ਭਿਖਿਆ, ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਣੈ ॥'

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਦੀਨ ਕੇ ਦਾਤੇ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਭੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ

ਦੀ ਭਿਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋਤਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭੀ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਦਿਸਾਹੀਨ ਹੋਕੇ ਤਿਕੁਟੀ ਅੰਦਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਝੂਠ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਕੇ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਤਨ ਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਛਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਅਵਗੁਣ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਹਰ ਕਰ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਅਵਗੁਣ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਠੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕਉੜੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਣ।

‘ਅਥਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਭਿ ਜੁਗ ਆਪੇ ਵਰਤੈ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥’

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਖੋਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਅਥਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਮੋਸਰ ਨੇ ਰਚਾਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਉਂ ਹੋਈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਇਸ ਅਥਿਨਾਸੀ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ, ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਮੱਤ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਸ ਮੱਤ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਸਾਇੰਸ (ਵਿਗਿਆਨ) ਦੀ ਖੋਜ ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਰਜਨ ਹਾਰ ਅਥਿਨਾਸੀ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਇਆ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਅਥਿਨਾਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪ ਸੁਣਕੇ, ਉਸਦਾ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕਰਕੇ ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਕੋਲੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਭੇਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਉਡਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਨੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਕੱਚੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਥਿਨਾਸੀ ਦੀ ਕਹੀ (ਕਹਾਈ) ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਥਿਨਾਸੀ ਉਪਰ ਹੀ ਸਮੇਂ (ਕਾਲ) ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਦਸੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਅੰਤਰ ਸੀ ਜੋਗ ਮੱਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਸਮਝਾਇਆ।

*** ਸਮਾਪਤ ***

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :-

ਨਾਦ ਵੇਦ ਬੀਚਾਰੁ
(ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਆਖਿਆ)

ਖਾਲਸਾ (ਟ੍ਰੈਕਟ)

ਕੈਸਟਾਂ — ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ

ਆ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ :-

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ
(ਵਿਆਖਿਆ)

ਕਾਸ਼ੀ ਮਤ ਬਨਾਮ ਗੁਰਮਤਿ (ਟ੍ਰੈਕਟ)
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ (ਟ੍ਰੈਕਟ)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਟ੍ਰੈਕਟ
(ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ)

ਸਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀਆਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :-

1. ਖੰਨਾ
ਦਫ਼ਤਰ, ਸਚ ਖੋਜ ਅਕੈਡਮੀ
ਸਮਰਾਲਾ ਰੋਡ
ਸਮਾਂ : ਸੋਮਵਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ਨੀਵਾਰ
ਸਵੇਰੇ, 7 ਤੋਂ 9 ਵਜੇ ਤਕ

2. ਸਰਹਿੰਦ ਸ਼ਹਿਰ
ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ S/o ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਮੁਹੱਲਾ ਸੂਦਾਂ ਵਾਲਾ
ਸਮਾਂ : ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ, 8 ਤੋਂ 10 ਵਜੇ ਤਕ

3. ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਕਿਰਨ ਆਇਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ
(ਸਬ ਕੈਨਾਲ ਰੋਡ) ਅਮਲੋਹ ਰੋਡ
ਸਮਾਂ : ਐਤਵਾਰ, ਸਵੇਰੇ 9 ਤੋਂ 1 ਵਜੇ ਤਕ

ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ 300

ਸਾਲਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ.

ਪੀਵਹੁ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡੇਧਾਰ